

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

АНДИЖОН ДАВЛАТ ТИББИЁТ ИНСТИТУТИ

М.М.ҚЎЗИБОЕВА

**ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА
ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ**

НОМИЛИ

ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА

Терапия (Ички касалликлар) - 5А510103

Кардиология - 5А510105

Акушерлик ва гинекология - 5А510101

Неврология - 5А510109

мутахассисликлари учун

Андижон - 2020

Тузувчи:

М.М. Қўзибоева - ўзбек тили ва адабиёти кафедраси мудири

Такризчилар:

М.Р.Қодирова - ТТА Фарғона филиали Тиллар ва таълим технологиялари Кафедраси мудири, п.ф.н. (Ph.D) доцент

Л.С.Худайбердиева - АДТИ Хорижий тиллар кафедраси мудири, доцент

Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат номли ўқув қўлланма тиббиёт олий ўқув юртлари магистратура йўналишлари барча мутахассисликлари талабалари учун мўлжалланган.

Ўқув қўлланма АДТИ Илмий кенгашида тасдикланди.

2020 й «_____» _____ № _____ баённома

Кенгаш котибаси, доцент

Х.А.Хусанова

АННОТАЦИЯ

Мазкур ўқув қўлланма тиббиёт институтлари магистратура йўналишининг 5A510100 (5A510101-5A510127) ва 5A10200 (5A10201-5A10206) талабалари учун “Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат” фани бўйича илмий билимларини такомиллаштиришлари; педагогик технологиянинг шаклланиши ва қўлланилиш тавсифлари; инновацион таълим методлари; ўқув машғулотларига қўйиладиган замонавий талаблар; педагогик маҳоратнинг ўзига хос хусусиятлари; шифокор-педагогнинг касбий фазилатлари ҳақидаги маълумотларга эга бўлишлари билан бирга касбий ва педагогик компетентлигини ошириш мақсадида тайёрланди.

АННОТАЦИЯ

Данное учебное пособие предназначено для студентов направлений магистратуры по специальностям 5A510100 (5A510010-5A510127) и 5A510100 (5A510010-5A510127) по предмету «Педагогические технологии и педагогическое мастерство» в целях совершенствования научных знаний студентов о формировании педагогических технологий и их классификаций, инновационных образовательных методах, современных требованиях к учебным занятиям, особенностях педагогического мастерства.

Пособие поможет формированию не только профессиональных качеств врача-педагога, но и повышенное профессионально-педагогической компетенции.

ANNOTATION

This textbook is prepared for the residents of the directions of 5A510100 (5A510100-5A510127) and 5A510200 (5A510201-5A510206) of “Pedagogical technologies and pedagogical skills”; to develop their professional and pedagogic competence and to explain them professional skills of a doctor-pedagogue; to give information about development of pedagogy, innovative educational methods, modern requirements for lessons and characteristics of pedagogical mastery.

СЎЗ БОШИ

Ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги тарихий босқичи келажакда буюк давлат эгаси бўладиган комил инсонни тарбиялаб вояга етказишни маънавиятимиз зиммасига юклаган.

Жамиятимизнинг маънавий янгиланишида ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш учун жаҳон ҳамжамиятига қўшилишини таъминлайдиган демократик ҳуқуқий давлат куришда кадрлар тайёрлашнинг миллий масаласи устивор мезон сифатида муҳим роль ўйнайди. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев “Маълумки, ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо биз яшаётган ХХІ асрда бу масала ҳақиқатан ҳам ҳаёт мамот масаласига айланиб бормокда”, - деб жуда тўғри таъкидлади. Чунки халқнинг бой интеллектуал мероси ва умуминсоний қадриятлари асосида, замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологиянинг янги ютуқлари асосида мукаммал тайёргарликдан ўтган кадрларни тайёрлашнинг янги тизимини шакллантириш Ўзбекистон Республикаси тараққиётининг муҳим шартларидан бири бўлиб қолди.

Педагогик фаолиятнинг мазмуни асосан ёш авлодни ҳаётга, меҳнатга тайёрлаш учун халқ олдида, давлат олдида жавоб берадиган, ёшларга тарбия бериш учун, лаёқатли, талаб доирасида барча ақлий ва ахлоқий салоҳиятга эга бўлган махсус тайёргарликдан ўтган шахсларнинг алоҳида фаолиятини ташкил этади. Аниқроқ қилиб айтганда, ўқитувчиларнинг меҳнат фаолияти комил инсонни тарбиялашга қаратилган мураккаб, зиддиятли ва узок давом этадиган жараёндир.

Шифокор-ўқитувчи касбини эгаллаган ҳар бир инсон аввало ўқитувчи шахсига хос хусусиятларни ўзида мужассам этиши, шунингдек, ўқитувчининг руҳий – педагогик тайёргарлигига қўйиладиган талабларни атрофлича ўзлаштирган бўлиши, танланган ихтисослик юзасидан керакли доирада педагогик технология кўникмаларини эгаллаган, педагогик маҳорат,

техника, такт, зийраклик, кузатувчанлик, билимларни талабаларга етказа олиш қобилиятига эга бўлмоғи жуда муҳим.

Мустақил Ўзбекистонимизда узлуксиз таълим тизимининг ислоҳ қилиниши, янги таълим стандартлари асосида таълим ва тарбия жараёнини қайта ташкил этишга киришилган ҳозирги кунда педагогик фаолиятга, унинг маҳоратига алоҳида эътибор берилмоқда. Мамлакатимизда кадрлар тайёрлаш Миллий дастурини босқичма-босқич муваффақиятли амалга ошириш кўп жиҳатдан педагог фаолиятига, унинг касбий нуфузини оширишга боғлиқдир. Шундай экан, ҳар томонлама баркамол инсонни етиштириш узлуксиз таълим тизимида меҳнат қилаётган педагогнинг савиясига, тайёргарлигига ва фидойилигига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишига бўлган муносабатига боғлиқдир. Ўқитувчи жамиятнинг ижтимоий топшириғини бажаради, шундай экан, ҳар томонлама етук мутахассисларни тайёрлашда ўқитувчи муайян ижтимоий-сиёсий, педагогик ва шахсий талабларга жавоб бериши керак. Шундай экан, ўқитувчи мустақиллик ғоясига эътиқоди, ҳар томонлама ривожланган илмий тафаккури, касбининг тегишли маълумоти, яъни ўз фанининг чуқур билимдони, педагогик мулоқот устаси, педагогик-психологик ва услубий билим ва малакаларни эгаллаган бўлиши ҳамда турли педагогик вазиятларни тезда сезиши, ўрганиши ва баҳолай олиши, педагогик таъсир кўрсатишнинг энг мақбул усул ва воситаларини танлай олиш қобилиятига эга бўлиши лозим.

Педагогик технологияларни қўллашдаги билимдонлик ва маҳорат осонлик билан шаклланмайди. Бу касбни танлаган киши ўз мақсадига эришиш учун узлуксиз ўқиши, ўрганиши, изланиши, ижодий меҳнат қилиши, мустақил юртимизда бўлаётган воқеаликни тез англаши ва ўз меҳнатининг мамлакат учун қанчалик зарурлигини чуқур ҳис қилиши керак. Педагогик маҳоратда ўқитувчининг фикр доираси кенг бўлиши алоҳида эътиборга олинади. Чунки, кишида билим, фикр доираси кенг бўлмаса, у камолотга эриша олмайди. Бунинг учун ҳар бир шифокор-педагог Ўзбекистон

Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида кўрсатилганидек, ўз фанининг тегишли маълумот эгаси, юксак касбий тайёргарлиги ва юқори ахлоқий фазилат эгаси бўлиши даркор.

Тиббиёт институти магистрлари учун тайёрланган ушбу ўқув қўлланмада “Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат” фанининг мазмуни баён этилган бўлиб, ўқув қўлланма талабаларга фан бўйича билимларини такомиллаштиришга хизмат қилади, деган умиддамиз.

Педагогик технологиянинг тадқиқот объекти, предмети, мақсад ва вазифалари

Т а я н ч и б о р а л а р :

Технология, объект, методика, таълимни технологиялаштириш, тажриба, ўқитиш воситалари, ғоя, субъект, ўқитиш технологияси, замонавий педагогик технологиялар, усул, ўқув қўлланма, педагогик техника, таълим шакллари, анъанавий ўқитиш, восита, фикрлаш(тафаккур), фаолият.

XX аср кишилиқ жамияти тараққиёти тарихидан фан ва техника соҳасида юз берган инқилоблар даври сифатида жой олди. Илм-фан ва техника ривожининг юксак суръати моддий ишлаб чиқариш жараёнини назарий (ғоявий) ҳамда амалийжиҳатдан бойитиб бориш билан бирга ижтимоий муносабатлар нинг янгича мазмунини амалга оширишни таъминлади

«**Технология**» – юнонча «teche» сўзидан олинган бўлиб, маҳорат, санъат ва «logos» – сўз, таълимот маъносини англатади.

Технология деганда субъект томонидан объектга кўрсатилган таъсир натижасида субъектда сифат ўзгаришига олиб келувчи жараён тушунилади. Технология ҳар доим зарурий воситалар ва шароитлардан фойдаланиб, объектга йўналтирилган мақсадли амалларни муайян кетма-кетликда бажаришни кўзда тутди.

Таълимни технологиялаштиришнинг асосини таълим жараёни ва таълим олувчиларнинг берилган шароитларда ва ажратилган вақт ичида лойиҳалаштирилаётган ўқув натижаларига эришишларини кафолатлаш мақсадида тўлиқ бошқаришга йўналтирилган ғояси ташкил этади. Бундай ёндашишнинг моҳияти, таълим жараёнини тизимлаштиришдан, уни аниқ расмийлаштирилган ва қисмлари бўйича аниқ элементларга ажратиш ёрдамида максимал шакллантиришдан иборат.

Тадқиқотларда технологиялаштириш ўқув жараёнининг қатнашувчиларининг (таълим берувчи ва таълим олувчилар) ўзаро ҳаракати

усули ва воситалари деб фикр юритилади. Таълим технологиясининг элементлари-усуллар, йўллар, воситалар ва шакллар қуйидагиларга адекват танланади ҳамда қўлланилади:

- Таълим мақсадларига;
- Ўқув ахборотининг мураккаблигига ва мазмунига;
- Таълим оловчиларнинг ёши, психологик ва физиологик хусусиятларига;
- Таълим берувчининг педагогик маҳоратига ва индивидуал хусусиятига;
- Ўқув муассасасининг моддий таъминланганлигига.

Б.Зиёмухаммедов ва Ш.Абдуллаевалар фикрича, таълим технологияларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш илмий муаммо сифатида махсус тадқиқотлар олиб боришни кўзда тутди. Бунда, энг аввало, қуйидагиларни аниқлаш лозим:

- таълим технологияларини илмий ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш учун ижтимоий-педагогик асослар мавжудлигини аниқлаш;
- таълим мажмуа сифатида нимани англатиши ва қандай таркибий қисмлардан ташкил топганлигини белгилаш;
- таълим технологиясининг функционал мажмуи жараён сифатида нималардан иборатлигини аниқлаш;
- таълим технологиялари “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” мақсадларига қай даражада тўғри келиши ва уни баҳолаш мумкинлигини кўрсатиб бериш;
- педагогик технологиянинг мажмуалар назариясининг асосий қонуниятларига мослигини назоратда тутиб туриш йўл-йўриғини ишлаб чиқиш.

Шуни айтиш жоизки, таълим технологиялари, педагогика илмининг тадқиқот объекти сифатида, аниқ фанларни ўқитиш услуги бўлибгина

қолмай, ижтимоий фанларни ўқитишда ҳам янгича ёндашув сифатида қайд қилиниши лозим.

Баъзи тадқиқотчилар ўқув жараёнини технологиялаштириш орқали сифатли ва ҳақиқий таълим беришга эришиш мумкинлигини ҳамда ҳар қандай технологиянинг етакчи звеноси охирги натижага эришиш деб ҳисоблайдилар.

Масалан, Г.К.Селевко фикрига кўра: “Технология хусусий методикадан ўзининг натижаларини мустаҳкамлаш бўйича фарқланади, унда жараёнли, сонли ва ҳисобли компонентлар кўпроқ тақдим этилади”.

Ўқитиш назариясида технология предметли методикадан фарқли ўлароқ, қуйидагича лойиҳалаштирилади:

- ❖ мавжуд шароитлардан келиб чиққан ва белгиланган натижаларга йўналтирилган ҳолда, режалаштирилган аниқ педагогик фаолияти орқали;

- ❖ таълим берувчилар томонидан дарсни услубий жиҳатдан ишлаб чиқишдан фарқли равишда, таълим олувчиларга ва уларнинг шахсий фаолияти ҳисобига ўқитишда ютуқларга эришишларини таъминлашга йўналтирилиши орқали;

- ❖ технологияда ортиқча ҳеч нарса бўлмаслиги шарт: қайта ўзгартириш йўллари, усуллари ва воситаларини алмаштириш, бу – технологиянинг йўқлиги белгисидир.

Таълимни технологиялаштириш – бу ўқитиш жараёнига технологик ёндашув асосида ўқув мақсадларига кафолатли эришиш учун талабалар ва педагоглар ўзаро фаолиятининг самарали ташкил этилишидир.

Демак, ўқув мақсадларига кафолатли эришиш учун таълим жараёни технологик ёндашув асосида олиб борилиши лозим.

Таълимни технологиялаштириш – ўқитиш воситалари асосида таълимни ташкил қилиш, ўтказиш ва баҳолаш усуллари мажмуи ҳисобланади.

Демак, таълим технологиясининг асосий моҳияти – ўқув натижаларига кафолатли эришилишини таъминлаш мақсадида ўқитиш жараёнини тўлиқ лойиҳалаштиришдан иборат.

Тадқиқотчилар ПТни ўқув жараёнини фан ва техниканинг энг янги ютуқлари асосида таълим тамойилларини ўрганиш, ишлаб чиқиш ва амалда қўллаш тарзида тушунишади.

ПТ моҳияти ҳақида кейинги 50 йил давомида илмий мунозаралар асосида олимлар, методистлар, турли педагогик комиссиялар ҳамда уюшмаларнинг таъриф ва тавсифлари берилган.

Лондон университетида ташкил этилган аудио-визуал марказ директори М.Кларк ПТнинг дастлабки маъносини қуйидагича изоҳлаган: “ПТ таълим соҳасида ихтиролар, саноат буюмлари ва ҳозирги замон технологиясининг асосий қисми ҳисобланмиш жараёнларни қўллаш”. Ушбу таъриф “таълимда технология” атамасини замонавий нуқтаи назардан тушунишни ифода этади. Чунки, бунда унинг маъноси ўқитишда қўлланиладиган нопедагогик буюмлар ва жараёнлар сифатида талқин этилади.

П.Д.Митчелл ПТ муаммолари бўйича монография ва мақолаларни таҳлил этиб, ПТга қуйидагича таъриф беради. “Педагогик технология-тадқиқот ва амалиёт соҳаси бўлиб у педагогик тизимлар тузилмасининг барча жиҳатлари ҳамда ўзига хос педагогик натижаларга эришиш мақсадида ташкил этиладиган тадбирлар билан чамбарчас боғлиқ”.

Ушбу таъриф асосида П.Д.Митчелл фикрича, педагог-технологларнинг асосий вазифаси “кутилган педагогик натижага эришиш учун инсон ресурсларини, моддий ва молиявий ресурсларни энг мақбул даражада тақсимлаш” дан иборат.

ПТнинг маъноси тўғрисида АҚШ педагогик технологиялар ва коммуникациялар уюшмаси 1979 йилда педагогик технологиянинг “расмий таърифи”ни эълон қилди. Бу таърифга кўра, “педагогик технология

одамларни, ғояларни, билимларни ўзлаштириш аспектларини, таълим олишни режалаштириш, таъминлаш, баҳолаш ва бошқариш фаолиятини ташкил этиш усул ва воситаларини ўз ичига қамраб олган мажмуавий, интегратив жараён”.

ПТ тўғрисидаги ушбу таъриф жуда кенг маънода берилган бўлиб, ўзгаришлар унинг маъносини тўлдиради, аниқлаштириш ва уларни ихтисослаштириш билан боғлиқ.

Р.М.Томас ва В.Н. Кобаяшиларнинг “Педагогик технологиянинг юзага келиши, ривожланиши” номли монографиясида ПТнинг умумий қабул қилинган таърифи йўқлигини, уларнинг фикрича, “педагогик технология”га турли тушунчалар мавжудлиги боис кўпчилик ПТ деганда электрон жиҳозлар, масалан, киноаппаратлар, магнитофонлар ва телевизорлардан ўқув жараёнида фойдаланишни тушунишларни тавсиялайдилар.

Америкалик олимлар Р.Ганье ва Л.Бригслар педагогик технология усулида дарс ўтишнинг қуйидаги шаклини таклиф этганлар. Дарс ўтишнинг усули хусусий ўқув мақсадларига эришишга ҳамда фикрлаш тафаккурини маҳсулдор даражасини рағбатлантиришга қаратилган:

1. Талабалар диққатини жамлаш.
2. Талабаларга дарс мақсадини етказиш.
3. Керакли билимларни эсда қолдириш ва кўникмаларни эгаллаш зарурлигини уқтириш.
4. Таълим олувчида қизиқишни уйғотиш, ҳаракат қилишга ундайдиган ўқув материални тақдим этиш.
5. Талабанинг жавоб ҳаракатларини маъқуллаб, рағбатлантириш.
6. Талабаларнинг ўзлаштиришидан хабардор бўлиб бориш.
7. Талабанинг фикрлаш (тафаккур) фаолиятини бошқариш, билим ва малакалари мустаҳкамланишини рағбатлантириб бориш.
8. Талабаларнинг ҳаракатини баҳолаш.

Ф.С.Келлер олий ўқув юртлари учун педагогик технологиянинг усуллариини индивидуаллаштирилган тизимини ишлаб чиқди. Келлер режасининг муҳим белгиларига қуйидагилар киради:

1. Ўқув материали мазмунини (олдин ўтилган билимнинг мазмуни хақида) талаба тўлиқ ўзлаштириб олишига эришиш.
2. Ҳар бир талаба ўзлаштириш тезлигига биноан алоҳида ишлаши.
3. Маърузадан талаба мотив ҳосил қилиш ва умумий йўналтириш учунгина фойдаланиш.
4. Ўқув ахборотларини баён қилиш учун нашр этилган ўқув қўлланмалардан фойдаланиш.
5. Ўқув материали бўлимларининг ўзлаштирилганини аниқлашдан ассистент (аспирант, аълочи, талаба)лар кучидан фойдаланиш.

Педагогик технологиянинг ривожланиш босқичлари қуйидаги даврларни ўз ичига олади:

1-босқич. XX асрнинг 30-йилларида, таълим-тарбия машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишга кўмаклашувчи усул ҳамда услублар йиғиндиси “педагогик техник”, уни амалга оширувчи «педагогик мастер» (педагогик маҳорат маъносида) номини олиб, ўша даврда таълимнинг энг самарали тадбири ҳисобланган.

2-босқич. Ўтган асрнинг 50-йилларида таълим жараёнига техник воситаларни қўллаш, уларнинг имкониятларини такомиллаштириш, ахборот сиғимини кенгайтириш, ахборотларни узатиш хизматини сифатли ташкил этиш, ривожлантириб, у ўқитишнинг техник воситалари (ЎТВ) ёрдамида амалга ошириш деб номланган.

3-босқич. XX асрнинг 60-йиллари дастурлаштирилган таълим жорий этилиб, унда таълим мақсадларига аниқлик киритилди. Таълим жараёни, умумий бўлса-да, лойиҳалана бошланди. Шунингдек, таълим олувчилар томонидан назарий билимларнинг ўзлаштирилиш эҳтимолини олдиндан

ташхислаш, таълим жараёнининг самарадорлигини аниқлаш, таълимнинг мақсадий натижаларини ўрганиш, таҳлил этиш жараёнлари жорий этилди.

4-босқич. Ўтган асрнинг 70-йилларидан бошланиб, шу кунгача давом этиб келмоқда. Бу даврда ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда, педагогик жараён якунида кафолатланган натижаларга эришиш, педагогик жараён самарадорлигини ошириш мақсадида, уни мантиқий қисмлар (модуллер)га ажратиб ўқитиш, аввалдан бутун дарс жараёни лойиҳасини тузиб олиш, унда ишлатиладиган педагогик усуллар ва ахборот технологияларининг қўлланиш жойларини аввалдан белгилаш, бутун педагогик жараён доимо назоратда тутиб туриш, педагогик жараён самарадорлигини баҳолаш ҳамда бошқа бир қатор масалалар ўртага ташланди ва маълум даражада, уларнинг ечими топилди.

Республикаимизнинг таълим муассасалари фаолияти жараёнига янги педагогик технологияларни олиб киришга қаратилган ҳаракатлар, юртимиз мустақилликка эришганидан кейин бошланди. Сўнгги йилларда республикаимизнинг бир қатор етакчи олий ўқув юртлари қошида инновацион (педагогик технология) марказлари жорий этилди.

Педагогик технологияни ўқув жараёнига олиб кириш зарурлигини МДХ га кирувчи мамлакатлар ичида биринчилар қаторида ҳар томонлама илмий асослаб берган россиялик олим В.П.Беспальконинг фикрича, “ПТ-бу ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган талаба шахсини шакллантириш жараёни лойиҳасидир”.

Ўзбекистонлик педагог олим Б.Л.Фарберман педагогик технологияга қуйидагича таъриф беради: “ПТ – таълим жараёнига янгича ёндашув бўлиб, педагогикада ижтимоий-муҳандислик онг ифодасидир. У педагогик жараёни техника имкониятлари ва инсоннинг техникавий тафаккури асосида стандарт ҳолга солиб, унинг оптимал лойиҳасини тузиб чиқиш билан боғлиқ ижтимоий ҳодисадир”.

Ҳозирги вақтда педагогик технологияга оддийгина “ўқитишнинг техник воситаларидан ёки компьютерлардан фойдаланиш соҳасидаги тадқиқотлар сифатида қаралмайди, ўқитиш самарадорлигини оширувчи омилларни таҳлил қилиш ва қўллаш йўли билан ҳамда қўлланилаётган усулларни баҳолаш воситасида таълим жараёнининг тамойилларини аниқлаш ва оптималлаштириш усуллари ишлаб чиқиш мақсадидаги тадқиқотлардир”.

Педагогик технологияни таълим жараёнига тадбиқ этиш заруриятини асослаб берган россиялик олим В.П.Беспалько, “ПТ – бу ўқитувчи маҳоратини боғлиқ бўлмаган ҳолда педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган таълим оловчи шахсни шакллантириш жараёни лойиҳасиди” ёки педагогик технологияни “ўқув жараёнини жорий қилиш техникаси” ёки “амалиётда жорий қилинадиган педагогик тизимнинг лойиҳас” деб таърифлайди.

Б.Зиёмуҳаммедов мажмуалар назариясининг қонуниятларидан келиб чиқиб, педагогик технологияга қуйидагича таъриф беради: “Педагогик технология – бу жамият эҳтиёжидан келиб чиқиб, олдиндан белгиланган киши ижтимоий сифатларини самарали шакллантирувчи ва аниқ мақсадга йўналтирилган ўқув жараёнини мажмуи сифатида кўриб, уни ташкил қилувчи қисмлари бўлган ўқитувчи (педагог)нинг ўқитиш воситалари ёрдамида талабаларга маълум бир шароитда муайян кетма-кетликда кўрсатган таъсирини назоратда тутувчи ва таълим натижасини баҳолаб берувчи технологиялашган таълимий тадбирдир”.

Россия олимларидан В.М.Монахов: “ПТ- аввалдан режалаш-тирилган натижаларга олиб боровчи ва бажарилиши шарт бўлган тартибли амаллар тизимидир”, - деган қисқача таърифни бера туриб, унинг қуйидаги асосий хусусиятларига эътиборни қаратиб, “ПТ – ўқув жараёнини технологиялаштириб, унинг қайта тикланувчанлигини ҳамда педагогик

жараён турғунлигини ошириб, бу жараён ижрочисининг субъектив хусусиятларидан уни озод қилади”,- дейди.

М.В. Кларин фикрича, “ПТ- ўқув жараёнига технологик ёндашган ҳолда, олдиндан белгилаб олинган мақсад кўрсаткичларидан келиб чиқиб, ўқув жараёнини лойиҳалашдир”.

И.Я. Ларнернинг фикрига кўра, “ПТ – таълим олувчилар ҳаракатларида акс этган ўқитиш натижалари орқали ишончни англаб олинадиган, аниқланадиган мақсадни ифодалайди”.

В.П.Беспальконинг ўзбекистонлик шогидларидан Нурали Сайдахмедов ва Абдурахмон Очиловларнинг фикрича, “ПТ – бу ўқитувчи (тарбиячи)нинг ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида талабаларга муайян шароитда таъсир кўрсатиши ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларини интенсив шакллантириш жараёнидир”.

Ўзбекистонлик педагогик олим Б.Л.Фарберман педагогик технологияга қуйидагича таъриф беради: “ПТ- таълим жараёнига янгича ёндашув бўлиб, педагогикада ижтимоий – муҳандислик онг ифодасидир. У педагогик жараёни техника имкониятлари ва инсоннинг техникавий тафаккури асосида стандарт ҳолга солиб, унинг оптимал лойиҳасини тузиб чиқиш билан боғлиқ ижтимоий ҳодисадир”.

Япон педагог олими Т.Сакомато фикрича, “ПТ бу мажмуали фикр юритиш усулини педагогикага сингдириш, бошқача қилиб айтганда, педагогик жараёни муайян бир мажмуага келтиришдир”.

Бу асослардан келиб чиққан ҳолда В.Ю.Питюков “Педагогик технология” тушунчасини, таълим олувчида ижтимоий маданий меъёрни, шахс эркинлигини, дунёга бўлган муносабатни, таъсирни шакллантириш мақсадида унинг дунё билан ўзаро таъсири контекстида, педагогнинг талабага жараёнли таъсир кўрсатишини илмий асослашни илгари суради.

Б.Т.Лихачёв томонидан таклиф этилган таъриф қуйидагича: “Педагогик технологиялар–таълим шакллари, усуллари, методлари, тарбия

воситаларининг жойлашувини аниқловчи психологик-педагогик мажмуалар йиғиндиси бўлиб, бу педагогик жараённинг ташкилий-услубий лойиҳасидир”.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг нуфузли идораларидан ЮНЕСКОнинг таърифи бўйича, “ПТ – бу билим бериш ва уни эгаллашда техника ҳамда инсон ресурсларини ўзаро узвий боғлиқ ҳолда кўриб, бутун таълим жараёнини лойиҳалашда, амалда қўллашда мажмуали ёндашув усулидан фойдаланишдир”.

Н.Х. Авлиёкулов фикрича, “Педагогик технология – бу, амалиётга самарани тадбиқ этиладиган, тегишли тамойиллар асосида ишлаб чиқилган ўқув жараёнининг лойиҳасидир”.

Педагогик технология – бу аниқ кетма-кетликдаги яхлит жараён бўлиб, у талабанинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан пухта лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришга қаратилган педагогик жараёндир.

Педагогик технология – таълим жараёнига технологик ёндашув асосида бутун ўқитиш ва ўргатиш жараёнини аниқ кетма-кетликда пухта лойиҳалаштирилиб ташкил этиш, амалга ошириш ва баҳолашнинг яхлит тизими бўлиб, унинг асосини берилган шароитлар ҳамда ажратилган вақт ичида ўқув мақсадларига кафолатли эришишларини таъминлаш ғояси ташкил этади.

Юқоридагиларга таянилган ҳолда анъанавий ўқитишнинг замонавий технологияларга асосланган таълимдан фарқ қилувчи белгиларини очиб берувчи маълумотларни келтирилади¹.

Ушбу жадвалнинг таҳлили шуни кўрсатадики, замонавий педагогик технологияларга асосланган таълим, анъанавий таълимдан усуллари ва воситалари, уни ташкил қилиш шакллари ҳамда натижалари (таълим

¹ Олимов Қ.Т. ва бошқалар. Ўқув қўлланма, Тошкент, 2012,

олувчиларнинг билим, малака ва кўникмаларини ўзлаштириш даражалари) билан сезиларли даражада фарқ қилади.

Анъанавий ўқитишда дарснинг мақсади, одатда, ахборотни пассив узатиш дарснинг мақсади ҳисобланади, топшириқлар асосан алгоритмик даражада бажарилади. Анъанавий ўқитиш тизимининг асосида таълим олувчининг педагогик таъсирлар остида билим олиши ётади, бунда талабанинг фаолияти фаол ижодий характерга эга бўлмайди. Бу эса, ҳозирги таълим талабларига мос келмайди.

Анъанавий ўқитишнинг педагогик технологияларга асосланган ўқитишдан ўзига хос фарқлари

Анъанавий ўқитишга асосланган ёндашув	Педагогик технологияларга асосланган ёндашув
Мажбурловчи, таълим олувчига ёндашиш бўйича насиҳатгўйлик, ўқитишни қаттиққўллик билан ташкил қилувчи авторитар, таълим олувчиларнинг мустақиллигини ва ташаббускорлигини бостирувчи педагогикага асосланади. Ўқитиш ва таълим олувчининг, билимларни ўзлаштиришига ва қайта тиклашига йўналтирилган. Ўқиш – хотирада сақлаб қолиш функцияси, ўқитиш эса – етакчи фаолият. Таълим парадигмаси: таълим берувчи – дарслик-таълим олувчи.	Шахсга йўналтирилган таълимга асосланган. Таълим олувчи шахси – таълим жараёнининг марказий фигураси ҳисобланади. Таълим олувчини ўқишга мажбурлашдан воз кечиш. Ўқитишга табақалашган ёндашув; таълим олувчини мустақил ривожланиш ва ижодий ишлаш фаолиятларини ривожлантириш, мавзуни ўзлаштиришини, қобилият ва сифатларини ҳисобга олиш. Ўқиш фаолияти – билимларни мустақил эгаллаш ва таълим

	олувчи томонидан ўзлаштирилган билимларни қўллаш. Таълимнинг янги парадигмаси: таълим олувчи – дарслик – таълим берувчи.
--	--

Кунлардан бир кун қўл бўйида қорни оч қолган бир киши балиқ тутиб турган донишмандга дуч келибди ва унга мурожаат қилиб: “Мен очман, менга ёрдам бер!”. Донишманд қуйидагича жавоб берибди: “Мен сенга балиқ беришим мумкин, сен тез тўясан ва биров вақт ўтгач, худди шундай яна оч қоласан ва мендан яна ёрдам сўрайсан. Мен сенга қармоқ беришим мумкин, лекин у қачондир синиб қолиши мумкин, унда сен менга яна мурожаат қилишингга тўғри келади. Яхшиси, мен сенга қармоқ ясашни ўргатаман, бу узоқ ва қийин, лекин кейинчалик сенга менинг ёрдамим керак бўлмайди. Ўз йўлингни танла ..”.

Юқорида келтирилган ривоятдан келиб чиқадиган хулоса шуки, яхши ўқитувчи талабага “қармоқ ясашни” ўргатиши ва ақлли талаба эса уни ўрганиши лозим. Талабалар “қармоқ ясашни” қанчалик тез ва мустақкам ўрганиб олсалар, улар шунчалик бировларга мухтож бўлмасдан ўз “овларига” эга бўладилар. Мана шундай вазифаларни амалга оширишда янги интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологиялар жуда қўл келишини тадқиқотчилар томонидан турли таълим муассасаларида ўтказиладиган кўпгина педагогик тажрибаларининг натижалари тасдиқламоқда. Шунинг учун ҳам, таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар ўз соҳалари бўйича олиб бораётган машғулотларини педагогик технологиялар асосида ташкил этиш ва ўз ўрнида қўллашни билишлари ўта зарур ҳисобланади.

Педагогик технология ҳам иккита фан — “педагогика” ва “технология”лар уланишида пайдо бўлга янги фанлардан биридир. Педагогик

технология илмий техника тараққиёти жадаллашуви талабалари даражасида кадрлар тайёрлашуви талабалари даражасида кадрлар тайёрлашни таъминлаш имкониятини яратди. Педагогик технологиянинг таркибий қисмлари тегишли давр талабалари асосида ҳам пайдо бўладилар.

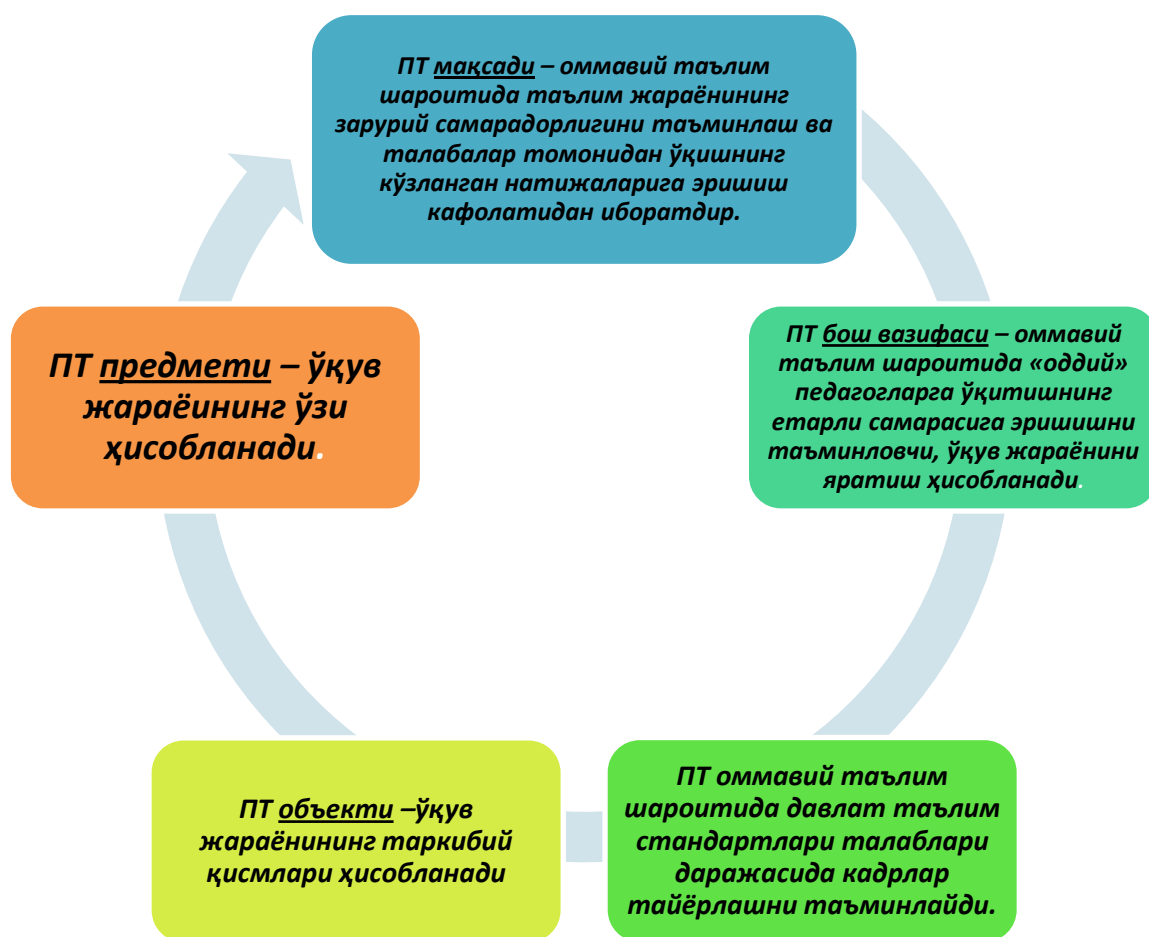
Педагогиканинг предмети бу ўрганиш, таълим, тарбия шароитида инсон шахсининг йўналтирилган ривожланиш ва шаклланиш жараёни ҳисобланади.

“Технология” материаллар ёки ярим фабрикатларни олиш, ишлов бериш ва қайта ишлаш усуллари ишлаб чиқувчи ва такомиллаштирувчи илмий фандир.

“Технология”нинг фан сифатида вужудга келишига – XVII асрда, саноат ишлаб чиқаришини пайдо бўлиши металлургия, машинасозлик, жумладан саноат жиҳозлари, пароход, паровоз, ўқ отувчи қуролларни ишлаб чиқариш жадал ривожлана бошланиши, сабаб бўлди.

“Технология” ва “Педагогика”нинг фан сифатида бир тарихий даврда шаклланганлиги, бу қонуний ҳодисадир. Чунки кенгайтирилган ва оммавий ишлаб чиқаришни ташкил этиш, оммавий ўқитишни тақозо этди.

Жамият ва таълимнинг ривожи – бу иккиси ягоналашган тизим бўлиб, уни “жамият-таълим” тизими сифатида тасвирлаш мумкин. Бу тизим ишлаб чиқариш усули, ўқитиш воситалари ва ўқитиш тизими омиллари билан белгиланади

Педагогик технологиянинг хусусияти шу билан белгиланадики, унда қўйилган мақсадларга эришиш кафолатини берувчи ўқув жараёни яратилади ва рўёбга чиқарилади.

Савол ва топшириқлар

1. Педагогик технология қандай тушунча?
2. Педагогик технология фанининг пайдо бўлиши вақтини айтиб беринг.
3. Педагогик технология фанининг пайдо бўлиши даврни изоҳлаб беринг.
4. Илмий-техник тараққиёти жадал ривожланиш даврида ўқитиш тизимига қўйиладиган талабларни айтиб беринг.

5. ПТ нинг таълимдаги ўрни қандай?
6. ПТга берилган таърифларга сизнинг муносабатингиз?
7. ПТ нинг асосий мақсади нималардан иборат?

Педагогик технологиянинг методологик асослари

Т а я н ч и б о р а л а р :

Педагогика, технология, илмийлик, қобилият, лойиҳаланиш, ўқув дастури, тизимлилик, мақсадга йўналтирилганлик, ўқитиш, ўқув услубий материаллар, фаолият ёндашуви, бошқарилувчанлик, самарадорлик.

Педагогик технология педагогнинг талабаларга таъсирни ташкил этиш бўйича касбий аҳамиятга молик тизимини аниқлаб беради, педагогик фаолиятнинг технологикликни англаш усуллариини таклиф этади. Педагогик технология ўзига хос ва потенциал яратиладиган педагогик натижаларга эришиш учун педагогик тизимнинг барча ташкилий томонларига алоқадор назарий ва амалий (таълим тизими доирасида) тадқиқотлар соҳаси сифатида белгиланади.

Технологик тараққиёт бугунги кунда ижтимоий жараёнларни кузатиб боришга қодир энг муҳим компонентлардан биридир. Педагогик таълим технологиясининг мазмунини бойитиш жамият маданий савиясини ва унинг иқтисодий қудратини шакллантириш шартидир.

Ўқитиш технологияси таълимнинг фаолиятини таъминлайди. Касбий ўқитиш технологияси шахсни интизом, ирода ва мутахассисликка бўлган қизиқишини юзага келтиради. Мутахассисга бўлган ҳар томонлама талабни қаноатлантиришга қаратилган таълим технологиялари педагог ва талабанинг ҳамкорликда билим кўникмаларини жадаллик билан амалга оширишга йўналтирилади.

Педагогик технология атамаси, ҳали стандартлаштирилмаган, шунинг учун унинг анчагина таърифлари мавжуд. Мисол тариқасида педагогик технология (ПТ) нинг бир неча таърифларини келтирамиз.

ПТ – бу, ўқув вазиятларини лойиҳалаш асосидаги ўқитувчи ва ўқувчиларнинг алгоритмлаштирилган фаолиятидир. (Пальчевский, Фридман)

ПТ – бу, олдиндан лойиҳалаштирилган ўқув-тарбия жараёнини, амалиётга тизимли ва кетма-кет тадбиқ этилишидир. (В.П.Беспалько)

ПТ – бу, машиналар воситасида ўқитиш санъати ёки педагогик фаолиятни муҳандислик санъатига ўхшатишдир. (Г.Ильин)

ПТ – бу билимлар ўзлаштирилишининг барча жиҳозлари муаммоларини таҳлил этиш ва режалаштириш, таъминлаш, баҳолаш ва муаммолар ечимини бошқаришга қаратилган фаолиятни ташкил этиш усуллари ва воситалари, одамлар, ғояларни ўз ичига олувчи мажмуалашган жараёндир (АҚШнинг педагогик коммуникациялар ва технологиялар ассоциацияси).

Педагогик технологиянинг кўп таърифлари мавжудлиги, бу атаманинг стандартлаштирилмаганлигини инобатга олиб, унга нуфузли ташкилот ЮНЕСКО томонидан берилган таърифига мурожаат қилиш мақсадга мувофиқдир.

Педагогик технология бу –техникавий ва инсоний манбаларни ва уларнинг ўзаро боғлиқлигини инобатга олиб, ўз олдига таълим шакллари мақбуллаштириш вазифасини қўядиган, бутун ўқитиш ва билим жараёнини яратиш, қўллаш ва аниқлаш бўйича тизимли қарашдир.

Келтирилган бу таърифдан, педагогик технологиянинг – тизимлилиқ ва самарадорлик каби мажбурий белгиларини алоҳида таъкидлаш мумкин. Бунга педагогик технологиянинг мажбурий ташкил этувчи белгиларининг яна бириси қайта такрорланишни қўшиш лозим бўлади. Юқоридагиларни эътиборга олиб, **педагогик технологияни** – мақбуллаштирилган, унификациялаштирилган ва қайта такрорланадиган ўқув жараёнини яратиш ва қўллаш деб, характерлаш мумкин.

Педагогик технологиянинг тамойилларида педагогик ва технологик фанларнинг ютуқлари қамраб олинган. “Педагогик технология” фани кўринишидаги мазкур тамойиллар мажмуаси аниқлиги, исбот талаб этмаслиги, амалийлиги туфайли, юқори малакали кадрлар тайёрлашда ажойиб натижаларни беради.

1. **Илмийлик тамойили.** Бу тамойил ҳар қандай ўқув предмети, ўқув материали фанининг замонавий ютуқларига таяниши лозимлигини кўрсатади. Ушбу тамойил, энг аввало ўқув дастурлар, ўқув қўлланмалар ва дастурларни яратиш жараёнида амалга оширилади. Илмийлик тамойилига мувофиқ ҳар йили фанларнинг ишчи ўқув режалари ва ўқув материалларини такомиллаштириш, муаммоли машғулоти ўтказиш талаб этилади. Илмийлик

шакли ва фаннинг тили ўрганиладиган предметлар характерининг асосий кўрсаткичлари ҳисобланадилар. Илмий ахборотни ифода этилиш аниқлиги ва катъийлиги, уни ифода этиш тизими ва алоқаларига жуда катта эътибор қаратишни талаб этади.

Олий мактабда, илмийлик биринчи навбатда объектив олам қонуниятларини очиш билан узвий боғлиқ ва фанлараро боғланишлар ҳамда фанларнинг ўзаро таъсирини шаклланишини талаб этади.

Ушбу тамойилнинг Олий мактабда рўёбга чиқариш учун, барча ўқитувчилар томонидан мажбурий равишда илмий-тадқиқот ишларнинг олиб борилишини ва бу ишга талабаларни жалб қилиниши тақозо этилади. Бу талабаларда ажойиб ва ностандарт ечимлар қабул қилиш, индивидуал ҳамда ижодий ишлаш малакаларини ҳосил қилиш, илмий адабиёт ва ахборотлардан фойдаланиш кўникмаларини, уларда танқидий фикрлаш, билимлар ҳаракатчанлиги, тез ўзгарувчан шароитларга мослашиш қобилиятларини ривожланиш имкониятларини шакллантиради. Олий мактабда ўқув жараёни доимо ҳаракатдаги жараёндир, шунинг учун у доимий равишда нафақат фан ва техниканинг ҳолатини, балки уларнинг замонавий тараққиёти барча хусусиятларини эътиборга олишни талаб этади.

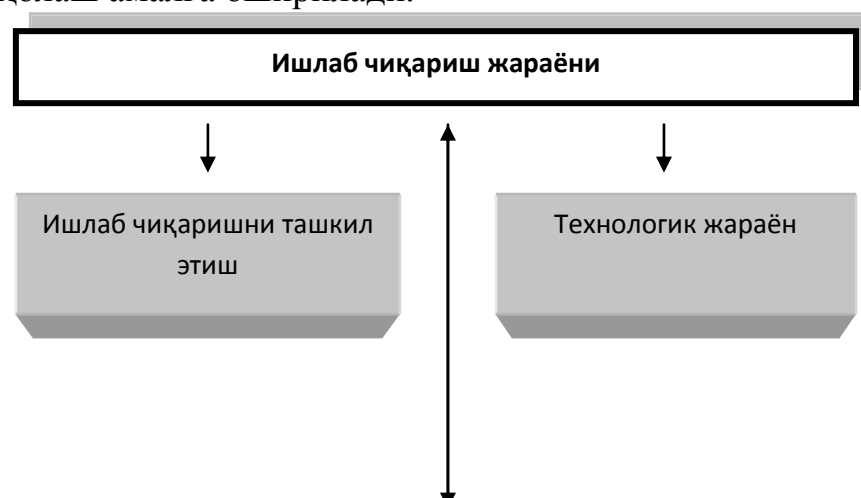
2. Лойиҳаланиш тамойили. Бу тамойил, педагогик технологиянинг энг муҳим хусусиятларидан бирини белгилайди. Лойиҳаланиш тамойили – бу ўқув жараёнини ташкил этиш, ҳужжатларини-ўқув жараёни графиги; ишчи ўқув режа; фаннинг ишчи ўқув дастури; фаннинг, бўлимларнинг, таянч ибораларнинг ўқув мақсадлари тоифалари; ўқитиш жараёни технологияси, эгалланган билим ва малакаларни баҳолаш-олдиндан яратишни аниқлатади. Ишлаб чиқилган ҳужжатлар асосида ўқув жараёни амалга оширилади. Бу ҳужжатларнинг барча бандларига риоя этилиши, режалаштирилган натижаларга эришишни кафолатлайди. Ишлаб чиқариш техникавий соҳада, лойиҳаланиш базавий ҳисобланади, яъни бинолар ва иншоотлар, маҳсулотлар ишлаб чиқариш жараёнлари олдиндан лойиҳаланади.

3. Тизимлилик тамойили. Педагогик технология, ўқув жараёнининг барча элементларини қамраб олиши билан алоҳида ажралиб туради. Тизимлилик тамойилининг моҳияти шу билан ифодаланади. Ўқув жараёнининг барча элементлари, уларнинг ўзаро боғлиқлик шарти асосида ягона тизим каби лойиҳаланади. Бунда ўқув жараёнининг барча элементлари тузилмаси, ташкил этилиши ва фаолияти-талабаларни ўқитишга рағбатлантиради.

Бу ерда, ўқув жараёни ва ўқитиш жараёни тушунчаларини аниқ таърифлаш зарурлигини қайд этмоқ жоиздир. Агар бу тушунчаларни ишлаб чиқариш соҳаси билан солиштирадиган бўлсак, улар ишлаб чиқариш жараёни ва технологик жараён тушунчалари билан мос келади. Ишлаб чиқариш жараёни қисмдан-ишлаб чиқаришни тайёрлаш ва технологик жараёнларидан иборат.

Ишлаб чиқаришни тайёрлаш қисмида-ишлаб чиқариш илмий тадқиқот жиҳатдан асослаш масалалари ечилади, маҳсулотларни тайёрлашнинг конструкторлик ва технологик ҳужжатлари тайёрланади, ташкилий-техникавий тадбирлар бажарилади. Ишлаб чиқаришнинг технологик жараёнида-маҳсулотни тайёрлаш бўйича технологик операциялар бажарилади. Ишлаб-чиқариш жараёнига ўхшаб, ўқув жараёни ҳам иккита қисмдан-ўқув жараёнини тайёрлаш ва ўқитиш жараёнларидан иборат.

Ўқув жараёнини тайёрлаш қисмида-ўқув жараёни графиги ва ишчи ўқув режа ишлаб чиқилади, машғулотлар жадвали тузилади, фаннинг ишчи ўқув дастури, ўқув услубий материаллар ва бошқалар ишлаб чиқилади. Ўқитиш жараёни қисмида-билимлар, малакаларга эга бўлиш ва улар сифатини баҳолаш амалга оширилади.

Тизимлилик тамойилининг базавий эканлиги, педагогик технологияни ўқитишнинг бошқа ёндашувларидан фарқ этувчи асосий белгилардан бири ҳисобланади. Ушбу далил халқаро нуфузли ташкилот ЮНЕСКО томонидан “Педагогик технология”га фан сифатида берилган таърифда тўлалигича ўз исботини топди.

4.Мақсадга йўналтирилганлик тамойили. Ўқув жараёни мақсадга йўналтирилган бўлиши лозим. Мақсад ҳам қонун каби одамнинг характери ва ҳаракат усулини аниқлаши зарур. Бунинг учун ўрнатиладиган мақсад, аниқ ва ўлчаниладиган бўлиши шарт. Бихевиоризм ғояларига таянган, педагогик технология айнан шу билан фарқ қилади. Психологияда бу йўналишнинг хусусияти-организмни қўзғатишга бевосита боғлиқлигини шакл шубҳасиз тан олиш ва уни бу қўзғалишга ундашдан иборатдир.

Бихевиоризм, ўқитиш жараёнида кечадиган организм ичидаги жараёнларни ўрганмайди, у фақат ташқаридан кузатиладиган жараёнларни таҳлил қилади, қўзғатиш (рағбатлаш) ва ечимлар орасидаги боғланишни ўрганиш билан чекланади. Бихевиористчилар, ҳулқни ўрганувчи эмперик ва математик усулларни яратишда, олдинги концепцияларда, фақат ички алоқа ёки жараён сифатида қаралган, ҳаракат тоифаларини ишлаб чиқишда катта ҳисса қўшдилар. Бихевиоризм психология соҳасини кенгайтирди ва унга ташқи таъсирларни киритди. Ж.Уотсон, Э.Торндайн, С.Пресси, Б.Скинерлар бихевиоризмнинг асосчилари эдилар.

Педагогик технологиянинг мақсадга йўналтирилганлик тамойили-тирик организм танасининг скелетига ўхшайди. Умуман ўқув жараёни учун бу тамойил аҳамиятини баҳолаш ҳаддан ташқари қийиндир. Бунинг учун ўқитишнинг энг кўп тарқалган таърифини келтириш етарлидир:

“Ўқитиш-бу ўқитувчи ва талаба орасидаги муносабатнинг мақсадга йўналтирилган жараёни бўлиб унинг давомида инсон маълумотли бўлади”. Ушбу ифодадан ўқитиш сифати, мақсадларни шакллантириш сифатига боғлиқ эканлиги ҳақида хулоса чиқариш мумкин. Педагогик технологияда мақсадларни шакллантириш умумийликдан хусусийликка тизимли ёндашиш асосида амалга оширилади. Биринчи навбатда, мазкур ўқув фанининг маълум мутахассисни тайёрлашдаги ўрни ва аҳамияти аниқланади. Бунинг учун Давлат таълим стандартидан фойдаланилади, унинг асосида фаннинг умумий ўқув соатлари ўқув машғулотлари тури-лекция, амалий (семинар), лаборатория, мустақил ишлар бўйича бўлинади. Сўнгра қуйидагича ўқув мақсадлари шакллантирилади:

Ўқув мақсадларининг шаклланиш пирамидаси

5. Фаолият ёндашуви тамойили. Илмий техник тараққиётнинг ҳозирги босқичи мураккаб юқори технологияларни қўллаш, илм талаб маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан характерланади, бунда нафақат фан ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланишга шароит яратади. Бу шароитларда, фаолият ёндашувига таянган ўқув жараёнининг самарадорлиги ошади. Ўқув режа, фанлар дастури, машғулотлар тури бўйича ўқув соатлари, мутахассис фаолиятининг батафсил таҳлили асосида ўрнатилиши мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги пайтда “юз бор эшитишдан кўра, бир бор кўриш афзалдир” деган тамойилга таяниш камлик қилади. “Ҳозирги замон шароитида, ўқув жараёни “юз бор кўрмоқдан кўра, бир бор бажариш афзал” деган тамойилга асосланиб ташкил этилиши керак. Ушбу тамойил, нафақат назария ва амалиёт боғлиқлигини балки уларнинг ўзаро таъсирини, ўзаро кучайишини, ўқув жараёнини мутахассис ишлаб чиқариш фаолиятини ҳозирги ва келгуси талабларига таянишини ҳисобга олади.

“Фаолият” тушунчасининг моҳияти ўз ичига мақсад, восита ва жараёни қамраб олади. Бу тушунчанинг мазмуни нуқтаи назаридан, ўқув жараёни ҳам мақсадлари, воситалари, натижаси ва жараёни ўзи билан характерланади. Ўқув жараёни, бўлажак мутахассиснинг фаолияти сифатида тасвирланади.

Умуман олганда, ўқув жараёни, мутахассис фаолиятининг кўзгудаги акс тасвиридек бўлиши лозим. Уларнинг мувофиқлик даражаси, мутахассис тайёрлашнинг сифатини белгилайди.

6. Бошқарилувчанлик тамойили. Педагогик технология ўқитишнинг режалаштирилган натижаларига эришишни кафолатлайди. Бунга фақат ўқув жараёни бошқариладиган тақдирдагина эришиш мумкин. Бошқарилувчанлик тамойилининг аҳамияти шу билан белгиланади. Бошқариш-жараёни режалаштирилган маромда амалга ошириш, ўқитиш мақсадларига эришиш дастурини рўёбга чиқариш учун хизмат қилади. Мазкур тамойил ўқитишнинг жорий натижаларини кўп босқичли диагностик текширувлар ўтказиш

имкониятини кўзда тутди, бутун ўқитиш даврида ўқитиш жараёнини бошқариш асосан дидактик тестлардан фойдаланиб амалга оширилади. Ўқитиш жараёнида дидактик тестлардан фойдаланиш, тескари алоқани таъминлайди. Тескари алоқа натижаларининг таҳлили, кўзланган натижага эришиш учун воситалар ва услубларни ўзгартириш орқали ўқитиш жараёнини бошқариш имкониятини беради. Бошқарилиш тамойили, ўқитиш жараёнини ва шу билан бирга унинг натижаларига мунтазам равишда тузатишлар киритиш имкониятини беради.

Сифатли лойиҳаланган ўқув жараёнининг ўқитиш жараёнини сифатли бошқариш режалаштирилган натижаларга эришишнинг кафолатидир.

7.Қайта такрорланиш тамойили. Замонавий ишлаб чиқариш шароитида, зарурий миқдордаги маҳсулот тайёрлаш, олдиндан яратилган техник ҳужжатлар асосида амалга оширилади. Бу эса, қанча маҳсулот ишлаб чиқариш керак бўлса, шунча марта технологик жараён қайта такрорланишини англатади. Яратилган технологик ҳужжатлар мавжудлиги туфайли технологик жараённи кўп маротаба қайта такрорлаш мумкин. Ишлаб чиқариш–техникавий соҳадаги ушбу ёндашув “Технология” фанининг пайдо бўлиши билан боғлиқдир. Айнан, шу илмий фан материалларни олиш, ишлов бериш, қайта ишлаш усуллари яратиш ва такомиллаштириш билан шуғулланади. Ишлаб чиқаришда, технологик жараённи амалга ошириш учун технологик хариталар тайёрланади. Ўқув жараёнини ташкил этишда қайта такрорланиш тамойили ҳам шунга ўхшаш аҳамиятга эгадир. Қайта такрорланиш тамойили, маълум фан бўйича ишлаб чиқилган педагогик технологик харитани, турли гуруҳларда турдош таълим муассасаларида бошқа субъектлар билан кўп маротаба қўллаш имкониятини англатади.

Қайта такрорланиш тамойили – педагогик-технологик харитаси асосида, педагогик технологияни кўп маротаба такрорланиш имкониятини англатади.

Шундай қилиб, такрорланиш тамойили педагогик технологиянинг моҳиятини-ўқитишнинг кўзланган натижаларига эришиш кафолати билан уни турли гуруҳларда кўпчилик ўқитувчилар томонидан кўп маротаба кўллаш имкониятини белгилайди.

8. Самарадорлик тамойили. Ушбу тамойил педагогик технология ўқитишнинг кўзланган натижаларига мақбул харажатлар билан кафолатли эришиш имкониятини яратишни кўрсатади. Ўқув жараёнининг самарадорлигига педагогик технологиянинг юқорида баён этилган тамойиллари: илмийлик, лойиҳаланиш, тизимлилик, мақсадга йўналтирилганлик, фаолият ёндашуви, бошқарилувчанлик, қайта такрорланувчанликни амалга ошириб эришилади.

Таълим мақсадларининг аниқ қўйилиши ва эришиладиган ўқув натижалари педагогик вазифалар шаклида ифодаланиши керак.

Савол ва топшириқлар:

1. Педагогик технологияларга берилган таърифларни таҳлил қилинг.
2. Ўзбекистонлик олимлардан кимлар педагогик технологиялар бўйича илмий-тадқиқот ишларини олиб бормоқдалар?
3. Педагогик технология тамойиллари ҳақида нималарни ўргандингиз?
4. Ўқув материални тўла ўзлаштириш тамойилини тушунтириб беринг.
5. Педагогик технологиянинг тамойилларини айтиб беринг.
6. Илмийлик тамойилини изоҳлаб беринг.
7. Лойиҳаланиш тамойилини изоҳлаб беринг.
8. Тизимлилик тамойилини изоҳлаб беринг.

Ўқув жараёнини лойиҳалаш ва режалаштириш

Т а я н ч и б о р л а р :

Ўқув мақсадлари, аниқ мақсадлар, психомоторик ўқув мақсадлари, йўналтирувчи мақсадлар, когнитив ўқув мақсадлари, баҳолаш, умумий мақсадлар, аффектив ўқув мақсадлари, билиш. Ўқув мақсадлари, аниқ

мақсадлар, ўқув мақсадлари феъллари, умумий мақсадлар, когнитив ўқув мақсадлари, баҳолаш, умумий мақсадлар, аффектив ўқув мақсадлари, билиш, тушуниш, қўллаш, анализ, синтез, баҳолаш, ўқув машғулотлари.

Талабалар хатти-ҳаракат орқали ўқитиш – педагогик технологиялар фалсафасининг негизидир. Педагогик технологияда **ўқув мақсадларини** қўйиш усули, бу ўқув натижалари орқали шакллантиришдан иборатдир.

Ўқитиш технологиясининг бошланиши – бу фаннинг ўқитиш мақсадларини белгилашдир. Назарий ва амалий машғулотлар аниқ мақсадга йўналтирилган ўқув жараёнларидир. Бу жараёнлар аввалдан белгиланган муайян ўрганиш мақсадларига эришиш учун олиб борилади. Агар ўқув мақсадлари белгиланмай ўтказилса у ҳолда дарснинг мазмуний ва дидактик тузилиши бузилади. Натижада дарс давомида мавзуга тааллуқли бўлмаган мазмунларга тўхталишга тўғри келади. Назарий ва амалий машғулотларни шакллантириш учун олдиндан мос келадиган мақсадларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Таълим жараёнида ўқув мақсадлари ва унинг турлари турлича бўлади.

1. Ўқув мақсадлари таълим жараёни охирида кутилаётган натижанинг ёзма тавсифидан иборат. Замонавий ўқув мақсадларини белгилаш усули ўзига хос хусусиятга эга. Бу шундан иборатки, ўқув мақсадлари (ўқув вазифалари деб ҳам аталади) талабалар ҳаракатида ифодаланадиган ва аниқ кўринадиган, ҳамда ўлчанадиган натижалар орқали белгиланади. Ўқув мақсадларини ўлчаш, аниқлаш, ўқитишни қайта такрорлаш имконига эга бўлиш учун ҳар бир мақсадга эришиш мезони ишлаб чиқилиши керак, яъни таълим мақсади шундай қўйилиши керакки, унга эришганлик ҳақида аниқ ҳулоса чиқариш мумкин бўлсин.

Ўқув мақсадлари бу – муайян таълим жараёни якунида таълим олувчи томонидан ўзлаштирилиши, яъни ҳосил қилиниши лозим бўлган билим, хатти-ҳаракат билан боғлиқ бўлган амалий топшириқни уддалай олиш маҳорати, шахсий фазилатлар ва ҳулқни белгилайди.

Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, ўқув мақсадлари олдиндан кўзланган якуний натижалар тавсифидир. Уни тўғри танлаш таълим жараёни учун ўта муҳимдир. Буни қуйидаги ибора ёрдамида яхшироқ тушунса бўлади: “Қаерга боришни, охириги манзилини билмасдан туриб сафарга отланишдан ҳеч қандай маъно ва наф йўқ”.

Ҳар бир назарий дарс ва амалий машғулотнинг ўқув мақсадлари олдиндан аниқланиши лозим. Аниқланган ўқув мақсадлари, дарс мазмуни бўйича қайси назарий материалларни танлаш, уни ўтказиш бўйича қандай методик ва дидактик ресурслардан фойдаланиш лозимлигини белгилаб беради. Шундай қилиб, ҳар қандай таълим жараёнига ўқув мақсадлари таълим мазмуни, методлари ва воситаларни белгилаб берар экан.

Йўналтирувчи, умумий ва аниқ мақсадлар. Ўқув мақсадлари таълим жараёнининг кўламига кўра турлича тарзда ифодаланиши мумкин. Ўқув мақсадлари, пастдан юқорига қараб:

- алоҳида олинган дарснинг мақсади,
- фаннинг бирор бўлимини (фаолият усули бўйича ўқув материаллини) ўрганишнинг ўқув мақсадлари;
- бутун бир фанни ўрганишнинг ўқув мақсадлари;
- бирор бир фаннинг модулини ўрганишдан кўзланган ўқув мақсадлари;
- бутун бир мутахассисликни эгаллаш бўйича ўқув мақсадларига бўлинади.

Кичик кўламга (алоҳида дарс, фаннинг бир бўлими учун) мақсадлар аниқ-қўйилса, кўлам катталашган сари (модулни ўрганиш, мутахассисликни эгаллаш учун) ўқув мақсади умумлаштириб борилади. Ўқув мақсадлари қамров кўламга қараб уч хил турга ажратилади:

1) *Йўналтирувчи мақсадлар.* Йўналтирувчи мақсадлар энг катта кўламдаги таълим жараёнининг мақсадларини белгилайди. Масалан, бирор мутахассисликни эгаллаш бўйича ўқув мақсадлари. Одатда давлат таълим стандартларида ўз аксини топади ва меъёрий ҳужжат ҳисобланади. Улар

таълим жараёнига қўйилган умумий талабларни аниқлайди ва унинг умумий йўналишини белгилаб беради.

2) Умумий мақсадлар. Умумий мақсадлар кичикроқ қўламдаги таълим жараёнларига таълуқли бўлиб, унинг мазмуни йўналтирувчи мақсадлардан келиб чиқади. Умумий мақсадлар ҳам ҳар бир фан бўйича тузилган давлат таълим стандартлари кўринишида белгиланиши мумкин. Умумий мақсадлар йўналтирувчи мақсадларни ўз камров қўлами даражасида ойдинлаштиради ва аниқлаштиради. Шундай бўлсада, йўналтирувчи мақсадлар ҳам таълим олувчи эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма, малака ва ҳуққ ҳақида умумий тасаввурни беради. У ҳам ўз навбатида пастки қўламда янада аниқлаштирилиши ва ойдинлиштирилиши лозим бўлади.

3) Аниқ мақсадлар. Аниқ мақсадлар энг кичик қўламдаги таълим жараёнига таълуқли бўлиб, унинг мазмуни ўз навбатида умумий мақсадлардан келиб чиқади. Масалан, бирор бир дарснинг мақсади, фанни бирор бўлимининг ўқув мақсади. Аниқ мақсадлар аниқ ифода этилганлиги туфайли таълим жараёнида муҳим ўрин тутати. Улар бирор бир мавзуга ёки бирор бир бўлимга оид дарс, амалий машғулоти бўйича ўлчаниши мумкин бўлган аниқ якуний бўлим, кўникма, малака ва ҳуққни ифодалайди. Шунинг учун уларни ифодалашда, мақсадлар билан бирга, уларга эришиш кўрсаткичларини, баҳолаш мезонларини ва бу натижаларга эришиш учун яратилиши лозим бўлган шарт-шароитлар (асбоб-ускуналар, материаллар ва бошқа зарурий воситалар) тавсифини бериш ҳам лозим бўлади. Аниқ мақсадлар одатда таълим муассасалари ўқитувчилари томонидан ишлаб чиқилади. Шунингдек, бу мақсадлар юқорида турган мутасадди таълим муассасалари, илмий-методик кенгашлар томонидан ишлаб чиқилиши ва амалиётга тадбиқ қилиниши мумкин.

Аниқ ўқув мақсадлари моҳиятига кўра уч соҳага бўлинади:

- когнитив (назарий билимларни ўзлаштириш билан боғлиқ) ўқув мақсадлари соҳаси.

- психомоторик (амалий ҳатти-ҳаракатни ўзлаштириш билан боғлиқ) ўқув мақсадлари соҳаси.
- аффектив (ҳулқ, ўзини тутиш, атроф муҳитга ва теварак атрофдагиларга муносабатнинг шаклланиши ҳамда қадриятларни ўзлаштириш билан боғлиқ) ўқув мақсадлари соҳаси.

Когнитив ўқув мақсадлари соҳаси - ўқув материаллари, маълумотлар, ахборотлар, турли далиллар, тушунчалар, тамойиллар ва усулларни билиш (яъни хотирада сақлаш ҳамда эслаш) уларни миёда қайта ишлаш орқали тушуниш, амалда қўллаш, таҳлил ва синтез қилиш, баҳолашни ўз ичига олади.

У билимларни ёдда сақлаш, яъни хотирани чиниқтириш, интеллектуал ақлий қобилиятларни ривожлантиришни кўзда тутди.

Психомоторик ўқув мақсадлари соҳаси. Бу ўқув мақсадлари соҳаси амалий иш жараёнлари орқали ҳосил қилинадиган кўникма ва малакаларни эгаллашни кўзда тутди. Бунда психика орқали бошқариладиган мускул ҳаракатлари (моторик ҳаракатлар) амалга ошади. Амалий фаолият олиб бориш, мисол учун, бирор асбобни ишлата олиш малакасига эга бўлиш психомоторик ўқув мақсадлари соҳасига таълуқлидир. Ушбу ўрганиш соҳаси инсон миёси томонидан бошқариладиган ҳаракатларни ифодалайди. Улар эса ўз навбатида моторик (мускул ҳаракати билан боғлиқ) кўникмаларни талаб этади. Психомоторик ҳаракатлар оддий, ўрта ва комплекс ҳаракатларга ажратилиши мумкин.

Аффектив ўқув мақсадлари соҳаси. Аффектив ўқув мақсадлари соҳаси, шахснинг уни ўраб турган атроф муҳитга нисбатан муносабати, бошқа кишилар билан ўзаро муомаласи, ҳулқи, жамоат жойларида ўзини тутиш каби умуминсоний қадриятларни ўзлаштириши билан боғлиқ бўлган кўникмаларни эгаллашни назарда тутди. Уни аниқлашда маслак, манфаат, муносабат, қадрият, интизом, дунёқараш, хавфсизлик (хусусан, меҳнат хавфсизлиги) каби эмоционал ҳолатлардан келиб чиқади.

Хулоса қилиб айтганда, ихтиёрий таълим жараёнининг мақсади ҳар учала ўқув мақсадларидан иборат. Назарий дарсда кўпроқ когнитив соҳа, амалий таълимда эса кўпроқ психомоторик соҳа бўйича билимларни эгаллашга эътибор қаратиш лозим. Аффектив соҳага кўпинча унча эътибор берилмасдан келинар эди. Шахс камолотига янгича назар билан қаралаётган, катта эътибор берилаётган бугунги кунда бу соҳа янада катта аҳамият касб этиб бормокда.

Фаолиятга йўналтирилган ўқиш ва ўрганишни ташкил этиш учун албатта, ўқув мақсадларини фикрлашнинг турли хил даражаларида ифодалаши лозим. Бу инсонни касбий вазиятларда маҳорат билан маъсулиятни ҳис қилган ҳолда ҳаракатланишга ва ўзининг ҳаракатланиш имкониятларини такомиллаштиришни доимо давом эттиришга қодир ҳамда тайёргарлигини билдиради. Касбий фаолият бир-бири билан ўзаро боғланган касбий шахсий ва ижтимоий компетенцияларни ўз ичига олади.

Касбий компетенцияни ривожлантиришга фақат интеграл-лаштирилган шаклдаги фаолиятга йўналтирилган таълим ёрдамида амалга оширилиши керак.

Ўқиш ва ўрганиш даражалари бўйича ўқув мақсадлари.

Талабалардан исталган вақтда ўқув материални хотирасида қайта ишлай олишини талаб қилади. Талабалар томонидан ўрганилган қайта ишланган материални янгидан тартибга солиниши керак.

Трансфера деганда маълум мавзунинг асосий қонуниятлари ва тамойилларини амалда қўллаш ёки янги мавзуни ўрганишда фойдаланиш, шунингдек ўрганилган билимларни тарқатиш (бошқаларга узатиш) олиш маҳорати тушунилади.

Муаммоли фикрлаш – бу энг юқори ўқув даражаси бўлиб ўзида талабаларнинг янги ютуқларини ўзлаштиришни намоиш этади.

Ўқув мақсадларини ифодалаш шахс хусусиятларини юзага чиқиши ва кутиладиган таълим натижаси ҳақида тасаввур бўлиши керак.

Таксономия (taxis-тартиб)- тартиб билан жойлаштириш маъносини билдиради

Когнитив ўқув мақсадлари **Блум таксономияси** бўйича қуйидаги даражаларга бўлинади.

«**Билиш**» даражаси когнитив соҳанинг энг қуйи босқичи бўлиб, у тушунчалар, далиллар ва тамойилларни эслаш демакдир. Бу босқичда шахс ўзлаштирган билимларини хотирада сақлаши ҳамда эслаши, уларни номлаши ва айтиб бера олиши керак.

«**Тушуниш**» босқичида ўзлаштирилган билимлар моҳияти ойдинлаштирилади ва англаб етилади.

«**Қўллаш**» босқичида шахснинг ўзлаштирган назарий билимлар турли шаклларда қўлланилади.

«**Таҳлил**» босқичи шахсга ўзлаштирилган билимларни таҳлил қилиш имконини беради.

«**Синтез**» босқичи шахсга ўзлаштирилган билимларни ўзаро бири-бирига боғлаш ва умумий алоқадорликларни аниқлаш имконини беради.

«**Баҳолаш**» даражаси энг юқори босқич ҳисобланади. Бу босқич олинган билимлар асосида маълум кадриятларга таълуқли ҳолатларни баҳолаш, қарор қабул қилиш, муаммоларни ҳал қилиш ва баҳолаш мезонларини яратиш кўникмаларини ўзлаштиришни назарда тутади.

Шуни таъкидлаш лозимки, ҳар бир даража ўзидан олдинги даражадаги билимларни ўзлаштиришни тақозо қилади.

Ўқув мақсадларни ифодалашга қуйидаги Бройер (BRAUER), Шмидт (SCHMIDT) таксономияларидан фойдаланиш ҳам тавсия этилади.

Ўқув мақсадлари даражаларининг тавсифи	Тушунчалар
Билим соҳаси билан дастлабки танишув.	Танишиш
Фаннинг асосий мазмуни ва фаолият усуллари билиш.	Билим

Билимларни таққослаш, методлар ва усулларни солиштириш	Солиштириш, таққослаш
Фаолият усуллари тўлиқ эгаллаш.	Эгаллаш
Эгалланган билимлар ва фаолият усуллари амалда қўллай оладилар.	Қўллаш
Мазмунни, олинган натижаларини таҳлил қилиш, баҳолаш ва зарур ҳолларда ўзгартириш.	Баҳолаш
Эгалланган билим, кўникмалар асосида фаолиятни мустақил режалаштириш, амалга ошириш ва назорат қилиш.	Амалга ошириш

Педагогик технологияда ўқув мақсади шакллантирилганидан сўнг, уларни назорат топшириқларига кўчиришга ўтилади. Бу ҳолда пировард натижага эришишга вазифаси қўйилади, у маъруза матнлари тайёрлашда ва машғулотлар ўтказишдаги ўқув мақсадлари билан чамбарчас боғланади.

Режалаштирилган натижаларга эришиш учун ўқув жараёнини тезкор баҳолаш керак, у эса тескари алоқа вазифасини бажаради. Қўйилган натижаларга эришилмаса тезкор баҳолаш ўқув жараёнига тузатишлар киритилиши лозимлигини кўрсатади.

Ўқув материални тезкор баҳолаш тест асосида ўтказилади. **Тест** – (ингл. **test** – **синаш**) биринчи бор 1864 йилда Буюк Британияда Ж.Фишер томонидан таълим олувчиларнинг билим даражасини текшириш учун қўлланилган.

Аниқ ўқув мақсадлар ифодалари, уларнинг тоифалари тестларни тузиш учун асос бўлади. Ўқув жараёнида ишлатиладиган тестлар диагностик (ташхислаш) хусусиятга эга, чунки бу тестлар натижасига кўра кейинги ўқув жараён режалаштирилади.

Ўқув жараёнини тестлар орқали баҳолаш, уни кўзланган мақсадга кетма-кет йуналтирилишини таъминлайди. Тестларнинг стандартлашти-

рилганлиги уларни олдиндан тайёрлаб қўйишга имкон яратади. Шунинг учун педагогик технологияларнинг ютуқларидан бири бутун ўқитиш жараёнини камраб олувчи тестлар жамғармаси - топшириқлар тўпламини яратилишидир.

Ҳар бир мавзулар бўйича алоҳида жорий баҳолаш тестлари ишлаб чиқилади. Жорий баҳолаш тестлари сонини аниқлашда уларни ўтказилиш вақтини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир, одатда у 10 дақиқага тенг бўлади, бу эса тахминан 10 та тест топшириғидир.

Талабалар ўзлаштирилишини оралиқ баҳолаш тестлари одатда бир бўлим ёки фаннинг бир боби ўқув материали миқёсида ўтказилади.

Жорий баҳолаш тестлар ҳар бир мавзу бўйича алоҳида ишлаб чиқилса, оралиқ баҳолаш тестларида бу мавзуларнинг бўлим ёки боб миқёсида ўзаро боғлиқлиги акс эттирилади.

Оралиқ баҳолаш тестларини ўтказиш учун - 30 дақиқа вақт етарли бўлади. Бу тахминан 20-30 топшириқни ташкил этади.

Якуний баҳолаш тестларида мавзуларнинг бутун фан миқёсида ўзаро боғлиқлиги акс эттирилади. Якуний баҳолаш тестлари одатда бир жуфт дарс вақтида ўтказилади – 80 дақиқа (танаффуссиз). Бунда топшириқлар сони 40-60 тани ташкил этади.

Ҳар қайси талаба ўқув материалини тўла ўзлаштириш имкониятига эга, чунки у давлат кириш тест синовларидан муваффақиятли ўтгандир.

У олий таълим муассасида ўқишга яроқлилиқ танловидан ўтгандир. Билимларни тўла ўзлаштирилишини таъминлаш муаммосида алоҳида масала бўлиб, ўқитиш суръатлари туради. Айнан шу билан талабанинг қобилияти аниқланади. Иқтидорли талабалар учун (улар тахминан 5 % ни ташкил этади) ўқув материалини ўзлаштириш учун энг кам вақт, “ўртача” талабалар учун улардан кўра кўпроқ вақт, “бўш” талабалар учун энг кўп вақт зарур бўлади. Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияларига ўтиш долзарблиги шу билан асосланади. Бунда ҳар бир талаба ўқув материалини давлат таълим стандартлари талаблари даражасида, ўзининг табиий қобилиятлари

даражасида ўзлаштириш имкониятига эга бўлади. Иқтидорли талабаларда чуқурлаштирилган билим ва кўникмаларни эгаллашга имконият пайдо бўлади.

Савол ва топшириқлар

1. Ўқув мақсадлари ва унинг турлари нималардан иборат?
2. Ўқув мақсадларини ўрганишда қандай таксономиялардан фойдаланиш мумкин?
3. Ўқув мақсадини педагог фаолияти орқали аниқлаш шаклини тушунтириб беринг.
4. Ўқув мақсадини талабанинг ички ривожланиш жараёнлари орқали аниқлаш шакли қандай бўлади?
5. Ўқув мақсадини талабалар фаолияти асосида белгилаш шаклини изоҳланг.

Таълим жараёнини педагогик технология асосида ташкил қилишда қўлланиладиган замонавий таълим методлари

Т а я н ч и б о р л а р :

Муаммоли таълим, муаммоли – қидирув методи, муаммоли вазият, муаммоли баён, муаммоли таҳлил босқичлари, муаммоли вазият, топшириқ, модул, муаммоли мулоқотлар, эвристик суҳбатлар, модулли ўқитиш, ўқув ўйинлар, фаолиятлилиқ, тизимли, қизиқтириш, модуллилиқ, муаммолилиқ, когнитив визуаллилиқ, ўйин технологиялари, бошқарувчанлиқ, ишбоп ўйин, ролли ўйин, шахсий фикр, фаолият, лидерлиқ, баҳолаш, ташкилотчилиқ, ўқув мақсади.

Шахсга йўналтирилган технологиялар – бунинг марказида талаба шахси уни ривожлантириш учун, барча шароитларни яратиш, унинг тарбиявий салоҳиятини намоён қилишга ёрдам бериш ётади. Бунда талаба шахси фақатгина субъект бўлмай, приоритетга эга бўлган субъект бўлади.

Бунда у таълимий тизимнинг мақсадига айланади. Бундай технологиялар “антропо –центриқ технологиялар” дейилади.

Шундай қилиб, шахсга йўналтирилган технологиялар антропоцентриқ, гуманистик ва психотерапевтик, ҳар томонлама эркин, ижодий ривожланган шахсни тарбиялашдан иборат.

Ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологияларига қуйидаги асосий тамойиллар хос бўлади:

- *инсонпарварлик*, яъни инсонга ҳар томонлама ҳурмат ва муҳаббат кўрсатиш, унга ёрдамлашиш, унинг ижодий қобилиятига ишонч билан қараш, зўрлашдан тўла воз кечиш;

- *ҳамкорлик*, яъни педагог ва талабалар муносабатидаги демократизм, тенглик, шериклик;

- *эркин тарбиялаш*, яъни шахсга унинг ҳаёт фаолиятини кенг ёки тор доирасида танлаб олиш эркинлиги ва мустақилликни бериш, натижаларни ташқи таъсирдан эмас, ички ҳиссиётлардан келтириб чиқариш. Шахсга йўналтирилган технологияларнинг коммуникатив асоси – педагогик жараёнда талабага инсоний-шахсий ёндашув ҳисобланади.

Шахсга янгича қараш қуйидагилардан иборат бўлади:

- педагогик жараёнда шахс объект эмас, субъект ҳисобланади;
- ҳар бир талаба қобилият эгаси, кўпчилиги эса истеъдод эгаси ҳисобланади;

- юқори этик қадриятлар (сахийлик, муҳаббат, меҳнатсеварлик, виждон ва бошқалар) шахснинг устивор хислатлари ҳисобланади.

Шахсий ёндашишда биринчи навбатда қуйидагилар зарур бўлади:

- ҳар бир талаба қиёфасида ноёб шахсни кўриш, уни ҳурмат қилиш, тушуниш, қабул қилиш, унга ишониш. Педагогда барча талабалар истеъдодли деган ишонч бўлиши керак.

- шахсга, ютукни маъқулловчи, қўллаб-қувватловчи, хайрихоҳ вазиятлар яратиш, яъни ўқиш қониқиш ва хурсандчиликни олиб келиши керак.

- бевосита мажбурлашга йўл қўймаслик, қолоқликка ва бошқа камчиликларга урғу бермаслик, унинг нафсониятига тегмаслик.

- педагогик жараёнда, талабаларга ўз қобилиятларини рўёбга чиқаришга имконият яратиш ва кўмаклашиш.

Олий, ўрта махсус ва касбий таълим тизими учун, ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологияларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ишбилармонлик ўйинлари;
- муаммоли ўқитиш;
- табақалаштирилган ўқитиш;
- дастурлаштирилган ўқитиш;
- компьютерлаштирилган ўқитиш;

Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари илмий-техникавий тараққиёти жадаллаштирилган даврида ривожланган давлатларда шакллантирилганлигини инобатга олган ҳолда улар чуқур илдизларга эга эканлигини таъкидлаш тўғри бўлар эди.

Таълим олувчиларнинг қобилияти, онг ва кўникмаларини ривожлантириш, илмий – амалий билимларини чуқурлаштириш масаласи бугунги кунда муҳим аҳамиятга эга. Бу муаммони ҳал этиш талабаларнинг қобилиятини ўсишига ва онгли равишда ўз касбларига қизиқиши ҳамда масъулиятини ошишига ёрдам беради.

Ўқитиш технологияларга доир ўтказилган изланишлар шуни кўрсатдики, талабаларда касбий билим ва кўникмаларни шакллан-тиришда модулли ўқитиш технологияси яхши натижа беради.

Таълимини ривожлантиришнинг самарали йўналишларидан бири – фанларни модулли технология асосида ўқитишдир. Анъанавий таълимда ўқув мақсадлари педагог фаолияти орқали ифодаланган, яъни билим беришга

йўналтирилган бўлса, модулли ўқитишда талабалар фаолияти орқали ифодаланиб, бевосита касбий фаолиятга йўналтирилган бўлади.

Модулли ўқитиш технологиясининг анъанавий ўқитишдан фарқли хусусиятларини қуйидаги жадвалда келтирилади.

Ушбу жадвалнинг таҳлили шуни кўрсатадики, модулли технологияга асосланган таълим, анъанавий таълимдан ўқитиш усуллари ва воситалари, уни ташкил этиш ҳамда натижалари билан сезиларли фарқ қилади.

Модулли ўқитиш – ўқитишнинг истиқболли тизимларидан бири ҳисобланади, чунки у талабаларнинг билим имкониятларини ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш тизимига энг яхши мослашгандир.

Анъанавий ўқитиш технологиясига асосланган таълим	Модулли ўқитиш технологиясига асосланган таълим
•бир томонга йўналтирилган ахборот; •бир томонлама мулоқот (дарслик → ўқитувчи → талаба) •ахборот олиш; •хотирада сақлаш; • маъносини тушунмаган ҳолда ёдлаш.	•фикрлаш ва амалий фаолият орқали таҳсил олиш; • икки томонлама мулоқот; • таҳлил қилиш орқали маълумотни эслаб қолиш; • билим ва кўникмаларни намоёниш этиш; • мазмунни тушуниш ва ҳаётга боғлаш.

Модулли ўқитиш, касбий таълимнинг қуйидаги замонавий масалаларини ҳар томонлама ечиш имкониятини яратади.

❖ модул – фаолиятлик асосида ўқитиш мазмунини оптималлаш ва тизимлаш, дастурлар ўзгарувчанлиги, мослашувчанлигини таъминлаш;

- ❖ ўқитишни индивидуаллаштириш; амалий фаолиятга ўргатиш ва ўқитиш самарадорлигини назорат қилиш;
- ❖ талабаларни касбга қизиқтириш асосида фаоллаштириш, мустақил ўқитиш имкониятларини тўла рўёбга чиқариш.

Модулли ўқитиш самарадорлиги қуйидаги *омилларга* боғлиқ:

- ❖ таълим муассасасининг моддий-техник базаси;
- ❖ малакали профессор-ўқитувчилар таркиби даражаси;
- ❖ талабалар тайёргарлиги даражаси;
- ❖ кутиладиган натижалар баҳоси;
- ❖ дидактик материалларнинг ишлаб чиқилиши;
- ❖ модулар натижаси ва таҳлили.

Модулли ўқитишда, ўқув дастурларини тўла, қисқартирилган ҳамда табақалаштириш орқали, босқичма-босқич ўқитиш имконияти яратилади, яъни ўқитишни индивидуаллаштириш мумкин бўлади. Модулли ўқитишда қуйидаги **мақсадлар** назарда тутилади:

- ўқитишнинг узлуксизлигини таъминлаш;
- ўқитишни индивидуаллаштириш;
- ўқув материални мустақил ўзлаштириш учун етарли шароит яратиш;
- ўқитишни жадаллаштириш;
- фаннинг самарали ўзлаштирилишига эришиш.

Модулли ўқитиш, фаннинг асосий масалалари бўйича умумлаштирилган маълумотлар берувчи муаммоли ва йўриқли маърузалар ўқилишини тақозо этади. Маърузалар талабаларнинг ижодий қобилиятини ривожлантиришга қаратилмоғи лозим.

Модул амалий ва лаборатория машғулотлари маърузалар билан бирга тузилиши, уларни маърузалар мазмунини ўрганиладиган янги материал билан тўлдирилиши керак.

Ўқитишнинг модул тизими мазмунидан унинг қуйидаги *афзалликлари* аниқланди:

- фанлар ва модуллар бўйича ўқитиш узлуксизлигининг таъминланиши;

- модуллараро методик жиҳатдан асосланган мувофиқлик ўрнатилиши;

- фаннинг модулли тузилиши таркибининг мосланувчанлиги;

- талабаларнинг қобилиятига кўра табақаланиши (дастлабки модуллардан сўнг, ўқитувчи айрим талабаларга фанни индивидуаллаштиришни тавсия этиши мумкин);

- ахборотни “сиқиб” бериш натижасида ўқитишни жадаллаштириш, аудитория соатларидан самарали фойдаланиш ва ўқув вақти таркибини, маърузавий, амалий (тажрибавий) машғулотлар, индивидуал ҳамда мустақил ишлар учун ажратилган соатларни оптималлаштириш.

Бунинг натижасида, талаба етарли билим ва кўникмаларга эга бўлади.

Ўқитишнинг модулли технологияси ўқитишнинг қабул қилинган тамойилларига мувофиқ ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши керак.

Таълим тамойилларини тизимлаштиришга бўлган ёндошишларда қуйидагича фикрлар билдирилган.

М.Н.Скаткин таълим тамойилларини қуйидагича белгилайди: илмийлик, ҳар томонламалик, ҳаёт билан алоқадорлик, табақалаш-тириш, тизимлилик, ўқув фанлари орасидаги ўзаро алоқадорлик.

М.Г.Огородников эса ўз тадқиқотларида илмийлик, ғоявийлик, тарихийлик, тизимлилик, назария ва амалиётнинг бирлиги, таълимнинг ҳаёт билан алоқаси кабиларни асосий тамойиллар сифатида ажратади.

С.Я.Батишев касбий таълим мазмунини ишлаб чиқариш ва меҳнат жараёни ривожланиши билан узвий боғлиқ ҳолда тасаввур этиш керак, деб ҳисоблайди ва таълимнинг қуйидаги тамойилларини белгилайди: илмийлик, тизимлилик ва жорийлилик, амалий таълим билан ишлаб чиқариш меҳнатининг бирлиги.

В.А. Скакун касбий таълим тамойилларини қуйидагича талқин қилади: илмийлик ва ғоявийлик; таълим ва тарбияни ривожлан-тиришнинг бирлиги; илмий-техника тараққиётига таълимнинг боғлиқлиги; политехнизм; малакали ишчиларни тайёрлаш жиҳатларнинг бир-бирига алоқаси; таълимнинг бирлиги ҳамда табақаланиши.

А.П.Беляева таълимда ҳақчиллик, илмийлик, политехник-кавийлик, тизимлилик, муқобиллик, политехник ва касбий таълимнинг бирлиги ҳамда ўзаро алоқаси; фанлараро ва мажмуавий ўзаро алоқадорлик, касбий сафарбарлик, таълимнинг эгилувчанлиги ҳамда турғунлиги, мужассамланганлигини унинг асосий тамойиллари сифатида талқин этади.

Н.Х.Авлиёқулов модулли ўқитиш жараёнини фаолиятлилик, тизимли, кизиқтириш, модуллилик, муаммолилик, когнитив визуаллилик, хатоликларга таяниш тамойилларига мувофиқ ишлаб чиқиши лозим, деб таъкидлайди.

1. Фаолиятлилик тамойили: Бу тамойил кичик мутахассиснинг касбий фаолияти мазмунига мувофиқ шаклланишини англатади. Бу тамойилга кўра модуллар фан бўйича фаолият ёндашуви ёки тизимли фаолият ёндашув асосида тузилиши мумкин. Модулли ўқитиш технологиясига фан бўйича фаолият ёндашувида модулларни ўқув режаси ва дастурлар таҳлили натижасида тузишни тақозо этади. Тизимли фаолият ёндашувида модуллар блоки мутахассиснинг касбий фаолияти таҳлили асосида шакллантирилади.

2. Тизимлилик тамойили: Бу тамойил дидактик birlikлар умумлаштирилган назарияларининг талабларига асосланади.

Модулда тизимлилик тамойилига, махсус фан ўқув материалининг тегишли тузилмасини тизимли тарзда тузиш йўли билан эришилади. Модул умумий кўринишда қуйидаги элементлардан иборат бўлиши мумкин:

тарихий – бу муаммо, теорема, масала, кашфиёт ва тушунчаларнинг тарихига қисқача шарҳ бериш;

муаммоли – бу муаммони шакллантириш;

тизимли –модул таркиби тизимини намоён этиш;

фаоллаштириш – бу янги ўқув материални ўзлаштириш учун зарур бўлган таянч иборалар ва ҳаракат усуллари ажратиб кўрсатиш;

назарий – бу асосий ўқув материали бўлиб, унда – дидактик мақсадлар, муаммони ифодалаш, гипотезани асослаш, муаммони ечиш йўллари очиб кўрсатилади;

тажрибавий – бу тажрибавий материални (ўқув тажрибаси, тажрибавий ишни) баён этиш;

умумлаштириш – бу муаммо ечимини ва модул мазмунини умумлаштириш;

жорий этиш – бу фаолиятни ташкил этишнинг янги усуллари ишлаб чиқиш ва ўрганилган билим (материал)ни амалиётда қўллаш;

хатоликлар – талабаларнинг модул мазмунини ўзлаштириши кузатиладиган хатоликларини ва уларнинг сабабини аниқлаш ҳамда тузатиш йўллари кўрсатиш;

боғлиқлик - ўтилган модулни бошқа модуллар билан, жумладан, ёндош фанлар билан боғлиқлигини намоён этиш;

тест ва топшириқлар ёрдамида баҳолаш – модул мазмунини талабалар томонидан ўзлаштириш даражасини назорат қилиш ҳамда баҳолаш.

Ўқув материалнинг ўзлаштирилиш жараёнида модулнинг амалий аҳамияти қай даражада очиб кўрсатилганлиги, модул мазмунининг бошқа модуллар билан боғлиқлиги, шу модулни ўрганишда талабаларнинг йўл қўйган бир хил хатоликлари таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

3. Қизиқтириш тамойили – бу тамойилнинг моҳияти, талабанинг билим олиш фаолиятини рағбатлантиришдан иборат. Таълим оловчиларда модулнинг ўқув материалга қизиқишини уйғотиш, билим олишга рағбатлантириш, машғулотлар пайтида фаол иштирок этиш ва ижодий

фикрлашга даъват этиш модулнинг тарихий ва муаммоли элементларининг вазифалари ҳисобланади.

4.Модуллилик тамойили - бу тамойил ўқитишни индивидуаллаштириш асоси бўлиб хизмат қилади.

Биринчидан, модулнинг динамик тузилмаси фан мазмунини уч хил яъни тўла, қисқартирилган ва чуқурлаштирилган кўринишда намоён этиш имкониятини беради. Ўқитишнинг у ёки бу турини танлаш талабанинг ўзига ҳавола қилинади.

Иккинчидан, модул мазмунини ўзлаштиришда, ўқитиш усул ва шакллarning турлилигида ҳам модуллилик намоён бўлади. Буларга ўқитишни фаоллаштириш шакл ва усуллари (диалог, мустақил ўқиш, ўқув ва имитацион ўйинлар ва ҳоказо) ҳамда муаммоли маърузалар, семинарлар, маслаҳатлар киради.

Учинчидан, модуллилик, янги материални поғонасимон ўзлаштиришда таъминланади, яъни ҳар бир фан ва ҳар бир модулда ўқитиш оддийдан мураккабга қараб йўналган бўлади.

Тўртинчидан, модулга кирувчи ўқув элементларининг мосланувчанлиги туфайли ўқув материални мунтазам равишда янгилаб туриш имконияти туғилади.

9. Муаммолилик тамойили – муаммоли вазиятлар ва машғулотларни амалий йўналтирилганлиги ўқув материалининг ўзлаштирилиш самарадорлигини ошишига имкон беради.

Машғулотлар пайтида гипотеза қўйилади, унинг асосланганлиги кўрсатилади ва муаммонинг ечими берилади. Кўпчилик ҳолларда бизнинг ўқитувчилар дарсларда фақатгина далил келтирадилар, бошқа мамлакатлар, масалан АҚШда ўқитувчи масалани ўрганиш услубини, ўзи қўйган муаммонинг ечим йўллари, тажриба хусусиятини, унинг натижаларини кўрсатади ва тушунтиради, яъни у тадқиқотчи ёки маслаҳатчи сифатида намоён бўлади.

Бу энг биринчи навбатда талабани қизиқтириб қўяди ва унда ижодий фикрлаш ҳамда фаолликни туғдиради.

1. **Кўргазмалилик тамойили.** Бу тамойил психологик-педагогик қонуниятлардан келиб чиқади. Ўқитишдаги кўргазмалилик, нафақат сўроқ вазифасини, балки шу билан бирга когнитив вазифани бажарган тақдирдагина ўзлаштириш унумдорлигини оширади. Айнан шунинг учун когнитив графика-сунъий интеллект назариясининг янги муам-моли соҳаси бўлиб, мураккаб объектлар компьютер технологиялари ёрдамида вертикал кўринишида тасвирланади. Мураккаб объектлар ва жараёнларни тасвирловчи рангли расмлар модулнинг асосий бош элементи ҳисобланади. Бу эса:

Биринчидан, талабанинг кўриш ва фикрлаш қобилиятини ривожлантиради.

Иккинчидан, ўқув материали мазмунини ўзида зич жойлаштириб, равшан кўрсатилган объект ёки жараён расми, талабада тизимли билим шаклланишига ёрдам беради.

Учинчидан, рангли суратлар ўқув материалини қабул қилиш ва эслаш самарасини оширади, ҳамда талабаларни эстетик тарбиялаш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Кўргазмали маълумот оғзаки маълумотдан кўра аҳамиятлироқ ва ўзлаштириш, қабул қилиш самарадорлиги юқорироқдир. Кўриш механизмининг маълумотни ўтказиш қобилияти, эшитишдан кўра анча устунроқ. Бу эса ўз навбатида, кўриш орқали, инсонга қабул қилинадиган маълумотнинг қарийб 90 фоизини етказиш имкониятини беради. Ундан ташқари кўргазмали маълумот бир вақтнинг ўзида берилади. Шунинг учун маълумотни қабул қилиш ва эслашга оғзаки маълумотдан кўра кам вақт талаб этилади. Кўргазмали маълумот ишлатилганда, таассурот ҳосил бўлиши оғзаки баёндан кўра ўртача 5-6 маротаба тезроқ кечади.

Инсоннинг кўргазмали маълумотга ишончи оғзаки маълумотдан кўра юқори бўлади. Шунинг учун “юз бор эшитгандан кўра, бир бор кўрмоқ афзалроқдир” деб бежиз айтилмаган.

Шу билан бирга, кўргазмали маълумотда, қабул қилиш ва эслаш унуми, уни кўрсатилиши орасидаги муддатнинг узоклигига боғлиқ бўлмайди, оғзаки маълумотнинг ўзлаштирилиши эса бунга боғлиқ бўлади. Яна бир муҳим тафсилотни қайд этиш лозим: символли-кўргазмали маълумотни қабул этиш, ўқитиш самарасини оширади. Ўқув-илмий адабиётдан ва компьютер техникаси воситасида олинадиган маълумотни кўпайтириш учун шарт-шароит яратиш зарур. Бу эса, ўқитишни индивидуаллаштириш зарурлигини кўрсатади.

7. Ўқув вақтини тежаш тамойили. Бу тамойил талабаларда индивидуал ва мустақил ишлаш учун ўқув вақтининг захирасини яратишга йўналтирилган бўлади. Тўғри ташкил қилинган модулли ўқитиш, ўқиш вақтини 20 фоиз ва ундан ортиқ тежаш имкониятини беради. Бундай натижага модулли ўқитишнинг барча тамойиллари тўла амалга оширилганда, ўқув жараёни компьютерлаштирилганда, ёндош фанларнинг ўқув дастурлари мувофиқлаштирилганда эришиш мумкин.

Ўтказилган назарий ва амалий изланишлар натижасида махсус фанларни модулли ўқитиш талабаларнинг билим олиш имкониятини, ижодий қобилиятини ва амалий кўникмаларини ривожлантиришда ижобий самара бериши аниқланди. Модулли методика асосида ўқитишда махсус фан таркибидаги модуллар орасидаги узвийликни таъминлашга, ўқитишни жадаллаштириш, талабаларнинг ўзлаштиришини мунтазам назорат қилишга ва баҳолашга, қизиқтириш асосида амалий фаолиятга ўргатишга, имкон беради. Ўқув материални босқичма-босқич ўқитиш орқали фанни самарали ўзлаштиришга эришилади.

Замонавий таълим — юксак малакали мутахассисларни бозор иқтисодиёти талабларини инобатга олиб тайёрлашни, талабаларнинг

танлаган ихтисосликлари бўйича билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришни, мустақил равишда амалий фаолиятга ўргатишни таъминлаши керак.

Шунинг учун ҳам тадқиқотчилар ва илғор ўқитувчилар талабаларда ўқув фаолиятига ижодий ёндашишни ривожлантириш йўллари, технологиялари ва усуллари кидириб топомқдалар. Бу изланишлар жамиятни тарбиялашнинг янги тузилмасини яратишдан иборат умумий жараёнинг давоми ва ривожидир. Бугунги кунда таълим жараёнида ижобий самара бераётган илғор педагогик технологиялардан бири муаммоли ўқитишдир.

Муаммоли ўқитиш, таълим беришнинг энг самарали усулларида бўлиб, у асосан илмий билимлар асосида муаммоли вазиятлар мантиқини намоиш этади. Муаммоли вазиятлар киритилиб, анъанавий баён этиш ўқув материалининг энг оптимал таркиби ҳисобланади.

Муаммоли таълим – бу ўқитувчининг талабаларни кетма-кет муаммоли вазиятлар тизимини олдиндан ўйлаб қўйилган яратиш йўли билан муаммоли ўргатиш шартларини таъминлаш ва уларни талабалар томонидан ечиш жараёнини бошқариш бўйича фаолиятидир.

Муаммоли ўрганиш – таълим олувчиларнинг билимлар ва муаммоли вазиятни таҳлил қилиш, муаммони ифодалаш ҳамда уларни ечиш фаолият усуллари – тахминларни ўртага ташлаш, асослаш ва фаразни исботлаш орқали ўзлаштириши бўйича ижодий ўқув фаолиятини махсус тузилишидир.

Муаммоли ўқитиш деганда ўқитувчи раҳбарлигида муаммоли вазиятларни қўйиш ва уларни ечиш бўйича талабаларни фаол мустақил фаолиятини кўзда тутадиган ва натижада ижодий равишда касбий (ёки предмет) билим, кўникма ва малака (БKM)лари ижодий эгалланган ҳамда ижодий қобилиятларини ривожлантирадиган ўқув машғулотларини ташкил этиш тушунилади.

Муаммоли технологиянинг мақсади таълим оловчиларга билим, кўникма ва малакаларни эгаллатиш, улар томонидан мустақил фаолият усуллари ўзлаштириш, уларнинг билиш ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришдан иборат.

Т.В.Кудрявцев муаммоли ўқитиш моҳиятини қуйидагида кўради: муаммоли ўқитиш талабалар олдида муаммоли вазиятларни яратишда, талабаларнинг мустақиллигида ва ўқитувчининг умумий раҳбарлиги остида, мактаб талабаларининг ўқитувчи билан биргаликда фаолияти боришида бу вазиятларни англаш, қабул қилиш ва ҳал қилишда ҳулосаланади. Бироқ, бундай аниқлаш муаммоли ўқитишни тушунишнинг бутун ҳажмини акс эттирмайди. Бундан ташқари, баъзан ўқитишнинг тадқиқот усуллари гуруҳи ҳам муаммоли ўқитиш деб юритилади. Эҳтимол, бу ерда «муаммоли» сўзини тадқиқот маъносида тушуниш таъсир кўрсатади.

Ўқитувчиси томонидан қўйилган муаммони ҳал этиш жараёнида **талаба маълумотларни қайта ишлабгина қолмайди, балки уларни ўзлаштиради ва ўзи учун янги билимларни кашф этади.** Муаммоли ўқитишнинг асосий моҳияти ҳамда афзаллиги шундаки, ўқитувчи таълим усуллари (муаммоли саволлар қўйиш, гипотезаларни илгари суриш ва уларни тасдиқлаш ёки рад этиш, талабаларга «ёрдам сўраб» мурожаат этиш ва бошқалар) орқали уларни ижодий фикрлашга ҳамда мунозарага чорлайди.

Муаммоли методлар – фандан муаммоли вазиятлар яратишга, талабаларнинг махсус фанлардан билимларини фаоллаштиришни талаб этадиган, мураккаб масалаларни излаш ва ечишга, таҳлилга, алоҳида фактлар ортида ҳодиса ва қонунларни кўра олишларига асосланган методлардир.

Ҳозирги замон психологияси ва дидактикаси шунга асосланадики, фикр юритиш жараёнининг бошланғич моменти, одатда, муаммоли вазият бўлади. Инсонда бирор нарсани тушунишга талаб пайдо бўлганидагина у фикр юрита бошлайди.

Муаммоли вазият – муайян қийинчилик сабаб юзага келган ҳолат бўлиб, уни бартараф этиш йўли топилиши керак. Вазифа енгил ҳал этиладиган ёки аксинча ҳал этилиши мумкин бўлмаган пайтда муаммоли вазият вужудга келмайди.

Муаммоли ўқитиш жараёнида ўқитувчи аввало муаммоли вазият яратади, саволлар қўяди, масалаларни, экспериментал топшириқларни таклиф қилади, муаммоли вазиятни ечишга қаратилган муҳокамани уюштиради, хулосаларининг тўғрилигини тасдиқлайди. Талабалар олдинги билим ва тажрибаларига асосланиб муаммоли вазиятни ҳал қилиш йўллари тўғрисида ўйлайдилар ҳамда таклифлар киритадилар. Олдин олган билимларини умумлаштириб, ҳодисаларнинг сабабларини аниқлаган ҳолда, уларнинг келиб чиқишини тушунтиради, муаммоли вазиятни ечишнинг энг оқилона вариантини танлайдилар. Бу метод таълим олувчиларнинг билим қизиқишини оширибгина қолмай, уларда фикрлаш қобилиятини ҳам ривожлантиради.

Муаммоли вазиятни ўрганиш мавзуга оид материални таҳлил қилишда талаба шу вазиятга ўзи киришиши, уни тушуниши, баҳолай олиши керак. Ушбу ҳолатда у қандай муаммо борлиги ва қўйилаётган муаммонинг моҳияти нимада эканини аниқлаши лозим, муаммони ҳал этишдаги ўзининг роли ва бунда ўзини қандай тутиши кераклигини белгилаши керак. Муаммоли вазиятлар методи тайёрлов, танишув, таҳлил ва якуний қарор қабул қилиш босқичларига бўлинади. Тайёрлов босқичида ўқитувчи мақсадни белгилаб, керакли вазиятни режасини ишлаб чиқади, яъни:

а) бериладиган мисол назарий курсни мантиқан давом эттириши ва талабаларнинг келгусидаги касбий эҳтиёжларига мувофиқ бўлиши керак;

б) қўйилаётган муаммо мураккаблиги таълим олувчиларнинг имкониятлари даражасида бўлишини ҳисобга олиш керак, яъни талаба бир томондан вазифани бажара олсин, иккинчи томондан уни бажариш иштиёқи ҳамда муваффақият ҳисси пайдо бўлсин;

в) талабаларга муаммо устида ишлаш бўйича йўл-йўриқлар берилиши керак. Танишув босқичида талабалар муаммони реал, яъни жонли муҳокама қилишга жалб этилади. Ўқитувчи таълим олувчиларнинг маълум соҳадаги билим, кўникмаларини ҳисобга олган ҳолда бажариладиган, ишнинг умумий изоҳини белгилайди. Индивидуал равишда ёки бутун гуруҳни қўйилаётган муаммонинг мазмуни билан таништиради. Таҳлил ва якуний қарор қабул қилиш босқичида муаммоли вазиятни таҳлил этиш гуруҳий иш бўлгани учун муаммо очик баҳс-мунозара шаклида ҳал этилгани маъқул. Муҳими, талабалардаги фаолликни ривожлантириш ва муаммони ҳал этиш бўйича бошқалар киритган таклифга ҳолис баҳо бериш. Бу эса ишлаб чиқаришда юзага келадиган вазиятларни таҳлил этиш кўникмасининг такомиллашувига ва мустақил равишда қарор қабул қила олиш қобилиятини ривожлантиришга имкон яратади. Барча таҳлиллардан сўнг якуний хулоса чиқарадилар.

Мақсадга йўналтирилган муаммоли вазиятларни яратишда қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

1.Муаммоли вазият таълим олувчиларнинг ишлаб чиқариш фаолиятига асосланган бўлиши керак.

2.Муаммоли топшириқ талаба ўзлаштирган билим, кўникма ва малакалар даражасига мос бўлиши лозим.

3.Муаммоли вазият янги мавзунини тушунтиришдан олдин қўйилиши керак.

Агар мос муаммоли вазиятни ҳал этишга талабалар малакаси етарли бўлмаса, уларга айрим амалларни бажаришдаги иш усуллари кўрсатиш, зарур бўлган билимларни эслатиш лозим.

1. Билим, кўникма ва малакалар такомиллашув жараёни бевосита ўқитувчи-педагогнинг раҳбарлиги остида муаммоли вазиятларни ҳал этиш йўли билан амалга оширилади. Муаммоли вазият яратиш билан бирга, хулоса чиқаришларига ёрдам берадиган йўлловчи саволлар бериб боришни ҳам назарда тутиш лозим.

Муаммоли ўқитиш жараёнини қуриш учун мос равишдаги муаммоли вазиятларни олдиндан кўзда тутилган ва тизимли яратиш талаб қилинади. Қуйида келтирилганлар махсус фанларни ўқитиш амалиёти учун характерли ҳисобланади.

Биринчи тоифа. Муаммоли вазият кўпинча талаба янги амалий шароитларда олдин ўзлаштирган билимдан фойдаланиш зарурияти билан дуч келганда ҳосил бўлади. Бунда таълим олувчилар амалий топшириқларни ечиш учун билим, кўникма ва малакаларнинг етарлича эмаслиги далили билан тез-тез дуч келади. Бу далилни англаш талабаларда онгли қизиқишни уйғотади ҳамда янги билимларни излашга ундайди.

Иккинчи тоифа. Топшириқни ечишнинг назарий мумкин бўлган йўли ва танланган усулнинг амалий жиҳатдан амалга оширилмаслиги орасида қарама-қаршилик бўлган ҳолда муаммоли вазият осон юзага келади.

Учинчи тоифа. Ўқув топшириғини бажариш натижаларига амалий жиҳатдан эришиш ва талабаларда уни назарий асослаш учун билимларнинг йўқлиги орасида қарама-қаршилик бўлганда муаммоли вазият юзага келади.

Тўртинчи тоифани энг кўп тарқалган деб ҳисоблаш мумкин. Агар талабалар қўйилган масаланинг ечиш усулини билмаса, яъни талабалар томонидан янги далилни тушунтириш учун олдинги билимларининг етарли эмаслиги тан олинган ҳолда муаммоли вазият юзага келади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, муаммоли вазият ўқув-ишлаб чиқариш жараёнида талабаларда касбга бўлган қизиқишларни шакллантириш ва ривожлантиришнинг энг муҳим омили бўлади.

Ўқув материални муаммоли баён қилиш услубини қўллаш, амалий муаммоли-қидирув ишларини бажариш, ҳатто тадқиқот кўринишидаги амалларни олиб бориш тўғрисида сўз юритиш мумкин.

Ўқув материални муаммоли услуб ёрдамида ўтиш муаммоли тузилган маъруза услуби орқали билим баёни давомида мулоҳаза юритиш, исботлаш,

умумлаштириш, далилларни таҳлил қилиш, талаба фикрини ўз ортидан эргаштириш, уни фаолроқ бўлишига ундаш каби усуллардан фойдаланишни кўзда тутати.

Муаммоли баён - таълим олувчиларни муаммоли ўқитишга ўзига хос тайёрлашдан иборатдир. Бу шундай ўқитишки, унда талабалар олдида билим олиш соҳасига доир вазифалар қўйилади ҳамда улар бу вазифаларни ҳал этиш йўллари мустақил равишда ёки ўқитувчи ёрдамида излайдилар. Ўқув материалини муаммоли баён қилиш шундай тузиладикки, бунда ўқитувчининг ўзи муаммо қўяди, ўзи уни ҳал этади, талабаларга муаммони ҳал этиш намунасини кўрсатади. У талабалар тафаккурини турли усуллар билан фаоллаштирати, талабалар ҳам муаммонинг қандай ҳал этилишини кузатиб борадилар. Ўқитувчи талабани муаммони ҳал этишнинг иштирокчисига айлантирати. Бунда ўқитувчи фикр юритишни фаоллаштиришнинг тажрибалар ўтказиш, диафильмлар ва кинофильмлар, виртуал лавҳаларни намоиш қилиш, масалалар қўйиш ҳамда таълим олувчиларнинг тажриба бошланишидан олдин турли тахминларни айтишлари сингари воситалардан фойдаланади. Шу тарзда талабаларнинг тажрибага жиддий эътиборини қаратишга, уларни фикр юритиш фаолиятига, тажриба маълумотларини умумлаштиришга, хулосаларни таърифлашга жалб этишга эришилади.

Аммо талабалар ўқитувчи муаммони ҳал этиш сари қандай йўл билан бораётганлигини фақат кузатиб турсалар, илмий фикр юритиш методини эгаллай олмайдилар. Талабаларнинг ўзларини изланиш фаолиятига аста-секин жалб этиш ана шу мақсадга хизмат қилади.

Муаммоли таълимда қисман изланма ва эвристик қидирув методларини қўллаш мумкин. Бунда ўқитувчи таълим олувчилар олдида қатор изчил ва ўзаро узвий боғлиқ бўлган саволлар мажмуини қўяди. Талабалар уларга жавоб берганда қандайдир шаклларни айтадилар. Айтганлари тўғрилигини мустақил исботлашга ҳаракат қиладилар. Шу билан бирга янги билимларни

Ўзлаштиришда мустақил равишда олдинга силжишни амалга оширадилар. Агар эвристик суҳбатда бундай тахминлар янги мавзунинг фақатгина бирор қисмига алоқадор бўлса, муаммоли – қидирув суҳбатда талабалар муаммоли вазиятнинг бутун бир тизимини ечадилар. Таълимнинг муаммоли – қидирув услубларида кўргазмали қўлланмалар эса сақлашни фаоллаштириш мақсадида эмас, балки дарсда муаммоли вазиятни яратадиган экспериментал масала-ларни қўйиш учун ишлатилади. Бу усулда талабаларга мустақил фикрлашининг устувор сабабларини аниқлаш осон кўчади.

Муаммоли–қидирув услублари кўпроқ ижодий билим фаолияти кўникмаларини ривожлантириш мақсадида қўлланилади. Улар талабаларнинг билимни чуқур англашига, мустақил эгаллашига ёрдам беради. Бу услублар, айниқса, қуйидаги ҳолларда самарали қўлланилади: ўқув жараёнида тушунча, қонун ва назария қабиларни шакллантириш кўзда тутилганда, далилий ахборотни маълум қилиш, меҳнат фаолиятида лаборатория–экспериментал ўқув ва кўник-маларини ҳосил қилишда, ўқув материалининг мазмуни принципал жиҳатдан янги бўлмасдан, илгари ўрганилганининг мантикий давоми бўлса, унинг асосида талабалар янги билимни қидириш учун мустақил қадам ташласа, мазмун ҳодисадаги сабаб, оқибат ва бошқаларга олиб келса, қидирув услублари ўқитувчилар, талабаларни муаммоли вазиятни ечиш фаолиятига тайёрлаган ҳолларида қўлланилади. Шу нуқтаи назардан бу услуб ўзини тадқиқот ишига бағишлаган ёшларга билим беришда асқотади.

Қисман изланма метод талабаларни изланишнинг турли босқичларида тадқиқот фаолиятига жалб қилишни, муаммоларни топиш, гипотезани таърифлаш, исбот усулларини топиш, хулосаларни таърифлашга жалб қилишни тақозо этади.

Таълим оловчиларни изланиш фаолиятига жалб қилишнинг яна бир усули умумий вазифани бир қатор кичик вазифаларга бўлиш ва уларнинг айримларини талабалар ҳал этишидир.

Қисман–изланма метод – муаммоли баёндан муаммоли ўқишга, вазифаларни мустақил қўйишга ва уларни мустақил ҳал этишга ўтишнинг ўзига хос кўплигидир.

Ўтказилган тажрибалар муаммоли ўқитишнинг катта самара келтиришини кўрсатди. Аммо шуни назарда тутиш керакки, муаммоли ўқитиш таълим жараёнига аста-секин, талабаларни муаммоли баён қилиш жараёнида ва қисман-изланма фаолиятдан фойдаланиш жараёнида тайёрлаш йўли билан киритилиши керак. Бутун ўқув материални муаммоли йўл билан ўрганиш мумкин, деб ўйлаш ярамайди. Ўқув материалнинг кўп қисми ўқитувчининг оддий баёни ёрдамида, талабаларнинг дарслик ва бошқа маълум усуллар орқали материални мустақил ўрганиши ёрдамида ҳам ўрганиб келинди ҳамда ўрганилади.

Муаммоли ўқитишда ўқитувчи аниқ ўқув мақсадларига йўналтирилган саволлар ва топшириқлар ишлаб чиқади. У муаммоли саволларни ҳал этишда ёки топшириқларни бажаришда талабаларнинг аниқ мақсадга йўналтирилган ҳаракатига туртки беради ва жараённи назорат қилади. Талаба эса ўз таълимининг фаол қатнашчиси бўлиб қолади. Муаммоли ўқитишнинг моҳияти шундаки, талабалар ўзлари муаммони мустақил ечишлари керак. Демак, ўқув материаллари ва топшириқлар тизими шундай тузилиши керакки, улар асосан мустақил фикр юритишга ҳамда ўрганишга қаратилиши лозим.

Муаммоли ўқитишнинг афзалликлари, ижобий ва яхши томонлари билан бир қаторда, унинг камчиликлари ҳам мавжуд. Унинг камчиликлари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ҳар қандай ўқув материалларини (масалан, рақамли ва миқдорий маълумотлар, далиллар, саналар) ҳам муаммоли вазиятни юзага келтирувчи қилиб бўлмайди;
- ўқув муаммосини ҳар доим ҳам ифодалаш мумкин эмас;

- муаммоли ўқитиш кўникмаларга ишлов уларни малака даражасига ўтказиш имкониятига эга эмас;
- талабалар билиши жуда осон бўлган ва жуда қийин бўлган масалалар муаммоли вазиятни яратмайди;
- муаммоли ўқитишда иқтисод қилиш кам ҳамда вақт сарф қилишни талаб этади.

Муаммоли ўқитишдан фойдаланиш шартлари. Муаммоли ўқитишдан:

- ❖ ўқув материалларининг мазмуни сабаб-оқибатли алоқа ва боғланишга эга бўлиб, тушунча, қонун ҳамда назарияни шакллантиришга қаратилган;

- ❖ таълим олувчилар мавзунини муаммоли ўрганишга тайёр;

- ❖ таълим олувчилар фанлардан мустақил фикрлашни ривожлантиришга, тадқиқот кўникмаларини шакллантиришга, ишга ижодий ёндашишга қаратилган масалалар ечаётган;

- ❖ ўқитувчида предмет мавзусини муаммоли ўрганишга вақти бор;

- ❖ ўқитувчи мос ўқитиш методларини яхши эгаллаган бўлсагина фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Г.К.Селевко тадқиқотларида ўқитишни **табақалаштириш** ўқув жараёнини ташкил этиш шакли сифатида изоҳланади, ўзида билим даражаси бир хил бўлган, у ёки бу жиҳатдан ўқув жараёнида умумий сифатларга эга бўлган талабалар гуруҳи билан ўқитувчи ишлайди. Ўқитишни табақалаштириш ўқув жараёнидаги таълим олувчиларнинг турли гуруҳларини ихтисослаштирилишини таъминлайдиган умумий дидактиканинг бир қисми сифатида ҳам белгиланади.

Табақалаштирилган ўқитиш ўқув жараёнининг ташкил этишни бу шакли умумий дидактика тизимига асосланган бўлиб, махсус ташкил этирилган талабаларнинг гомоген гуруҳларида, ўқув жараёнини махсуслаштиришни таъминлайди.

Ўқитишни табақалаш (бу тушунча ўқитиш жараёнини ўзи билан боғлиқ) – услубий, психологик-педагогик ва ташкилий-бошқарув тадбирлар мажмуаси асосида тузилган турли хилдаги гомоген гуруҳларда ўқитиш учун турли хил шарт-шароитларни яратиш демакдир.

Ўқитишни индивидуаллаштириш технологияси. Талабанинг мавжуд шахсий имкониятларни рўёбга чиқаришини таъминлаш, замонавий ўқув жараёнига қўйиладиган жадаллашган илмий-техникавий тараққиётининг талабидир. Бунга индивидуал ва индивидуаллаштирилган ўқитиш орқали эришиш мумкин.

Индивидуал ўқитиш – бу ўқув жараёнининг ташкил этишнинг шакли бўлиб, бунда педагог талабалар билан яккама-якка шуғулланади, талаба ўқув воситалари (китоблар, компьютер ва ҳ.к.) ёрдамида узлуксиз мустақил таълим олади.

Индивидуал ўқитишнинг афзалликлари: педагогик жараённинг талаба қобилиятларига мослашувчанлиги имкониятидир. Бунда талабанинг билим олиш даражаси доимий мониторингини амалга ошириш ва зарурий тузатишлар киритиш натижасида оптимал педагогик жараённи ташкил этилади

Индивидуал ёндашиш – бу педагогик тамойилга кўра, педагогик жараёнда педагогнинг талабалар билан ўзаро муносабати, уларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қурилади ва бутун гуруҳ ҳамда ҳар бир алоҳида талабанинг ривожини учун психологик-педагогик муҳит яратилади.

Индивидуаллаштирилган ўқитиш бундай ўқув жараёнини ташкил этишда индивидуал ёндашиш асосида ўқитиш йўллари, усуллари, суръати танланади ва турли ўқув-услубий психологик-педагогик ҳамда ташкилий бошқарув тадбирлари орқали таъминланади .

Индивидуаллаштирилган ўқитиш технологияси – бунда ўқув жараёнини ташкил этишда индивидуал ёндашиш ва ўқитишнинг индивидуал шакли устивор ҳисобланади. Ўқитишнинг барча шахсга йўналтирилган

технологияларида у ёки бу даражада индивидуал ёндашиш қўлланилади, аммо индивидуаллаштирилган ўқитишда, индивидуаллаштириш, ўқув мақсадларига эришишнинг асосий воситаси ҳисобланади. Индивидуаллаштирилган ўқитишнинг асоси, талабанинг индивидуал-педагогик хусусиятларини ўрнатиш ҳисобланади. Олинган натижалар асосида, ўқитиш усули танланади. Қабул қилинган технологиялар, қоидалар ва тамойилларга кўра ўқитиш жараёни амалга оширилади.

Масофавий ўқитиш – бу масофадан туриб ўқитиш, қайсики ўқув машғулотларининг барчаси ёки кўп қисми телекоммуникацион ва замонавий ахборотлаштириш технологиялар асосида олиб борилади

Масофавий ўқитиш, айниқса:

- ❖ ўқитишнинг анъанавий усулларида фойдаланиш имкониятига эга булмаган, бу жараён имкониятларининг чегараланганлиги туфайли ўқиш ва ишлашни биргаликда амалга ошира олмайдиганлар учун;
- ❖ турғун шароитда ўқиш имкониятларига эга булмаган, имкониятлари тиббий шарт-шароитлар туфайли чегараланганлар учун;
- ❖ ўқитувчилар ва бошқа соҳа мутахассисларининг қайта тайёрлаш ва малакасини оширишда;
- ❖ чет эл ўқув муассасаларида таълим олишни истайдиганлар учун;
- ❖ иккинчи мутахассисликни эгаллашни истайдиганлар учун жуда долзарб бўлиши мумкин.

Истиқболли замонавий ўқитиш тизимлари ҳар бир шахснинг ўзи истаган таълим олиш ҳуқиқидан фойдалана олиш имкониятини бериши керак. Масофавий ўқитиш айнан шундай ўқитиш шакли бўла олади.

Масофавий ўқитиш технологияси бўйича барча топшириқлар масофадан туриб бажарилади, имтиҳонлар эса олий ўқув юртида топширилади.

Масофавий ўқитиш тизимининг истиқболлиги шундаки, бу тизим шахснинг энг асосий ҳуқуқларидан бири – таълим олиш ҳуқуқини амалга

оширишни таъминлайди. Масофавий ўқитиш тизимининг мақсадга мувофиқлигини баҳолашда, албатта унинг ижтимоий самарадорлигини эътиборга олиш лозим.

Ўйин технологиялари таълим жараёнида талабаларни касбий фаолиятга кенг қамровда тайёрлаш имконини беради. Ўйин технологиялари асосини талабаларнинг бўлғуси касбий фаолияти билан боғлиқ вазиятлар, воқеа-ҳодисалар ташкил қилади.

Ўйин технологиялари муайян фаннинг катта бир бўлими ўрганилгандан кейин талабаларнинг билимларини мустаҳкамлаш ва уларни амалий фаолиятга йўналтириш мақсадида қўлланилади. Ушбу технология дарснинг мақсад ва вазифалари, мутахассислик мазмунидан келиб чиққан ҳолда фаолиятга татбиқ қилинади. Бундай машғулотларда талабаларда таълимга нисбатан кучли мотивация юзага келади, улар фаоллиги таъминланади. Сценарий бўйича ролларни ижро қилиш давомида улар назарий машғулотлар ўзлаштирган билим, кўникмаларидан фойдаланган ҳолда касбий соҳа билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишга ҳаракат қиладилар, ўзларининг тайёргарлик даражаларини, имкониятларини баҳолайдилар.

Бошқарувчанлик ўйинлари талабаларда касбий фаолиятни режалаштириш, ташкил қилиш, бошқариш, мувофиқлаштириш, назорат ва таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради, уларда лидерлик, қатъийятлилиқ, масъулиятлилиқ, ташкилотчилиқ, ишбилармонлик сифатларини тарбиялайди.

Тадқиқотчилиқ ўйинлари орқали талабалар назариялар, қоидалар, концепциялар мазмунини амалий жиҳатдан мустаҳкам ўрганадилар, уларда назарий маълумотларга нисбатан шахсий фикр, хулосалар таркиб топади. Илмий концепцияларнинг асослигини текшириш мақсадида улар тадқиқот ишларини олиб борадилар, фикрларини шакллантирадилар. Талабларда илмий тафаккур ривожланади.

Талабалар таълим жараёнида ўзлаштирган билим ва кўникмларини реал ҳаёт воқеа-ҳодисаларини моделлаштириш орқали пухта эгаллайдилар, ролларни ижро қилиш давомида ўзларининг имкониятларини синаб кўрадилар, ўзларига баҳо берадилар, касбий шаклланишдаги камчиликларни аниқлайдилар. Бир сўз билан ифодалаганда талабалар ўзларининг нималарга қодир эканликларини билиб оладилар.

Ўйин технологиялари талабаларни фаоллаштиради. Талабалар билимларни фаолият негизида ўзлаштирадилар. Ҳатто суст ўзлаштирувчи талаба ҳам ўзини намоён қилишга эҳтиёж сезади. Талабалар ўйинда иштирок қилиш давомида ўзларининг илмий-амалий тайёргарликларига асосланиб хулосалар чиқарадилар, маънавий-интеллектуал ва касбий ривожланиш даражаларини намоён қиладилар.

Талабаларда ҳулқ-атвор меъёрлари таркиб топади. Улар сценарий бўйича ролларни ижро қилишлари давомида ўзларининг шахсий мазмундаги маънавий, эмоционал, ҳулқий, ижтимоий тажрибаларига таянадалар. Бу ўз навбатида бошқа талабалар томонидан баҳоланади. Маълум маънода талабалар ижтимоий-касбий соҳада фаолиятни тўғри ташкил қилиш тўғрисида шахсий фикр ва хулосаларни билдирадилар.

ИШБИЛАРМОН ЎЙИН

Ишбилармон ўйин – бу ўқитишнинг умумий методик технологияси бўлиб, бунда таълим оловчи биринчи навбатдаги топшириқ ечимини қабул қилиш жараёнини кўриб чиқадиладар. Бу жараён моделга ўтказилиб, бунинг натижасида эпизодлар (аниқ натижалар ва уларнинг оқибатлари) пайдо бўлади.

Дидактик мақсад. Бу асосан фаолият компетенцияси ва методик компонентларини ривожлантириш бўлиб, хусусан, фаолиятни бажаришда ечимларни қабул қилиш вазиятларини мустақил ечиш орқали амалга ошади.

Методик мақсад. Ишбилармон ўйиннинг методик мақсади ечимларни қабул қилиш ва уларнинг натижалари билан тажрибалар ўтказиш, кўникмаларни орттиришдан, шунингдек муаммони ечиш йўллари топишдан иборат.

Ишбилармон ўйинлар турига умумий ўйинлар, катта ўйинлар қисмлари, эркин ўйинлар, интерактив ўйинлар (ечимни қабул қилишга ва ўйин боришига бошқа ўйин гуруҳлари таъсир кўрсатишади), ноинтерактив ўйинлар, очик ва ёпиқ ўйинлар (танлов асосида).

Аналогик методлар: ролли ўйин, вазиятни ўрганиш, сценарийлар техникаси (стратегик режалаштриш методи).

Асослар. Ишбилармон ўйинлар ҳақиқатнинг аниқ лавҳалари кўрсатиладиган реал вазиятларни тиклаш ҳисобланади. Бунда кўпинча ижтимоий ёки ишлаб чиқариш муҳити можаро вазияти модел-лаштирилади. Таълим олувчилар турли персонажлар ролларини ўйнаб, ўзларининг кизиқишларини акс эттиришади.

Келиб чиқиши. Ҳозирги ишбилармон ўйинининг дастлабки шакллари XXVII-XXVIII асрларда мавжуд эди. Бошланишида улар харбий мақсадларда стратегик ўйин сифатида ишлатилган, 1950-йилларда саноат ва иқтисодиётда қўлланилиши (бизнес-тренинг, бошқарув кўникмаларини машқ қилиш) натижасида ўз характерини сезиларли ўзгартирди. Таълим тизимига эга ишбилармон ўйинлари сиёсат-шуносликда сиёсат ва жамиятда ечимларни қабул қилиш жараёнларини моделлаштириш орқали кириб келди.

Қўлланиш соҳалари. Одатда ишбилармон ўйини ҳеч қандай фанни четламайди, турли фанлар орасида ҳамкорликни талаб қилади, чунки ўйиннинг ўзида турли махсус соҳалар методлари билан ишлаш керак бўлади. Бунда турли соҳалар ўқитувчилари орасидаги ҳамкорлик катта аҳамият касб этади. Ишбилармон ўйинни иш фаолиятларига рухсат йўқ бўлган ёки имконияти чекланган ҳолатларда, иш фаолиятларини кўрсатиш хавфдан узоқ бўлган ёки мураккаб бўлган ҳолатларда қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Ишбилармон ўйин бу ерда турлича ифодаланиши мумкин: иштирокчи ўзига бирон ролни олиб, бу рол билан боғлиқ ечимни эса бутун гуруҳ қабул қиладиган умумий ўйинлардан бошлаб, иштирокчи бошқа исталган иштирокчи билан алоқа қилиши мумкин бўлган интерактив ўйинларгача.

Тузилиш ва ўтказиш. Ишбилармон ўйинда фаолият доимо муаммолар таҳлили, альтернативаларни ўйлаб топиш/таққослаш ва ечимларни қабул қилиш билан характерланади. Бунга мувофиқ муаммони ечишда ечимни қабул қилишнинг алоҳида асосий жараёнларигача ва шу орқали фаолиятнинг муҳим маълумотларгача, структуралар ва ҳаракатларигача соддалаштириш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун бир гуруҳ ичида ёки можаро қилувчи томонлар орасида ечимларни қабул қилувчи ёки можаро чегарасидан чиқувчи ечимларни қабул қилишни талаб қилувчи муаммоли топшириқлар энг қулай ҳисобланади. Гуруҳга керакли маълумотларни бериш учун ишбилармон ўйинда камида 20 та иштирокчи қатнашиши керак. Ўйин гуруҳларини танлаш жуда муҳимдир, шунинг учун уни пухталиқ билан ўйлаб чиқиш зарурдир. Гуруҳлар ўз ўзлаштириши даражаси бўйича аралаш бўлиши керак. Ўқитувчи рол бажармайдиган “асосий гуруҳлар” масалан, модераторлар ва бошқа компетентли талабалар томонидан бажарилиши керак. Ўйин раҳбари иштирокчиларга ҳаракат эркинлигини беради, у “айланма” ўқув йўллари билан боришга ва хатоликлар қилишга йўл қўяди. Унинг асосий вазифаси ўйиннинг алоҳида қисмларини олиб бориш ва керакли материал билан таъминлашдир. У гуруҳ қарорига таъсир кўрсата олмайди, аммо ишга янги қўшимча ахборотни, материаллар ва таклифларни киритиши мумкин. Шу билан бирга у ўйинда иштирок этмайдиган гуруҳларни таништиради, вақтга қарайди ва ҳақиқатга яқинликни таъминлайди. Бундан ташқари, у ўйин қоидалари бузилганда ва ечимсиз можаролар вужудга келганда ҳакам бўлади. Талабалар ишбилармон ўйин учун зарурий билимларни ёки ўйиндан олдин машғулотларда ёки ўйин

давомида олишади. Охиргиси билимларни бериш қисмини киритишни талаб этади.

Ўқув дастурининг бирон бўлимида иккиламчи қўлланилишда ишбилармон ўйин олдинги ишланган билимларнинг фаолиятли йўналтирилган қўлланилишига хизмат қилиши мумкин. Ишбилармон ўйин хона ва вақтга нисбатан катта талабларга эга бўлиб, кўпинча уларни кунлик мактаб ҳаётида бажариши мушкул бўлади. Буни айниқса техник соҳада ишбилармон ўйинларда инобатга олиш лозим.

Ишбилармон ўйини етти босқичга ажратилади:

1. Ўйинга кириш;
2. Информацион фаза ва ўқиш фазаси;
3. Фикрларни шакллантириш ва стратегияни режалаштириш;
4. Гуруҳлар орасида ҳамкорлик;
5. Тақдимот тайёрлаш;
6. Тақдимот ўтказиш;
7. Ўйинни баҳолаш.

Ўйин *киришдан* бошланади (1), бу ерда ишбилармон ўйиннинг ўзи, материаллар ва роллар билан таништирилади. Тушуниш билан боғлиқ саволлар тушунтирилади ва ишчи гуруҳлар тузилади. Ўйин раҳбари бунда муаммо/можарони тушунтиради ва материалларни тарқатади. *Информацион фаза ва ўқиш фазасида* (2) гуруҳлар тузилади, ишчи карточкалар тарқатилади (ҳар бир гуруҳ иштирокчи учун бир хил) ва ролли карточкалар тарқатилади. Информацион материал ишлаб чиқилади ва тушуниш билан боғлиқ саволларга жавоб берилади. Сўнгра, *фикрларни шакллантириш ва стратегияларни режалаштириш фазасида* (3) гуруҳлар ичида ахборот тизимлаштирилади ва бошланғич вазият таҳлил қилинади. Бунда имкон борича ижодий ғоялар ва стратегиялар ишлаб чиқилади, бу ишланмалардан келиб чиққан ҳаракат ва ечимлар танлови кўриб чиқилади ва муҳокама қилинади. Кейин натижалар ҳужжатлаштирилади ва кўриб чиқилади. Муҳим

жиҳат – ёрдам фақат “алоҳида, мажбур бўлган вазиятларда” кўрсатилади. *Гуруҳлар орасида ҳамкорлик (4)* ўйиннинг энг интенсив фазаси ҳисобланади, бунда гуруҳлар бир-бирига нисбатан ҳаракат қилишади (хатлар ёзишади, факслар, электрон хатлар узатишади. Сухбат ва музокаралар олиб боришади). Бу ерда воқеалар карточкалари ёрдамида ўйинга йўналтирилган импульслар ва ўзгартиришлар киритилиши мумкин. Ўйин раҳбари позицияси бунда тўлалигича пассив бўлади. *Пленум/конференцияни тайёрлаш* фазасида (5) ўйиннинг кульминацион пайти бошланади. Натижалар жамланади, ишланади ва гуруҳ ичида баҳоланади, тақдим этиладиган жараён муҳокама қилинади. Эҳтимолли далиллар, стратегиялар ва кириш сўзлари. Шунингдек гуруҳ маърузачиси аниқланади. Ўйин раҳбари қарама-қарши саволлар вужудга келишида гуруҳга маслаҳат беради. Кейин бевосита *пленумни ўтказиш* фазаси ўтказилади (6). Бу ерда ишбилармон ўйиннинг барча иштирокчилари тўпланиб ва ҳар бир гуруҳ натижалари йиғилади ва тақдимот этилади. Агар келишувга келинмаса, ёки очиқ саволлар қолса, талабалар бу саволларга ўйинни баҳолашда қайтишади. Энди ўқитувчи ўзига конференция раиси функциясини олади. Еттинчи фаза ўйинни баҳолашдир (7). Бу ерда фаннинг моҳияти умумлаштирилади ва таҳлил қилинади. Бунда ўйин натижалари таҳлил қилинади ва конструктив танқидланади. Кўрсатилган ўйин бориши типик идеал ҳисобланади ва вазиятга қараб ўзгариши мумкин. Яна бир муҳим жиҳат бўлиб талабалар томонидан олинган ролларнинг жиддий қабул қилиниши ва бажарилиши ҳисобланади.

Ўйин қоидалари турли ишбилармон ўйинларда ўзгариши мумкин. Қўйидаги вазиятлар ишбилармон ўйин муваффақиятли бориши учун асосий ҳисобланади: деструктив (бузувчилик) ҳаракатлари, ҳокимлик тарбия ва ишбилармон ўйинни аввалроқ тугатиши мумкин бўлган “нотўғри тушунилган” ҳаракатларни чеклаш керак. Умуман, ўйин қоидаларига инфор­мацион ва коммуникацион шакллар, гуруҳлар ва ўйинни бошқариш компетенцияси, шунингдек ўйиннинг техник жиҳатдан бориши ҳисобланади.

“РОЛЛИ ЎЙИН” МЕТОДИ

Ролли ўйин – ўқитишнинг комплекс методик усули бўлиб, унда майда гуруҳ ўйин сахнаси сифатида у учун муҳим бўлган мавзунини, кўпинча ижтимоий муносабатларни танқидий кўриб чиқади (диагноз ва ечим) ва бунда иштирокчилар ўйлаб чиқилган вазиятда ҳаётининг вазият моделидаги каби турли одамлар ролларини ёки айнан битта ролга вариацияларни ўйнашади, бунда ўқув мақсадига ролли муносабатда бўлган ижтимоий тарбия комплекслигини танқидий кўриб чиқиш амалга оширилади.

Дидактик мақсади. Ролли ўйин дидактик мақсади альтернатив ҳаракатлар имкониятларини кўрсатиб ва асослаб, ҳаракат компетентлигини ривожлантиришга кўмаклашади (тўлиқ ҳаракат).

Методик мақсади. Ролли ўйин методик мақсади муносабатларда муаммоларни ечишнинг стратегияларини ўйнаш ва тажрибавий текширишдан, ўзининг ва ўзганинг ҳаракатларини англаш ҳамда таҳлил қилишдан, зарурият бўлганда нуқтаи назар ва ҳуқуқ-атворни ўзгартиришдан иборат. Энг аввало ҳамдардлик, ўзи ва ўзгаларни кузатиш қобилияти, ҳамкорлик ва бошқалар билан ишлаш қобилияти шунингдек, муаммоларни (ўқув мақсадлари) ечиш қобилияти ривожлантирилади.

Вариантлар: кутилмаган, дидактик, йўналтирилган, режали, бошқариладиган, очиқ, ёпиқ ролли ўйин, протагонист иштирокидаги ролли ўйин, бутун гуруҳ иштирокидаги ролли ўйин.

Аналогик методлар: сахна кўриниши, ишбилармон ўйин, вазиятни ўрганиш.

Белгилари.

Дидактик ролли ўйин қуйидаги белгиларга эга:

- бошланғич ҳолат: муносабат сақлаган ва ташқи дунё билан боғлиқ бўлган мавзу;
- систематик ўқув жараёни;
- элементлар: танқид, вариация, ролларни алмаштириш, муҳокама, анализ;

- ҳақиқийликнинг янги модел конструкцияси;
- ўйин: “Хаёлий ҳақиқийлик” (Хекхаузен/HECKHAUSEN), ўйлаб чиқилган вазият (таклиф этилган рол, вазият), мажбурий чоралар йўқлиги, қоидалар;
- такрорланувчанлик, ўзгарувчанлик, шаффофлик;
- ўйинчилар (майда гуруҳлар) ва кузатувчилар (томошабинлар эмас);
- ўйинчилар келишиб гапиришади ва ҳаракат қилишади (ўйиннинг мослашувчан бориши, ҳеч қандай тайёр матн йўқлиги).

Ўйинлар турлари:

- *Кутилмаган* (мавзу/вазият талабаларнинг ўзлари томонидан, яъни ўқитувчи кўрсатмаларисиз белгиланади ва ишлаб чиқилади; дидактик/йўналтирилган/режали/бошқариладиган ролли ўйиндан фарқли ўлароқ (мавзуни олдиндан белгилаш/ўқитувчи кўрсатмалари);
- *Очиқ ролли ўйин* (ўйин бориши/тугаши ҳеч қандай кўрсатилмайди *ёпиқ ролли ўйиндан фарқли ўлароқ* (ўйиннинг белгиланган бориши ва тугатилиши);
- *Протагонист интирокидаги ролли ўйин* (битта иштирокчи бош актёр сифатида. Мавзу: шахсий ички ҳолати, ўтказилган кечинмалари) *бутун гуруҳ интирокидаги ролли ўйиндан* (бутун гуруҳнинг фаол қатнашиши, мавзу: ижтимоий, иқтисодий, экологик ёки маданий мавзу/вазиятлар) ва *ҳикоя қилувчи ролли ўйиндан* (матнга асосланган ёки тарихни ривожлантирадиган ролли ўйин);
- Ижтимоий ўйинлар, сахна ўйинлари, имитацион ўйинлар.

Ролли ўйиндан ташқари тасвирий ўйин шакллари мавжуд: *(қисқа) сахна кўринишлари* (қисқа кўринишлар, масалан, кундалик мактаб ҳаётидан воқеалар), *психодрама* (психикаси бузилган беморлар учун, ўз ролини бажариш), *социодрама* (гуруҳ учун муҳим можарони ишлаб чиқиш), *имитацион ўйин* (ҳақиқий вазият учун можароларни ҳал қилишнинг ҳақиқатга йўналтирилган стратегияларни рационал ривожлантириш), *ишбилармон ўйин* (берилган режа/ахборотга асосан ўйиннинг бориши:

соддалаштирилган шароитларда ҳақиқатга йўналтирилган ечимларни топиш). Уларнинг барчасида умумий бўлиб:

- воқеликни модели қайта яратиш;
- бутун ўйин давомида, хусусан ўзини англаш орқали ўқитишни баҳолашда метакоммуникация;
- ўрганиш билан ҳиссиётларни боғлаш;
- ижтимоий алоқалар/ўзлаштириш (китоблар, фильмлар каби ўқув воситаларидан фарқли ўлароқ).

Келиб чиқиши. Ролли ўйин театр муҳотида пайдо бўлган (Юнонистон: пергаментларда томоша воқеалари), психодрама ва импровизацион ўйин орқали педагогикага йўл топди. 1970 йиллар бошида ролли ўйин касбий таълим ва ўқитувчилар, тарбиячилар ҳисобланган. Ижтимоий ишчилар социологлар иши учун фаол реклама қилинди, аммо кам ишлатиларди. 1970-йиллар бошларидан мактабда кенг, аммо мунозарали қўлланилишни олди. Мунозарали, чунки баъзи ўқитувчилар ролли ўйинда тарбия воситасини фақат ролга адаптацияда (“фақат ижтимоий роллар бажарилиши керак”) кўришарди бу эса ўша вақт ва ҳозирги тасаввурлар билан умуман зид келарди: ролли ўйин исталган ролларни машқ қилиш бўйича ҳеч қандай алоҳида кўрсатмаларни ва “тарбия нормаларидан чекланишларни бартараф этишнинг ажойиб воситасини” бермайди, балки рол ва рол хиллари бирхилликларининг акс томонида ҳаракатнинг шакллари очиқ беришни кўзлайди.

Қўллаш соҳалари. Ролли ўйин ҳозирда кўп ва тез-тез, баъзи ҳолларда бепарволик билан ҳамда нотўғри ўтказилади. Метод ўзини кўпгина мавзуларда ва барча ёшдаги муассасаларда (болалар боғчаси, мактаб, олий мактаб, катталарни ўқитиш, раҳбарлар малакасини ошириш, тренинг, маслаҳат) оқлади. У педагогик шахсга йўналтирилган ўқув жараёнларини вужудга келтиришда ва соғломлаштиришнинг терапевтик жараёнларида қўлланилади. Кўпчилик ўқув режаларида дастурларида ролли ўйинни қўллаш

тасдиқланади ёки рағбатлантирилади, чунки ўқув контекстида у барча ўқув ва ўргатувчи ходисалари учун тўлдиришни беради. Шунинг учун ролли ўйинни қўллаш ўқитувчилар малакасини оширишдаёқ уларни ўзларига амалга тадбиқ этилиши керак. Кўпчилик талабалар ролли ўйинларни фақатгина компьютер ўйинларидан билишади. Ўқитувчилар бу фактни ўзлари учун қўллашлари мумкин, чунки шу орқали талаба аввал ўйиннинг моҳиятини мавзуга кириш ва танқидий анализ учун бошланғич нукта сифатида ўзи англаши мумкин бўлади. Ҳозирги вақтда ролли ўйинни сифатли ижтимоий тадқиқотлар доирасида ишлаб чиқариш ўзгартириш жараёнларини режалаштириш, маълумотларни йиғиш методи сифатида қўллаш ҳақида музокаралар олиб борилмоқда.

Структура ва ўтказиш. Ролли ўйинларни талабалар томонидан амалий тадбир сифатида қабул қилмаслиги учун умумий ўқув жараёнига синчиклаб киритиш лозим. “Ролли ўйин” ўқитиш методини дастлабки босқичда ёки баҳолаш фазасида дидактик таҳлил қилиш (кучли томонлари, чеклашлар) бунинг олдини олишга ёрдам беради. Кўпчилик педагоглар ролли ўйинларни у учун талаб этиладиган вақт ҳисобидан (тайёргарлик ва натижалар таҳлили) жуда ноқулай деб ҳисоблашади – аммо бу айнан шундай бўлиши шарт эмасдир. Ролли ўйин ўзининг очиқ характери туфайли «назоратдан чиқиб кетиши», ўқитувчи “вазият эгаси” бўлмай қолиши хавфини адабиётни ўрганиш ва доимий таҳлил қилишни ўтказиб туриш орқали бартараф этилиши мумкин. Ролли ўйин шахсий иштирокчининг юқори даражасини сақлаши ва кўрсатиши (ўзининг ҳиссиётлари, нуктаи назари) ҳамда талабаларнинг маълум мавзуларда ўқитувчидан билимлари кўп бўлиши мумкинлигини билиш ва қабул қилиш барча иштирокчилар учун муҳим шарт ҳисобланади. Ўқитувчи биринчи навбатда ўзи ролли ўйиндан завқланиши ёки буни пайдо қилиши ва шу орқали талабаларга шунини етказиши, вазият талаб қилганда иккинчи даражали шахс сифатида кутилмаганда қўшила олиши керак. Маслаҳат берувчи, аммо баҳоламайдиган

олиб бориш ва дидактик бошқариладиган ролли ўйин билимлар муваффақиятли ролли ўйин учун асосий шартлар ҳисобланади. Ўқитувчи ўйин раҳбари сифатида қуйидаги функцияларни бажаради: ахборотни йиғади, диалоглар сақлаган сахналарни тузатади, ролли масофани тушунтиради, вақтни назорат қилади, ечимларни (масалан, ролларни алмаштириш, ўйинни тўхтатиш ҳақида) қабул қилади, ҳалақит берадиган элементлар пайдо бўлишида аралашади, муаммоларга тузатишлар киргизади, муҳокамани бошқаради. Ўқитувчи тушунадики, унинг олдида битта мақсадни кўзлаган турли одамлар туради ва айнан битта ўйинни турли гуруҳларда ҳамда синфларда ўтказиш (ролларни алмаштириш) мос тарзда муаммони ечишнинг турли ёндашувлар ва натижаларни тақозо этади. Кейинги шарт бўлиб битта гуруҳ талабалари бир-бирини яхши таниши, ҳамкорлик ва суҳбат муҳити бўлиши ҳамда талабалар гуруҳ иши билан таниш бўлиши ҳисобланади.

Ўйиннинг қуйидаги қоидалари мажбурийдир:

- қизиқишлар, фикрлар аниқ ва ишонарли ифодаланиши керак;
- ўйин тўғри/адолатли ўтказилади ва муҳокама этилади (барча ўз сўзини айтиш имкониятига эга, бошқаларга ўз сўзини айтишга имкон берилади);
- ролли ўйинда мақсадга мувофиқ ечимга интилиш керак.

Ролли ўйин фазалари қоидалари олдиндан гаплашиши ва шакллантирилиши, ўйин давомида мажбурий қолиши керак, чунки фақат шу тарзда мажбурлаш йўқлигини ҳамда фаолиятнинг ижодий характерини/ролли масофа таъминланади.

Ўйин учун қуйидаги материалларни қўллаш мумкин, аммо ўйин бориши жуда ҳам чегараланган ёки батафсил белгиланиши мумкин эмас:

- ❖ информацион карточкалар (кириш: можароли вазиятни тавсифлаш, мавзу бўйича қўшимча ахборот);

❖ ролли карточкалар (алоҳида роллар учун далил келтириш учун ёрдам, қўшимча ахборот);

❖ натижа ва вазифа сақлаган карточкалар (вазифаларнинг турлича қўйилиши, мавзу муаммоси бўйича қўшимча ахборот);

❖ муҳокама учун карточкалар (синфда муҳокама фазаси давомида суҳбат ўтказиш бўйича кўрсатмалар).

Ролли ўйин учун бошланғич нуқталар – бу одатда кўпчилик ёки барча иштирокчилар ҳаётига тегишли можароли вазиятлар (роллараҳо ва рол ичидаги можаролар) ҳисобланади. Мавзу ва қатнашувчи шахслар барча – ҳам иштирокчилар, ҳам томошабинлар томонидан қабул қилинади.

Ролли ўйинлар уч фазага бўлинади:

1. Мотивация фазаси; тайёргарлик фазаси;
2. Ҳаракат фазаси (ишлаб чиқиш ва ўтказиш); ўйин фазаси; ўтказиш;
3. Анализ фазаси; натижаларни олиш; баҳолаш фазаси; баҳолаш /аттестация фазаси; муҳокама ва баҳолаш.

Баъзи муаллифлар, масалан, немис педагог олим К.Райх, ўйинни ўтказишдан кейин яна битта фазани – эркинлик фазасини киритади, бунда иштирокчилар ўзларининг ролларидан эркинлашади, бу лавҳа ва ролдан ажралиш бажарувчи ҳимояси учун муҳим аҳамиятга эга, аниқ шахс эмас, балки ролли тарбия танқиди машқ қилинишини талаб қилади. Фазалар номлардан маълумки, бу фазалар қуйидаги белгилар билан характерланади:

1. *Тайёргарлик босқичи*: жонлантирувчи фурсат, аввало давомийроқ ролли ўйинларда ва тажрибасиз гуруҳларда (масалан, пантомима ва бошқ. Ёрдамида, ҳеч қандай бачканаликсиз), сценарий мавзу (можаро, вазият, рол)ни белгилаш ва режалаштириш, қуръа ташлаш методи билан бажарувчиларни танлаш, ролларни бажарувчилар ва томошабинлар розилиги тайёргарлиги, англашмовчиликларни тушунтириш, ўйин қоидалари ва мақсадлари билан таништириш; қўшимча: ўйин материалини ва кузатувлар

натижалари/вазифаларини рўйхатга олиш учун анкеталарни тарқатиш, реквизитни бериш.

2. *Ўтказиш босқичи:* тасаввурдаги сахнада ролли ўйин (томошабинлар билан бир баландликда), имкони бўлса, темпни бузмасдан; мақсад: рол билан тенглаштириш; *техника:*

- айлана аквариум/балиқли ҳовуз: бир гуруҳ ўйнайди, иккинчиси томоша қилади (зарурият бўлганда оғзаки аралашиши мумкин);

- мураккаб конструкцияли метод: бир вақтда бир неча гуруҳларда ўйин (масалан, бир томошабинли 2-3 кишилик бир неча гуруҳ, умумий гуруҳда баҳолаш);

- ролларни алмаштириш (иштирокчилар орасида алмашиш);

- роллар ротацияси.

3. *Баҳолаш босқичи (давомийлиги бўйича камида ўйин каби, оптимал: икки марта давомийроқ):* бажарувчиларнинг ўз ролларидан хулосалари (ўйинда пайдо бўлган асабийлик ёки қизиққонлик ўйиндан кейин қолмаслиги муҳимдир); барча учун бевосита қайта алоқа ва ўтказиш бўйича тажриба алмаштириш, жараён ва тарбияни баҳолаш; ўз-ўзини баҳолаш; ҳаракатлар ва уларнинг сабаблари/мотивлари, ўқув жараёни самараси, шунингдек, ҳиссиётларни англаш ва баҳолаш (оғзаки ифода); қўйилган мақсадларни ҳақиқий натижалар билан таққослаш; хулоса чиқариш; қўшимча: билимларни бошқа вазиятларга кўчириш; кейинги ролли ўйинлар (қайта кўриб чиқилган /ўзгартирилган роллар, альтернатив ҳаракатлар ҳамда ечимлар имкониятлари); олдинги таълим билан бирлаштириш ва келажакдаги таълим режасини тузиш; натижаларни ҳамда ролли ўйин методини кўчиришда чеклашларни аниқлаш.

7.Тармоқли режалаштириш — бу ўқитишнинг комплекс методик усули бўлиб, вақтли ва мантиқий кетма-кетлик жиҳатдан лойиҳани режалаштиришни, комплекс лойиҳанинг алоҳида цикллари граффик кўрсатиш ёрдамида лойиҳани бошқариш ҳамда назорат қилишни яхшилайд.

Ассоциограммалар методи (хотира хариталари) – ўқитишнинг комплекс методик усули бўлиб, ўқув-психологик асосларга таянган ҳолда билимларнинг ўрганиш структураларига интеграциясини осонлаштиради. Ғояларнинг кесишувчанлиги (фикрлар ва ғояларни ёзиб олиш) – бу ўқитишнинг методик усуллар комплекси бўлиб, унда талабалар қисқа вақт ичида ақлий ҳужум методидаги каби ёзма равишдаги ғояларни ишлаб чиқишади.

Аналогия [юнонча: analogia] бир хиллик ёки ўхшашликни, белгиларда бир вақтдаги фарқларда белгилар бўйича маълум мувофиқлик маъносини билдиради. Аналогиялар методи хулосалашнинг мантиқий методи бўлиб, унда предметлар ва ҳодисалар бўйича уларнинг бир хиллиги ёки ўхшашлиги бўйича хулоса қилинади

Латерал фикрлаш – бу ўқитишга ижодий ёндашув бўлиб, таълим олувчини мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради. У «ён томондан фикрлаш», «ностандарт фикрлаш», нуқтаи назар ўзгариши ва «ғояларни ижодий топиш» жиҳатдан устивор вертикал фикрлашни кенгайтирувчи муҳим тўлдирувчи ҳисобланади

Савол ва топшириқлар:

1. Шахсга йўналтирилган таълимнинг вазифаси нимадан иборат?
2. Модулли ўқитишнинг анъанавий ўқитишдан фарқи нимада?
3. Модулли ўқитишнинг мақсадини изоҳланг.
4. Муаммоли таълимга қўйилган талаблар нималардан иборат?
5. Табақалаштирилган ва индивидуаллаштирилган таълим методлари ҳақида нималар биласиз?
6. Масофавий ўқитишнинг афзалликлари ва камчиликларини таҳлил қилинг.
7. Ўйин технологияларидан фойдаланган ҳолда амалий машғулотлар ташкил қилишга тайёрланинг.

Интерактив таълим методлари

Т а я н ч и б о р а л а р :

Интерактив таълим, инновация, ижодкорлик, замонавий методлар, ноанаъанавий дарслар, дидактик талаблар, ақлий ҳужум, кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, муаммоли вазият, йўналтирувчи матн, лойиҳа, ролли ўйинлар, ҳамкорлик педагогикаси.

Ҳозирги вақтда таълим жараёнида ўқитишнинг замонавий методлари кенг қўлланилмоқда. Ўқитишнинг замонавий методларини қўллаш ўқитиш жараёнида юқори самарадорликка эришишга олиб келади. Таълим методларини танлашда ҳар бир дарснинг дидактик вазифасидан келиб чиқиб танлаш мақсадга мувофиқ саналади.

Анъанавий дарс шаклини сақлаб қолган ҳолда, унга турли-туман таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштирадиган методлар билан бойитиш таълим олувчиларнинг ўзлаштириш даражасининг кўтарилишига олиб келади. Бунинг учун дарс жараёни оқилона ташкил қилиниши, таълим берувчи томонидан таълим олувчиларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнида фаоллиги муттасил рағбатлантирилиб турилиши, ўқув материални кичик-кичик бўлақларга бўлиб, уларнинг мазмунини очишда ақлий ҳужум, кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, муаммоли вазият, йўналтирувчи матн, лойиҳа, ролли ўйинлар каби методларни қўллаш ва таълим олувчиларни амалий машқларни мустақил бажаришга ундаш талаб этилади.

Бу методларни интерфаол ёки интерактив методлар деб ҳам аташади. **Интерфаол методлар** деганда-таълим олувчиларни фаоллаштирувчи ва мустақил фикрлашга ундовчи, таълим жараёнининг марказида таълим олувчи бўлган методлар тушунилади. Бу методлар қўлланилганда таълим берувчи таълим олувчини фаол иштирок этишга чорлайди. Таълим олувчи бутун жараён давомида иштирок этади. Таълим олувчи марказда бўлган ёндошувнинг фойдали жиҳатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- таълим самараси юқорироқ бўлган ўқиш-ўрганиш;
- таълим олувчининг юқори даражада рағбатлантирилиши;
- илгари орттирилган билимнинг ҳам эътиборга олиниши;
- ўқиш шиддатини таълим олувчининг эҳтиёжига мувофиқлаштирилиши;
- таълим олувчининг ташаббускорлиги ва масъулиятининг қўллаб-қувватланиши;
- амалда бажариш орқали ўрганилиши;
- икки тарафлама фикр-мулоҳазаларга шароит яратилиши.

Инновация (инглизча *innovation*) – янгилик киритиш, янгиликдир. Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерактив методлардан тўлиқ фойдаланилади. Интерактив методлар – бу жамоа бўлиб фикрлаш деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва талабаларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

- талабани дарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиши;
- талабаларни ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларини доимий равишда бўлишини таъминлаши;
- талабанинг билимга бўлган қизиқишини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндошган ҳолда кучайтириши;
- педагог ва талабанинг ҳамisha ҳамкорликдаги фаолиятини ташкилланиши.

Педагогик технологиянинг энг асосий негизи – бу ўқитувчи ва талабанинг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижага ҳамкорликда эришишлари учун танлаган технологияларига боғлиқ, яъни ўқитиш

жараёнида, мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва талаба ўртасида ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олса, ҳар иккаласи ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида талабалар мустақил фикрлай олсалар, ижодий ишлай олсалар, излансалар, таҳлил эта олсалар, ўзлари хулоса қила олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса уларга баҳо бера олса, ўқитувчи эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади. Ҳар бир дарс, мавзу, ўқув предметининг ўзига хос технологияси бор, яъни ўқув жараёнида педагогик технология – бу яқка тартибдаги жараён бўлиб, у талабанинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришига қаратилган педагогик жараёндир.

Анъанавий ўқитиш моделлари. Ўнлаб йиллар давомида ўтказилган тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатадики, анъанавий дарс ўтиш таълимнинг самарали моделларидан бири бўлиб қолмоқда.

Анъанавий дарс – муайян муддатга мўлжалланган, таълим жараёни кўпроқ ўқитувчи шахсига қаратилган, мавзуга кириш, ёритиш, мустаҳкамлаш ва яқунлаш босқичларидан иборат таълим моделидир.

Ўқув материали янги ва анча мураккаб бўлганда, анъанавий дарс – кўп ҳолларда таълим жараёнининг бирдан-бир методи бўлиб қолмоқда. Маълумки анъанавий дарсда таълим жараёнининг марказида ўқитувчи туради. Шу боис, баъзида анъанавий дарсни марказида ўқитувчи турган ўқитиш усули деб ҳам аташади.

Марказда талаба бўлган ноанъанавий ўқув жараёнининг, дарснинг мақсади ва унинг ижобий жиҳатлари қуйида келтирилган асосларга таянади:

- талабанинг ўқишга бўлган иштиёқини ошириб бориш
- илгари эгалланган билимларни ҳам инобатга олиш
- ўқиш жараёни тезлигини мувофиқлаштириш

- талаба ташаббуси ва мажбуриятини қўллаб-қувватлаш
- амалиёт орқали ўрганиш
- икки томонлама фикр-мулоҳазалар билан таъминлаш
- ўқиш жараёнини тўғри йўлга қўйиш
- ўқитувчи – талабалар учун ўқув жараёнини енгиллаштирувчи шахс
- ўқув жараёнини баҳолаш

Бунинг учун дарс жараёни оқилона ташкил қилиниши, ўқитувчи томонидан талабаларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнида фаоллиги муттасил рағбатлантирилиб турилиши, ўқув материални кичик-кичик бўлақларга бўлиб, уларнинг мазмунини очишда бахс, мунозара, ақлий хужум, кичик гуруҳларда ишлаш, ролли ўйинлар методларини қўллаш, ранг-баранг қизиқтирувчи мисолларнинг келтирилиши, талабаларни амалий машқларни мустақил бажаришга ундаш, турли баҳолаш усулларида фойдаланиш, таълим воситаларидан жойида ва вақтида фойдаланиш талаб этилади.

Анъанавий (таълим жараёни марказида ўқитувчи бўлган) методларнинг афзалликлари:

- ❖ Маълум кўникмаларга эга бўлган ва аниқ маълум тушунчаларни, фанни ўрганишда фойдали.
- ❖ Ўқитувчи томонидан ўқитиш жараёнини ва ўқитиш муҳитини юқори даражада назорат қилиниши.
- ❖ Вақтдан унумли фойдаланиш.
- ❖ Аниқ илмий билимларга таянади.

Камчиликлари:

- ❖ Талабалар пассив иштирокчи бўлиб қоладилар.
- ❖ Ўқитувчининг тўла назорати барча талабалар учун мотивацияни вужудга келтирмайди.
- ❖ Талабалар ўқитувчи билан бевосита мулоқотга кириша олмайди.

❖ Эслаб қолиш даражаси ҳамма талабаларда бир хил бўлмаганлиги сабабли, гуруҳ бўйича ўзлаштириш даражаси паст бўлиб қолиши мумкин.

❖ Мустақил ўрганиш ва ечимлар қабул қилиш учун шароитлар яратилмайди.

Ноанъанавий (таълим жараёни марказида талаба бўлган) ўқитиш методларнинг афзалликлари:

- Ўқитиш мазмунини яхши ўзлаштиришга олиб келиши.
- Ўз вақтида алоқаларнинг таъминланиши.
- Тушунчаларни амалиётда қўллаш учун шароитлар яратилиши.
- Ўқитиш усуллариининг турли хил кўринишлари таклиф этилиши.
- Мотивациянинг юқори даражада бўлиши.
- Ўтилган материалнинг яхши эслаб қолиниши.
- Мулоқотга киришиш кўникмасининг такомиллашиши.
- Ўз-ўзини баҳолашнинг ўсиши.
- Талабаларнинг предметнинг мазмунига, ўқитиш жараёнига бўлган ижобий муносабати.
- Мустақил фикрлай оладиган талабанинг шаклланишига ёрдам бериши.
- Нафақат мазмунини ўзлаштиришга ёрдам бермай, балки танқидий ва мантиқий фикрлашни ҳам ривожлантириши.
- Муаммолар ечиш кўникмаларининг шаклланиши.

Камчиликлари:

- Кўп вақт талаб этилиши.
- Талабаларни ҳар доим ҳам кераклича назорат қилиш имкониятининг пастлиги.
- Жуда мураккаб мазмундаги материал ўрганилаётганда ҳам ўқитувчи ролининг паст бўлиши.
- “Кучсиз” талабалар бўлганлиги сабабли “кучли” талабаларнинг ҳам паст баҳо олиши.

➤ Ўқитувчининг ўзи ҳам яхши ривожланган фикрлаш қобилиятига ва муаммолар ечиш кўникмаларига эга бўлишининг талаб этилиши.

Таълимда ноанъанавий методларнинг қўлланилиши. Давр талабига жавоб берувчи самарали педагогик жараёни ташкил қилиш, ўқув фаолиятини фаоллаштириш ва мотивлаштириш учун замонавий ва инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш эҳтиёжи туғилди.

Ўқишга иштиёқ, қизиқиш уйғотиш, ўқув жараёни ва фаолиятдан мамнунлик – маълумки, энг яхши натижаларни беради. Билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришда талабанинг фаоллигини, қизиқиши ва ижодий мустақиллигини оширишга қаратилган замонавий педагогик технологиялар сабабли шунга кўп жиҳатдан йўл очади. Ахборот таъминоти кучли, моддий-техника ресурслари турли-туман, таълим олувчиларнинг ўқиш мотивацияси юқори бўлса таълим жараёнининг самараси ва сифати ҳам мақсадга мувофиқ бўлади. Бу технологиялардан бири ноанъанавий, яъни интерактив машғулотлардир. Лотинчадан *“inter”* – ўзаро, *“action”* – мулоқотдир. Интерактив усуллардан фойдаланишдан мақсад шуки, ўқув фаолиятини турли хил шаклда, қизиқарли, сермазмун, энг муҳими самарали қилиб ташкил қилиш, жадаллаштиришдир. Бунда талабанинг фикрлаш фаолияти фаоллашади, билими ортади, мустаҳкамланади, мулоқот фаолияти ривожланади, шахсияти шаклланади ва ўқув жараёнининг маҳсулдорлиги ортади.

Ҳозирги пайтда педагогларнинг асосий вазифаларидан бири талабада эркин фикрлаш, ташаббускорлик, мустақил шуғулланиш, мустақил ўқиш ва ривожланиш малакасини ҳосил қилишдир. Педагогик жараёни ташкил этиш ва замонавий таълим методикаларига қўйиладиган талабларга амал қилишда ҳар бир талабанинг ўзига хос шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш зарур. Маълумки, материални яхши ўзлаштириш учун шунчаки тинглаб, ёзиб ўтириш етарли эмас, балки шу материал устида фаол ишлаш, ўйлаб кўриш, муҳокама қилиб чиқиш, ёрдамчи вазифалар бажариш керак. Интерактив

усуллардан фойдаланилганда талабанинг барча психик жараёнлари – идроки, сезгиси, тасаввури, диққати, онги, хотираси, ақли, фаолияти ва тафаккури ишга тушиб, муаммони ечиш учун мустақил равишда излашга, қидиришга, фикрлаш доирасини кенгайтиришга ва ривожлантиришга йўналтирилади. Бунда материални ўзлаштиришга бўлган эҳтиёж, майл ортиб боради ва натижа ҳам самарали бўлади. Инсон 4 хил фаолиятда ривожланади: мулоқот, ўйин, ўқиш ва меҳнат. Интерактив усулларнинг афзаллиги шундаки, унда фаолиятнинг 4 та тури ҳам амалга ошади. Интерактив усуллар амалий машғулот вақтида ўтказилиб, маъруза билимларини мустаҳкамлаш, такрорлаш, чуқурлаштириш, аниқлаштириш, кенгайтириш ва ривожлантириш учун мўлжалланган.

Интерактив методларнинг **афзалликлари:**

1. Қатнашчиларга ўз ғоялари ва фикрлари билан кўпроқ ўртоқлашиши, мавзуни биргаликда муҳокама қилиши, уларнинг бир-биридан ўрганиши учун имкон беради.
2. Кичик гуруҳларда қатнашчилар 81оли гуруҳда айтишлари мумкин бўлган (ёки айта олмаган) фикрлардан бошқача фикрларни айтишлари мумкин.
3. Диққат марказини педагогдан қатнашчиларга кўчиради, яъни асосий ўқув фаолиятини таълим олувчилар амалга оширади.
4. Қатнашчиларни ўз устиларига кўпроқ масъулият олишга мажбур қилади. (Чунки бу вазиятда гуруҳлараро мусобақа ва рақобат муҳити вужудга келади)
5. Талабада гуруҳдошларига бўлган муносабат ўзгаради, “мен ва улар”дан “биз”га ўтишни таъминлайди, бирлаштиради, бир-бирини тушунишга ва эмпатияга ўргатади.

Интерактив методларнинг **камчиликлари:**

1. Анча кўп вақт ва қўшимча жой бўлишини талаб қилади.

2. Қатнашчиларнинг бирортаси бошчилик қилишга ўта бошлаши, ташаббусни ўз қўлига олиши ва ўз фаоллиги билан бошқа талабалар иштирокига йўл бермаслиги мумкин.

3. Талабаларни индивидуал ҳамда объектив баҳолашда қийинчилик туғилади. (Гуруҳ фаолияти умумий баҳолангани сабабли, яхши тайёрланган талабалар паст баҳоланиши ёки яхши тайёргарлик кўрмаган талабалар юқори баҳоланиши мумкин).

Ўқитишнинг ноанъанавий моделларини шартли равишда 3 га ажратиш мумкин:

- ҳамкорликда ўрганиш модели;
- моделлаштириш;
- ўрганишнинг тадқиқот модели.

Бу моделлар асосан талаба шахсига қаратилган бўлиб, уларни бошқача қилиб марказда талаба турган таълим моделлари деб ҳам аташади.

Моделлаштириш – реал ҳаётда ва жамиятда юз бераётган ҳодиса ва жараёнларни ихчамлаштирилган ва соддалаштирилган кўринишини (моделини) аудиторияда яратиш ва уларда талабаларни шахсан қатнашиши ва фаолият эвазига таълим олишини кўзда тутувчи метод.

Ҳамкорликда ўрганиш модели – талабаларнинг мустақил гуруҳларда ишлаши эвазига таълим олишини кўзда тутадиган метод.

Ўрганишнинг тадқиқот модели – талабаларни муайян муаммони ечишга йўналтирилган, мустақил тадқиқот олиб боришини кўзда тутувчи метод.

“Уч босқичли интервью” методи

“Врач – бемор – эксперт” консультациялари кўринишида ўтказилади.

Гуруҳ 1, 2, 3 рақамларга бўлинади.

1-рақамлиларнинг ҳаммаси – беморлар, 2- рақамлилар – врачлар, 3- рақамлилар эса, экспертлар бўлиб ҳисобланади.

Шундай қилиб, ҳар бир (3 кишидан иборат) гуруҳда роллар мана бундай тақсимланади: “врач”, “бемор”, “эксперт – умумий амалиёт врач”. “Беморлар”га аноним равишда диагноз маълум қилиб қўйилади. Ҳар бир гуруҳ 10-15 минут давомида консультация ўтказди, “эксперт” врачнинг иш-ҳаракатларини баҳолайди ва 3 бўлимга бўлиб, ёзиб қўяди:

- 1) нималар тўғри қилинди;
- 2) нималар нотўғри қилинди;
- 3) қандай қилиш керак эди.

Бу метод беморларни сўраб-суриштириш, кўздан кечириб чиқиш билим ва малакаларини, мулоқат олиб бориш ва 15 минут ичида консультацияларни бекаму-кўст ўтказиш малакаларини баҳолаш учун қўлланилади. Врач, масалан, қандли диабет билан оғриган касал нималардан шикоят қилишини, анамнезнинг қандай хусусиятлари врачни қизиқтирадиган бўлишини билиши керак. Врач беморнинг шикоятлари, ундан сўраб-суриштириб билиб олганлари (анамнез)га қараб мазкур беморни кўздан кечириб текшириб чиқиши лозим. У дифференциал диагноз ўтказиши, узил-кесил диагнозни қўйиши керак. Касалликнинг қандай дард эканлигини, турмуш тарзини қай тариқа ўзгартириш, қандай парҳез қилиш лозимлигини, буюрилган давони беморга тушунтириб бермоғи керак. Эксперт консультация картасида консультациянинг қандай тартибда бораётганини ва вақтини белгилаб қўйиши лозим. Ҳар бир гуруҳ консультацияни ҳамма қатнашчилар томонидан баҳоланадиган эксперт изоҳлари билан намоиш қилади. Иккинчи вариант – талабалар поликлиникада ҳақиқатда ўтказилаётган врач ва бемор кон-сультациясида эксперт ролида чиқишади, муҳокамани бутун гуруҳ ва педагог олиб боради. Бу метод ўргатувчи-назорат қилувчи программалар (ЎНП)дан фойдаланиб туриб ташкил этилиши мумкин.

“Муаммони ҳал қилиш” методи

“Муаммони ҳал қилиш” методи ёки муаммога қаратилган метод – муаммони аниқлаш ва уни ҳал қилишнинг энг маъқул йўллари топишга талабанинг тайёрлигини текшириб кўриш учун қўлланилади.

Масалан, касалликни эмас, балки ҳар хил симптомлари ёки касалликлари бўлган конкрет беморни даволаш таклиф қилинади.

Артериал гипертонияси бор 67 ёшли бир касалда қондаги қанд миқдори 7,8 ммоль/л. Бу муаммони мана бундай босқичлар бўйича ҳал қилиш зарур:

1-босқич – муаммони аниқлаб олиш – биздаги бу беморда 3 та муаммони тафовут қилиши мумкин: беморнинг ёши ўтиб қолган, артериал гипертонияси кўпдан бери давом этиб келади, қандли диабети бор.

2-босқич – ахборотни излаш, баҳолаш ва қўлланиш. Журналлар, монографиялар, дарсликлар, қўлланмалар, каталогларни кутубхонада кўриб чиқиш. Интернетдан излаш. Олинган ахборотнинг ишончилигини баҳолаш, уни маҳаллий шароитларда тадбиқ этса бўлармикин, у конкрет касалга тўғри келармикин. Бизнинг вазиятимизда ахборотни излаш йўналишини аниқлаш учун қуйидаги вариантларни таклиф этиш мумкин: ёши ўтиб қолган касални қандай препаратлар билан даволаш мумкин; артериал гипертонияда қандай препаратларни тайинласа бўлади; қанд миқдорини камайтирадиган қандай воситалар бу касалга кўпроқ тўғри келади; таклиф этиладиган препаратлар бирга ишлатилганида қандай ножўя таъсирлари бўлишини олдиндан кўриш мумкин ва ҳоказо.

3-босқич – олинган маълумотлардан хулоса чиқариш ва уларни амалда татбиқ этиш. Танланган даво усулини қўлланишдан олдин бунинг оқибати нима бўлиши мумкинлигини талабалар олдиндан кўра билишлари керак (ножўя таъсирлар, фойдадан кўра кўпроқ зарар бўлишини; асоратлар рўй бериши эҳтимоли ва бошқаларни).

Қуйидагича вариантлар бўлиши мумкин:

✓ муаммони қисмларга бўлиш (муаммо ҳар бир кичик гуруҳ томонидан қисмма-қисм шилаб чиқиладиган пайтда), ҳар қайси кичик

гуруҳ муаммони ҳал қилишнинг ўз вариантыни таклиф этади ва бунинг билан муҳокама қилиб чиқади;

✓ “врач”нинг ҳар бир босқичдаги иш-ҳаракатларининг тартибига, беморни кўздан кечириб, текширишига, дори-дармонларсиз даволашга доир тавсиялари, дори препаратларини буюришига баҳо бериш;

✓ методни маҳаллий шароитларда қўлланиш.

Мазкур вазиятда гипотензив ва гипогликемик препаратларни биргаликда ишлатиш мақсадга мувофиқдир, ушбу беморда уларнинг ножўя таъсир кўрсатмайдиган, топишга осон бўлиши кераклигини (дорихоналарда борлиги, нархини) ҳисобга олиш керак. Ниҳоят, реферат тузилиб, кўргазмали материал тайёрланади ва бутун гуруҳга тақдим этилади. Шундай қилиб, муаммони ҳал қилишга асосланган машғулоти бутун гуруҳнинг иштирок этишини талаб қилади. Қуйида ўқитишнинг муаммога асосланган педагогик методи (ЎМАПМ)ни қўлланиш жараёнида гуруҳда олиб бориладиган иш элементларининг ўзаро боғланиши келтирилган.

МУНОЗАРА

ТАҚДИМОТГА ТАЙЁРЛАНИШ

ТАҚДИМ ҚИЛИШ

Муаммо методни қўллаш учун талабаларга қандай муаммоларни таклиф этса бўлади? Булар – клиник вазиятлар, этика муаммолари, бир нечта муаммолари бор касалларни даволаб бориш тактикаси ёки умумий амалиёт врачининг беморни мутахассислар билан биргаликда даволаб бориши. Айни вақтда хато диагностика, менежментни ёки беморнинг уйига шошилиш чакирик ва кечиктириб бўлмайдиган вазиятни кўзда тутиш мумкин. Муҳими шуки, талабалар мустақил ҳолда муаммони аниқлашлари ва уни ҳал қилиш йўллари ишлаб чиқишлари керак. Ўқитувчи излаш йўналишини танлашда ёрдам бера олади, гуруҳни иккита ва бундан кўпроқ гуруҳларга бўлиб, муаммони қисмларга ажратган ҳолда ҳал қилиш мумкин. Ҳар бир гуруҳ ишнинг ўзига тегишли қисмини бажаради. Ижро муддатлари белгиланиб, кейин муҳокама қилиш учун вақт тайинланади.

Гуруҳнинг ҳамма аъзолари ахборотни йиғиб, ўзаро муҳокама қилади, реферат ва тақдим қилинадиган кўргазмали материални тайёрлашни мўлжаллаб олади. Ҳамкорлик қилиш, бир-бирига ёрдам бериш, команда бўлиб ишлаш малакалари яратиладики, талабалик давридан бошлабқ шуларни ривожлантириб бормоқ зарур. Муаммо тақдимотини ролли ўйин тарикасида ўтказиш, видеога ёзиб олиб, кейин танқидий нутқтаи назардан баҳолаб чиқиш

мумкин. Педагог қидирув ишини ташкил этади: олдин талабаларнинг фикрларини тинглаб, муаммони ҳал қилиш йўналишини танлайди, гуруҳнинг топшириқни бажаришга бўлган ишончини қўллаб-қувватлайди, реферат ва такдимотни тайёрлашга ёрдам беради.

ЎМАПМнинг *афзалликлари*:

- талабалар реал ҳаётда учрайдиган муаммога дуч келиб, бунга жавоб қидиришади – ўқишга рағбат кучаяди (нималарни биламан-у, яна нималарни билиб олишим керак);
- клиник нуқтаи назардан фикрлаш қобилияти ривожланади;
- мустақил ишлаш малакалари ривожланади;
- талабалар билим ва малакаларини конкрет вазиятда ишлатишга ўрганадилар.

Муаммони ҳал қилиш методи аввало талабанинг ўз фаоллиги ва ташаббусини кўзда тутаяди, умумий амалиёт врачини клиника амалиётига ўргатишнинг энг яхши методларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Бу методнинг бир нечта турлари бор:

1. Гуруҳга бир вазиятни мисолга келтириб, тўғри жавобларни танлаб олиш таклиф қилинади, масалан, «қорин оғриғи» синдромининг дифференциал диагнози, тўғри даво танлаш ва ҳоказо. Ҳар бир талаба ўз жавоб вариантини ёзиб олиб (5 минутда), ўнг томондаги қўшниси билан муҳокама қилади, ўзининг вариантини танлайди, кейин ўнг томондаги яна бир қўшниси билан муҳокама қилишади (гуруҳ 3 кишидан иборат бўлади), яна бир вариант таклиф этишади ва охирида буларни энди бутун гуруҳ муҳокама қилиб чиқади. Талабалар гуруҳ учун ягона бўлган вариантни дафтарга ёзиб оладилар.

2. Машғулотнинг ҳамма қатнашчилари 3 кишидан иборат қилиб, А, Б, В ва ҳоказо гуруҳларга бўлинади. Уларга 1, 2, 3- тартиб рақамлари берилади, кейин улар ўз рақамларига қараб қайтадан гуруҳларга ажратилади: биринчи рақамлиларнинг ҳаммалари 1 гуруҳни, иккинчи рақамлилар – 2 гуруҳни, учинчи рақамлилар 3 гуруҳни ташкил этади. Масалан, «Меъда ва ўн

икки бармоқ ичак яра касаллиги» мавзуси юзасидан топшириқ берилади. 1- гуруҳга шу касаллик бошланиш хавфини соладиган омилларни муҳокама қилиб, унга диагноз қўйиш, 2- гуруҳга – давони, 3- гуруҳга эса – менежмент ва профилактикани муҳокама қилиш топширилади.

Ишлаш учун бериладиган вақт 10 минут. Кейин рақамлар ўзларининг дастлабки гуруҳларига (А, Б, В гуруҳларга) қайтишади, бунда 1 – гуруҳ талабаси диагностика, 2 – гуруҳ талабаси – даво тўғрисида сўзлаб беради ва ҳоказо. Шундай қилиб, талабалар ўзларининг жавоб вариантлари билан ўртоқлашишади; бунинг учун 15 минут ажратилади. Сўнгра 1, 2, 3 гуруҳлардаги бошқа талабалар ўз вариантларини бутун гуруҳга айтиб беради ва буларни ҳаммалари биргаликда муҳокама қилиб чиқишади. Бу методни ўргатувчи назорат қилувчи программалар (ЎНП) дан фойдаланиб туриб қўлланиш мумкин.

“Академик мунозара” методи

Гуруҳ 2 командага бўлинади, буларнинг ҳар бирига вазиятга доир топшириқ берилади, масалан, “врач-бемор консультацияси”. Ҳар бир командада 1 – 2 нафар талаба консультациянинг ижобий томонларини муҳокама қилади – булар “адвокатлар” бўлади, бошқалар эса, консультациянинг салбий томонларини таҳлил қилиб чиқади – булар “прокурорлар”дир. “Адвокатлар” билан “прокурорлар”нинг қўлга киритган натижалари маълум қилинади ва бутун гуруҳ томонидан муҳокама қилиб чиқилади. Бу методика талабанинг ўша кунги мавзу юзасидан чуқур билимларга эга бўлишини талаб қилади, чунки вазиятга доир топшириқ ёки ролли ўйинни муҳокама қилишда олинadиган ахборот “адвокатлар” томонидан бўлсин, “прокурорлар” томонидан бўлсин, обдон англаб олиш ва далиллар билан изоҳлаб беришни талаб этади. Ўқитувчи “суд иши”нинг қандай бораётганини, вазиятнинг ҳимоясига ёки уни айблашга қаратилган қандай далиллар келтириляётганини кузатиб бориши лозим. Академик мунозарага мисол келтирамиз:

Н. Исмли 22 яшар бемор, тўнгичига 34 ҳафтали ҳомиладор. Боши оғриб туради, ўнг қовургаларининг тагида оғриқ сезади, артериал босими симоб устуни ҳисобида 145/100 мм. Аввалги сафар текширишга келганида артериал босими симоб устуни ҳисобида 110/70 мм эди. Сийдигида – протеинурия. Бундан ташқари, боласи камроқ кимираётганини сезади. Ҳомила юраги уришларишнг сони — 140 та. Врач суткали оксил миқдорини аниқлаш учун қўшимча сийдик анализини буюриб, кунига 2 марта 250 мг дан метилдопа ичиб туришни тавсия этган. Такрорий текширув – эртасига.

Бу аёл кечкурун аҳволининг ёмонлашганини сезган: қорин оғриғи кучайиб, кўнгил айнаши ва қайт қилиш билан бирга давом этиб борган, юзда шиш пайдо бўлган. Эри уйга врач чақирган ва бу врач венадан томчилаб магний сульфат юборишни буюрган. Шундан кейин уни зудлик билан “Тез ёрдам” бўйича касалхонага юборишган, йўлда аёл тиришиб, талвасаланишга тушган. Унга венадан 0,5 мл диазепам юборишган, магний сульфат юбориш давом эттирилган. Аёл туғруқ бўлимига ўтказилганидан кейин уни туғдириб олишга қарор қилинган, туғруқ пайтида ундан қон кета бошлаган.

Муҳокама

“Прокурорлар”: Аёл биринчи марта врачга борганида врач оғир преэклампсия диагнозини қўймаган ва аёлни касалхонага юбормаган, шунинг учун унда эклампсия бошланиб, аёлни туғдириб олиш зарурияти туғилган. Бунда врач қонни ивитувчи системани текшириб кўрмаган ва тўғри даво буюрмаган, шунинг натижасида аёлда қон кетиш бошланган.

“Адвокатлар”: Протеинуриянинг нечоғлик оғирлигини аниқлаш учун врач суткали сийдикдаги оксил миқдорини анализ қилишни тайинлаган. У ҳомиладорларда артериал гипертензия бўлганида танлаб ишлатиладиган препарат – метилдопани буюрган. Аёлда талваса бошланганида врач тўғри даво буюрган ва уни касалхонага юборган.

“Прокурорлар”: Врач магний сульфат буюрар экан, магний сульфат дозаси ошиб кетишига хос симптомларни: нафас ҳаракатлари сонининг

камайгани, тизза рефлексининг сусайиб қолгани, сийдик миқдорининг камайгани ва бошқаларни мунтазам кузатиб бориши керак эди.

Шундай қилиб, муҳокама вақтида талабалар ушбу мавзуга оид ўз билимларини намоиш қилишади. Бу – наинки билимли бўлиш, балки вазиятни таҳлил қилишни ҳам билишдирки, келгусида улар шунга дуч келишлари мумкин.

“Гуруҳ бўлиб текширув олиб бориш” методи

Гуруҳга мунозарага сабаб бўладиган 2 – 3 та мавзу таклиф этилади, буларни ҳал қилиш учун қўшимча адабиёт ёки далилли тиббиёт маълумотларидан, интернетдан фойдаланиш зарур бўлсин. Ахборот йиғишга ажратиладиган вақт 3-4 кун.

Масалан, қандли диабет (ҚД-2) билан оғриган бемор қонидаги қанд кўрсаткичи қандай бўлганида ҳаммадан маъқул ҳисобланади ва нима учун; ҚД-2 ва артериал гипертензияси бор шу беморга бета-блокаторлар буюриш мумкинми, нима учун ва ҳоказо.

Жавобларнинг талабалар томонидан исбот этилган ҳаммадан яхши варианты энг юқори балл олади.

“Синдикат” методи

Гуруҳ 3 та кичик гуруҳга бўлинади, таклиф этилаётган топшириқни уч хил нуқтаи назардан ҳал қилиш зарур.

Масалан: Бел оғриги бор касални даволаш. Биринчи гуруҳ давони артрология СКАЛдаги бемор мисолида, иккинчи гуруҳ – ревматология бўлимидаги бемор мисолида, учинчи гуруҳ – қўлланмалар ва журналлардан кутубхонада (педагог бир нечта журнал ва китобларни олдиндан тайёрлаб қўйиши мумкин) кўриб чиқади.

Шундай қилиб, муҳокама вақтида талабалар битта касалликка турли шароитларда даво қилиш вариантларини кўздан кечириб чиқишади ва давога доир адабиётда берилган тавсияномаларни – даво қандай бўлиши кераклигини

муҳокама қилишади. Йўл қўйилган хатоларни кўришади, ўз билимларини ошириб, танқидий нуқтаи назардан фикр юритишни ўрганишади.

Кичик гуруҳларда ишлаш талабаларнинг дарсда фаоллигини таъминлайди, ҳар бири учун мунозарада қатнашиш ҳуқуқини беради, бир-биридан аудиторияда ўрганишга имкони туғилди, бошқалар фикрини кадрлашга ўргатади.

Кичик гуруҳларда ишлашда қуйидаги усуллар танланилади:

1. Фаолиятни танлаш. Мавзуга оид муаммо шундай танланадики, натижада талабалар уни ўрганиш (бажариш) учун ижодий фаолият кўрсатишлари зарур бўлади ва вазифалар белгилаб олинади.

2. Зарурий асос яратиш. Талабалар кичик гуруҳ ишида қатнашишлари учун танланган фаолият бўйича баъзи билим, кўникма ва малакаларни олдиндан эгаллаган бўлишлари керак.

3. Гуруҳни шакллантириш. Одатда ҳар бир гуруҳда 3-5 талаба бўлади (эҳтимол, кам ёки кўп бўлиши мумкин). Агар гуруҳда ишлаш у ёки бу ёзма ҳужжат тайёрлашни талаб этса, яхшиси 2-3 кишили гуруҳ тузилгани маъқул. Гуруҳ ўлчови масаланинг муҳимлиги, аудиториядаги талабалар сони, талабаларнинг бир-бири билан конструктив ҳолатда ўзаро ҳаракатига боғлиқ ҳолда ўзгаради. Энг яхшиси, “гетроген” гуруҳ ташкил этишидир (жинси, ўзлаштириш даражаси ва бошқа белгилар асосида). Гуруҳда ишлаш талабалар ўртасида вазифаларни аниқ тақсимлашга таянади (мисол учун, бир талаба мунозарани бошқаради, иккинчиси ёзиб боради, учинчиси спикер (сардор) ролини ўтайди ва ҳоказо). Аудиторияни гуруҳларга ажратиш, хоҳиш бўйича ёки ҳисоб бўйича амалга оширилади.

4. Аниқ йўл-йўриқлар кўрсатиш. Талабаларга фаолиятни бажариш бўйича аниқ ва ҳажм жиҳатдан кўп бўлмаган тушунтириш берилади. Ўқитувчи гуруҳларининг ишлаш тезлиги турлича бўлишини инобатга олган ҳолда вақт чегарасини айтади. Гуруҳлар керакли материаллар ва ахборотлар

билан таъминланади. Талабалар гуруҳда ишни бошлашлари учун вазифаларини аниқ тушуниб етганлиги текшириб кўрилади.

5. Қўллаб-қувватлаш ва йўналтириш. Ўқитувчи зарурат туғилса гуруҳлар ёнига навбатма-навбат келиб тўғри йўналишда ишлаётганлигини қайд этади ёки уларга ёрдам беради, гуруҳларга таъзийқ ўтказилмайди.

6. Муҳокама қилиш ва баҳолаш. Гуруҳларда иш якунлангач, улар натижалари бўйича ахборот берадилар. Бунинг учун ҳар бир гуруҳ ўз сардорини белгилайди. Зарурат туғилса, фаолият натижалари бўйича билдирилган фикрлар ўқитувчи томонидан ёзилиб борилади. Муҳими, гуруҳнинг ечимининг асосланишини аниқлаштириб олишди. Агар вақт етарлича бўлса, у ёки бу фикрни аргументлашда гуруҳлар бир-бирига савол ҳам беришлари мумкин. Кичик гуруҳларда ишлаш натижалари ўқитувчи томонидан баҳоланади. Бунда фаолиятни тўғри ва аниқ бажариш, вақт сарфи асосий мезон ҳисобланади.

Ушбу метод қўлланилганда талаба кичик гуруҳларда ишлаб, дарсда фаол иштирок этиш ҳуқуқига, бошловчи ролида бўлишга, бир-биридан ўрганишга ва турли нуқтаи назарларни кадрлаш имконига эга бўлади.

Кичик гуруҳларда ишлаш методи қўлланилганда ўқитувчи бошқа ноанъанавий методларга қараганда вақтни тежаш имкониятига эга бўлади. Чунки ўқитувчи бир вақтнинг ўзида барча талабаларни мавзуга жалб эта олади ва баҳолай олади.

Кичик гуруҳларда ишлаш методининг афзаллиги:

- ўқитиш мазмунини яхши ўзлаштиришга олиб келади;
- мулоқотга киришиш кўникмасининг такомиллашишига олиб келади;
- вақтни тежаш имконияти мавжуд;
- барча талабалар жалб этилади;
- ўз-ўзини ва гуруҳлараро баҳолаш имконияти мавжуд бўлади.

Кичик гуруҳларда ишлаш методининг камчиликлари:

- кучсиз талабалар бўлганлиги сабабли кучли талабаларнинг ҳам паст баҳо олиш эҳтимоли бор;
- барча талабаларни назорат қилиш имконияти паст бўлади;
- гуруҳлараро ўзаро салбий рақобатлар пайдо бўлиб қолиши мумкин.
- гуруҳ ичида ўзаро низо пайдо бўлиши мумкин.

Ҳамкорлик педагогикаси XX асрнинг 80-йилларида ривожлана бошлади ва таълимдаги кўпгина инновацион жараёнларни ҳаётга чорлади. Бу технология негизида таниқли рус ва чет эл педагогларининг тажрибаси ётади. Улар К.Д.Ушинский, Н.П.Пирогов, Л.Н.Толстой, Ж.Ж. Руссо, Я.Корчак, К.Роджерс, Э.Берн, С.Т.Шацкий, В.А.Сухомлинский ва бошқалардир.

Ҳамкорлик педагогикаси – таълим берувчилар ва таълим олувчиларнинг ўзаро мулоқотига асосланган шаклда таълим беришга йўналтирилган тизим.

Ҳамкорлик педагогикаси талабанинг таълим-тарбия олиш мотивларини ривожлантириб бориш орқали ҳамда ўқув тарбия жараёнини инсонпарварлаштириш тамойилларини амалга тадбиқ қилган ҳолда юқори сифат ва самарадорликка эришишни таъминлайди

Ҳамкорлик педагогикаси 4та асосий йўналиш бўйича амалга оширилади:

- *шахсга инсон, шахс сифатида ёндашув;*
- *диалектик фаоллаштирувчи ва ривожлантирувчи мажмуа;*
- *тарбия концепцияси;*
- *атроф-муҳитни таълим-тарбияга мослаш;*
- *ўқув фаолияти.*

Олий таълим тизимидаги педагогик ўйинлар янги ўқув материални ўзлаштиришга ва мустаҳкамлашга, ўқувчининг ижодий қобилиятини ривожлантирувчи, умумилмий кўникмаларини шакллантирувчи масалалар

мажмуаларини ечишга қаратилади, ўқувчиларга турли ҳолатлардан ўқув материални тушуниб етиш ва ўрганиш имконини беради

Савол ва топшириқлар

1. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида Ўзбекистон Республикасидаги таълим тизимининг миллий моделида «шахс»нинг ўрни ҳақида нималар дейилган?
2. Инсонпарварлик тамойилини нималарни назарда тутади?
3. Ҳамкорлик тамойилини тушунтириб беринг.
4. Эркин тарбиялаш тамойилини тушунтириб беринг
5. Бугунги кун олий таълим тизимида интерактив таълимнинг ўрни қандай бўлиши керак?
6. Интерактив методларнинг афзалликлари ва камчиликларини таҳлил қилинг.
7. Талабаларнинг дунёқарашларини шакллантиришда ижодий топшириқларнинг ўрни ҳақида реферат тайёрланг.

Баркамол ёш авлод фазилатларини шакллантиришда миллий инновацион технологиянинг ўрни

Т а я н ч и б о р а л а р :

Ўқиш, ўқитиш, таълимга технологик ёндашув, интерактив таълим, дарс самарадорлиги, интеллектуал муҳит, ўқитиш жараёни, педагогик фаолият,

Педагогик фаолиятнинг мазмуни асосан ёш авлодни ҳаётга, меҳнатга тайёрлаш учун халқ олдида, давлат олдида жавоб берадиган, ёшларга тарбия бериш учун, лаёқатли, талаб доирасида барча ақлий ва ахлоқий салоҳиятга эга бўлган махсус тайёргарликдан ўтган шахсларнинг алоҳида фаолиятини ташкил этади. Аниқроқ қилиб айтганда, ўқитувчиларнинг меҳнат фаолияти комил инсонни тарбиялашга қаратилган мураккаб, зиддиятли ва узок давом этадиган жараёндир.

Ўқитувчилик касбини эгаллаган ҳар бир инсон аввало ўқитувчи шахсига хос хусусиятларни ўзида мужассам этиши, шунингдек, ўқитувчининг руҳий – педагогик тайёргарлигига қўйиладиган талабларни атрофлича ўзлаштирган бўлиши, танланган ихтисослик юзасидан керакли доирада педагогик маҳорат, техника, такт, зийраклик, кузатувчанлик, билимларни талабаларга етказа олиш қобилиятига эга бўлмоғи жуда муҳим.

Педагогик маҳоратни такомиллаштириш учун, аввало ўқув предметининг илмий – назарий асослари билан қуролланиш, унинг методологиясини эгаллашни, таълим тарбиянинг давр талабидаги мақсад ва вазифаларини тушуниш ва англаш, компьютер саводхонлигига эга бўлиш, мустақил билим олиш фаолиятини аниқ режалаштира олиш, педагогик таффакур эгаси бўлиб, педагогик техникани эгаллаш, ижтимоий фаоллик ва методик маданиятга эга бўлиш ҳамда бошқа маълумотлар керак бўлади. Педагогик фаолиятини бошлаётган ҳар бир ёш ўқитувчи, даставвал, ўз касбий маҳоратини шакллантириш ва такомиллаштириш устида ғамхўрлик қилиши, бу йўлда учрайдиган қийинчиликлардан қўрқмаслиги, саросимага тушмаслиги керак бўлади.

Шу ўринда эътироф этиб ўтиш жоизки, ҳозирги давр, миллий мустақиллик ўқитувчи – тарбиячининг ўз фаолияти жараёнида қуйидаги уч муҳим вазифани амалга оширишини талаб этади:

1. Ижтимоий буюртма сифатида таълим муассасаларида ўқув – тарбия ишларини ташкил этиш, амалга ошириш орқали, ақл – заковатли, билимдон, ишбилармон тадбиркорларни тайёрлаш ҳамда уларни давр техникаси ва унинг ишлаш технологияси билан яқиндан таништириш.

2. Таълим – тарбия ишларини амалга ошира бориб, ўқитувчи – талабаларни илмий билимлар билан қуроллантириш, эгалланган билимлар асосида уларда амалий кўникма, малакалар ҳосил қилиш ва узлуксиз таълимга тайёрлаш.

3. Қўлга киритилган маълумотлар асосида талаба – ёшларда илмий дунёқарашни шакллантириш, маънавий ахлоқий салоҳиятини юксалтириш, жамият учун эркин фикрловчи ва иродаси бақувват ёшларни тарбиялаб вояга етказиш, уларнинг ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини бошқариш малакаларини ҳосил қилиш, мустақил билим олишга ўргатиш, ғоявий–сиёсий эътиқодини ҳамда миллий – эстетик ғазилатларини таркиб топтиришга эришиш.

Бу вазифаларни ҳал этиш ва ўқитувчининг педагогик маҳоратини такомиллаштириш учун билим, маҳорат, салоҳият талаб этилади. Педагогик маҳоратнинг такомили эса фаолиятини қуйидаги йўналишларда йўлга қўйган ўқитувчининг бундай тайёргарликка эга бўлиши ва амалга ошишини тажриба кўрсатмоқда: Булар:

1. Ихтисослик фанининг илмий–назарий ва методологик асослари билан қуролланиш. Маълумки, ҳар бир фан ўзининг ўрганиш соҳаси, ўқитиш муаммосига қараб илмий–назарий ва методологик асосга эга бўлади. Зеро, фаннинг илмий–назарий ва методологик асоси билан қуролланиши ўқитувчига борлиқни, унинг тараққиёт қонуниятларини аниқ англаш ва талқин қилиш имконини беради. Чунончи, таълим – тарбия жараёни шу тараққиёт қонуниятларини англашга, тушуниб етишга қаратилган, мақсадга йўналтирилган ўқитувчи – талаба ҳамкорлигининг иборат мажмуадир. Бундай ҳамкорликда талабалар ўқитувчи раҳнамолигида борлиқдаги оддий ва мураккаб нарсаларнинг моҳият–мазмунини билишдан, мураккаб нарса ва ҳодиса, воқеа сирларини англашгача бўлган йўлни босиб ўтади. Табиат, жамият, тафаккур тараққиёти қонуниятларини ўзлаштириб уларга ўз муносабатини билдиради. Шу муносабат натижаси ўлароқ талабалар борлиқдаги нарсаларнинг тузилишини, уларнинг алоқадорлигини, фарқини, бордан йўқ, йўқдан бор бўлмаслигини билиб оладилар, тасаввурлар ҳосил қиладилар. Шунга кўра асосий илмий ғоялар, давр концепцияси, қонуниятларни тўғри англаш, билиш оқибатида фаннинг бош йўналиши, методологияси эгалланади ва амалиётда қўлланилади. Бу давр тақозосидир.

II. Таълим–тарбиянинг ҳозирги босқичдаги мақсад ва вазифаларини тушуниб етиш ва уни амалга ошириш малакасига эга бўлиш. Ҳозирги даврнинг ўқитувчи-тарбиячиси замон талаблари асосида таълим ва тарбиянинг мақсад, вазифаларини тўғри, аниқ тушунсадагина уни талабга мувофиқ амалга ошира олади. Бунинг учун ҳар бир ўқитувчи аввало, “таълим”, “тарбия” тушунчаларининг моҳиятини, мазмунини, “таълим жараёни”, “тарбия жараёни”нинг механизмини, уларнинг объектив ва субъектив қонуниятларини билиши, амалий фаолиятда улардан ўринли фойдаланиш малакасига эга бўлиши талаб этилади.

Шунга кўра ўқитувчи, даставвал, таълим–тарбиянинг асосан ижтимоий, психологик, дидактик хусусиятларини, илмий–назарий асосларини мунтазам билиб боришга одатланмоғи, сўнгра эса, шахсий тажрибаларини давр талаблари асосида ташкил этиши, уларни педагогик-психологик назариялар билан таққослаши, илғор тажрибаларни ўрганиши, ўқитиш ва тарбиялаш ишларини ҳаёт билан, меҳнат билан, ишлаб чиқариш технологиялари билан боғлаш имкониятини қўлга киритишга ҳаракат қилиши даркор. Зеро, талабалар ҳозирги шароитда унумли меҳнат жараёнида тайёр бўлишлари шарт. Таълим муассасасиданоқ уларни ишлаб чиқаришнинг барча жабҳалари тамойилларидан воқиф қилмоқ лозим.

III. Педагогик фаолиятни мустақил ташкил этиш. Ҳар бир ўқитувчи педагогик фаолиятга киришар экан, аввало, уни мустақил ташкил этиш, шахсий тажрибаларини яратиш малакасига эга бўлиши лозим. Шундагина, у маҳоратли касб эгаси бўла олади. Шунинг учун ўқитувчи, аввало, ўз ихтисослиги, касбий фаолияти устида мустақил ишлаши, билим олиши шахсий фаолиятини илмий-назарий, усулий-амалий йўналишларини мукаммал эгаллашга интилмоғи даркор. Мустақил ишлаш, ўз фаолиятини мустақил такомиллаштириб бориш ҳар бир ўқитувчи-мураббий олдида давр қўяётган талабдир. Бу ўз навбатида ўқитувчининг мустақил билим олишнинг комплекс малакаларига эга бўлишини, ўз-ўзини назорат қилишини, ўз

фаолият натижаларини таҳлил қилиб, ўз фаолиятини баҳолашнинг реал кўникмаларини ўзига ҳосил қилиши зарурлигини кўрсатмоқда. Бу фақатгина педагогик фаолиятни мустақил ташкил этиш орқали амалга ошади.

IV. Педагогик жараёнга ижодкорлик нуқтаи назаридан ёндошиш.

Ҳар бир ўқитувчи энг аввало ўз педагогик фаолиятига тадқиқотчилик нуқтаи назарида кўриб, унга изланувчанлик асосида ёндошса, тадқиқотчилик малакаларига эга бўлса, шахсий тажрибасини педагогик ташхислар, тажрибалар асосида яратса, маҳоратга эриша олади. Чунки, бунда ўқитувчи илғорликдан ижодкорликка ўтади ва кунлик иш фаолиятини таҳлил қилади, йўл қўйган нуқсон ва камчиликларини аниқлаб, уни тузатишни лойиҳалаштиради. Бунда ижодкорликнинг муҳим омиллари тафаккур ва фаолият, ирода ва қобилият изланиш ҳосиласи сифатида педагогик маҳоратни тарбиялашга кўмаклашади. Ўқитувчи ижодкор бўлган тақдирдагина таълим-тарбиявий ишларини ташкил этишнинг ноанъанавий йўлидан бора олади.

Амалий фаолиятнинг ижодкорлик даражасини талабаларни ўқитиш ва тарбиялашнинг мазмунан ва моҳиятан янги, самарали мажмуасини яратиш ташкил этади, у ишнинг самараси ҳамда истиқболини таъминлайди.

V. Таълимнинг тарбиявий имкониятларидан фойдалана олиш. Ҳар бир фан ўқитувчиси ёш авлодга фан асосларини ўргатар экан, у, аввало, берилаётган маълумотлар асосида талабаларда илмий дунёқараш асосларини шакллантиради, уларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларини тарбиялайди, уларни меҳнат ва касбга йўллаб, ижтимоий фойдали фаолиятга тайёрлайди. Шунинг учун таълим ва тарбия яхлитлигини илмий жиҳатдан тушуниш, таълим ва тарбиянинг имкониятларидан ўринли ва мақсадли фойдаланиш орқали мумкин. Бу қолаверса, ҳар бир фан ўқитувчисининг олдидаги инсоний бурчи ва педагогиканинг умумий қонунидир. Таълимнинг тарбиявий имкониятидан фойдалана олиш, ўз навбатида, ўқитувчига педагогик ғояларни ҳаёт билан, ишлаб чиқариш ва фан билан, тараққиётнинг

ижтимоий муносабатлари билан, ижтимоий онгни ижтимоий тараққиёт қонуниятлари билан боғлаш имконини беради. Фаннинг тарбиявий имкониятлари кенгайиб, таълим самарадорлиги ошади, шунинг учун педагогик маҳорат сари интилаётган ҳар бир ўқитувчи буни чуқур ҳис қилиши, теран англай олиши ва ўз ўқув фани доирасидаги билимлар ёрдамида дарснинг тарбиявий мақсад, вазифа, йўл ҳамда воситаларини аниқ белгилаб, улардан ўринли фойдаланиш кўникмасини ўзида шакллантирган бўлмоғи лозим. Бу педагогик маҳоратни такомиллаштиришнинг муҳим шартларидан биридир.

VI. Ўқитувчининг компьютер саводхонлиги. XXI аср компьютер, ахборот коммуникатив технологиялари асридир. Бу асрда ҳар бир ўқитувчи компьютер саводхонлигига эга бўлиши, давр техникаси ва унинг ишлаш технологиясидан хабардор бўлиши, ўқитиш жараёнига техника ва ахборот-коммуникатив технологияларини қўллай олиши талаб этилади. Бу эса ўз навбатида дарс самарадорлигини оширишга, ўқиш-ўқитиш сифатини таъминлашга хизмат қилувчи дидактик ҳодиса ҳисобланади. Бундан ташқари компьютер, ёрдамида олинган маълумотлар машғулот мазмунини бойитиш билан бирга ўқитувчининг илмий-назарий савиясини оширишга, саводхонлигини кўтаришга ёрдам кўрсатади, фанлараро интеграция йўлга қўйилади, ўқув топшириқларининг амалий йўналиши кучайтирилади, ўқитувчининг педагогик маҳорати такомиллашади.

VII. Ўз ишига, ўртоқларига, касбдошларига, таълим муассасаси раҳбарларига, ота – оналарга ижобий муносабатда бўлиш. Ўзаро ҳурмат, ёрдам, ҳамкорлик ва бир бирини аниқ ва тўғри тушуниш касбий маҳоратни эгаллашнинг муҳим шартларидан бири эканлигини тажриба кўрсатмоқда

VIII. Педагогик изланиш илмий услубий, амалий тайёргарликни режалаштириш, педагогика, методика фанлари соҳасида ижод қилиш.

Педагогик маҳоратни такомиллаштиришнинг қайд қилиб ўтилган йўналишлари, биринчи навбатда, ўқитувчи моҳирлигини оширишга ёрдам

берса, иккинчидан ўқитувчининг таълим–тарбия ишларининг янги педагогик ғоялар асосида ташкил қилишга ўз касбий малакасини юксалтиришга катта имкон беради. Чунончи, доимий машқ қилиш маҳоратни такомиллаштириш таълим-тарбияни яхшилаш учун нур устига, аъло нур бўлиб хизмат қилади

Ўқитувчининг педагогик фаолияти, энг аввало, унинг учун мутахассис сифатида шахсий маъно касб этиши билан узвий боғлиқ. Ушбу ҳолат мантикий иерархик принципни ўзида акс эттиради, чунки таълим шахсни тараққиёт кўрсаткичига (ҳам ўқитувчи, ҳам талаба) боғлиқ бўлиб иккиёқлама таъсир, ҳамкорлик маҳсули самарадорликни белгилайди. Худди шу муносабат билан педагогик фаолиятнинг шаклланиши, ривожланиши, ушбу касб эгалари шахсиятга йўналганликдан ажралган ҳолда ҳукм суриши мумкин эмас. Шунинг учун, касбий ривожланиш билан ижтимоий тараққиёт ўртасидаги чекланганлик нуқтаи назаридан муаммони тадқиқ этиш педагогика фанининг долзарб вазифаси ҳисобланади.

Педагогик фаолият жамиятда муҳим ижтимоий–маърифий мақега эга. Зеро, у даврлар занжирини бир-бирига боғлаб, авлодларни ҳаётга иқтисодий, сиёсий, маънавий, ахлоқий–эстетик жиҳатдан тайёрловчи фаолиятидир. Шунинг учун ҳақли равишда айтиш мумкинки, педагогик фаолият энг қадимги фаолият бўлиб, ижтимоий–педагогик ҳодиса ҳисобланади.

Педагогик фаолият ижтимоий ҳодиса сифатида жамият мафкураси билан боғлиқ ҳолда ёшларнинг ижтимоий онгининг ўсиши устида ғамхўрлик қилади, уларни ҳақиқий инсонпарвар, демократ, миллий истиқлол мафкураси ғояларини ҳимоя қилишга тайёрлаш учун хизмат қилади.

“Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” талабларидан келиб чиқиб, бугунги кунда педагогик фаолиятнинг ижтимоий ҳодиса сифатидаги мақсадини қуйидагилардан иборат бўлиши лозим деб айтиш мумкин:

- талаба–ёшларнинг ёш хусусиятларини инобатга олиб, узлуксиз

билим олишга тайёрлаш;

➤ ижтимоий–иқтисодий ҳаёт қонуниятларидан келиб чиқиб талаба – ёшларни фанларнинг илмий-назарий асосларини эгаллашга йўналтириш;

➤ ҳар бир талаба–ёшнинг ўзига хослиги, индивидуаллигини инобатга олиб уларни фаол ижтимоий –сиёсий фаолиятга тайёрлаш;

➤ ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида талаба-ёшларнинг мустақиллиги, ташаббускорлиги, эркин фикр юритишни тўла йўлга қўйиш;

➤ ўқитишда таълим ва тарбиянинг бирлигини таъминлаган ҳолда талаба-ёшларда илмий дунёқараш, миллий мафкура асосларни тарбиялаш;

➤ ҳар бир машғулот, дарс мазмунида ватанпарварлик, инсонпарварлик, миллий ўзликни англаш руҳини сингдириш;

➤ талаба–ёшларнинг илмий билимлар, амалий кўникма ва малакалар билан қуролланганлигини назорат қилиш, баҳолаш ва таҳлил қилиш;

➤ ҳар бир машғулотда фанлааро интеграцияни йўлга қўйиш ва талаба-ёшларнинг барча фанларга бўлган қизиқиши, интилиши ҳамда эҳтиёжини тарбиялаш;

➤ ҳар бир дарсда илғор педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда, мавзуларнинг мантиқий боғлиқлиги, амалий-илмий йўналишини кучайтиришга эришиш ва ҳ.к.

Маълумки, ижтимоий воқеликнинг бир бўлаги сифатида инсон табиатни ўзлаштиради, уни ўз эҳтиёжларига мос равишда ўзгартиради, кўпайтиради ва ривожлантиради ҳамда шу тариқа ўзи ҳам такомиллашиб боради. У ўзининг ижтимоий қимматли сифатларини ривожлантиради ва ижодий кучларини такомиллаштиради. Бу жараёнда педагогик ижтимоий ҳодиса сифатида муҳим аҳамият касб этади.

«Таълим» деган сўз – инсонни ўқитиш, тушунтириш асосида билим бериш; тарбиянинг назарий фазилатларни, маълум ҳунарни эгаллаш учун зарур бўлган хулқ нормаларини ва амалий малакаларини ўргатишдир. Ер

юзида факат инсон билиш қобилиятига эга. Ҳақиқатни билиш эса, инсоннинг табиий ривожланиш ҳолатидан биридир. Бири, табиатдан берилган хусусиятлар, иккинчиси, ўз хоҳиш ва ихтиёри билан таълим- тарбия орқали орттирилган хусусиятдир.

Дарс – талаба ва ўқитувчи нафақат берилган дарсни мустаҳкамлаши, балки кейинги дарс самарадорлигини ошириши ва талабанинг мустақил фикрлаши учун олиб борилади. Дарс ўзлаштирилган даража эса дарс самарадорлиги сифатини белгилайди. Ўқитувчи ўз олдига қўйган мақсадига эришиш учун дарсда талабалар билан энг аввало педагогик ҳамкорлик ўрната билиш керак. Бунинг учун талабаларда дарсга бўлган қизиқишни уйғотиш лозим. Педагогик маҳоратга эга бўлган ўқитувчи дарс ўтишдан олдин, дарсга тааллуқли бўлган қизиқ маълумот бериб талабаларда дарсга қизиқиш ҳиссини уйғотади.

Ўқув жараёнини педагогик технология асосида ташкил килишнинг усул ва услублари. Инсоннинг бошқа мавжудотлардан фарқи – олдига маълум бир мақсад қўйиб, сўнг унга томон ҳаракат килишидадир. Киши мақсади сари қиладиган ҳаракати (фаолияти) жараёнида муайян табиий ва сунъий тўсиқларни енгиб ўтади. Бу тўсиқларни бартараф этиш учун у бир катор тадбир ва чоралардан фойдаланади.

Мақсадга етишда муайян тўсиқни енгиб ўтиш учун қўлланиладиган тадбир ва чоралар мажмуи усул дейилади.

Мақсадга етишда бир неча, гоҳо ўнлаб-юзлаб тўсиқларни енгишга тўғри келади. Бу тўсиқларни енгиш учун тегишли усуллар маълум бир тизимда қўлланилади.

Мақсадга етишда қўлланиладиган усуллар тизими услуб (йўл) дейилади.

Усулларни маълум бир услубда қўллаш жараёнида ҳар бир ҳаракат мақоми муайян мақсад кўрсаткичларига бўйсундирилади. Ундан ташқари,

киши мақсадга етиш жараёнида бир қатор қонуниятларга ҳам тамойил сифатида амал қилади.

Таълимнинг умумий мақсади ҳуқуқий демократик давлат ҳамда одил фуқаролик жамиятининг талабларига жавоб берувчи кишиларни тарбиялаб беришдан иборат.

Ўзбекистонда эркин, маърифатли ва демократик давлат фуқароларининг ижтимоий сифатларига қуйидагилар киради:

ақлли—мустақил фикр юрита оладиган;

одобли-миллатимиз тўплаган барча фазилатларга эга;

меҳнатсевар-меҳнат кишининг ижтимоий эҳтиёжига айланганлиги;

билимли-диний, дунёвий ва фазовий билимларни кўп ва чуқур эгаллаб олиб, уларни ҳаётда қўллай олиши;

соғлом-жисмоний, руҳий ва ижтимоий саломат;

миллий ғурурга эга-аждодларимизнинг моддий ва маънавий меросини эгаллаб, улар билан фахрланувчи ва уларни бойитишга ҳисса қўшувчи;

ватанпарвар-Ватан учун, халқ учун фидокорона меҳнат қилувчи, уларни муҳофаза қила олувчи ва зарур бўлса, улар учун жонини қурбон қилувчи;

байналминал-ўз миллати қаторида бошқа миллатларни ҳурмат қилувчи;

инсонпарвар-инсон зотига фақат яхшиликлар ўйловчи ва улар учун эзгу ишлар қилувчи;

жасур ва шижоатли-ҳар бир ишга мардона киришиб, уни шижоат билан охирига етказувчи.

Таълимнинг асосий вазифаларидан бири шахсий фазилатларни шакллантириш билан бирга мутахассислик жараёнига ёшларни замон талабларидан келиб чиққан ҳолда тайёрлашдир. Шу сабабли педагоглар ўз олдиларига қўйган мақсадларини амалга оширишлари учун технологик жиҳатдан мукамал фаолиятларини олиб боришлари тақозо этилади.

Савол ва топшириқлар:

1. Таълимнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида гапиринг.
2. Таълимга технологик ёндашув дейилганда нималарни тушундингиз?
3. Миллий модел асосида педагоглар ўз фаолиятларини қандай лойиҳалайдилар.
4. Ўқитувчи учун зарур бўлган фанларни аниқланг.
5. Педагогик кўникмаларни кетма-кет баён қилинг.
6. Ўқитувчи фаолиятида қайси кўникма муҳим ўрин тутишини аниқланг
7. Миллий модел асосида талабалар қандай фазилатларни шакллантиришлари лозим?

Педагогик маҳорат ва унинг ўқитувчи фаолиятида тутган ўрни.

Т а я н ч и б о р а л а р:

Педагогик маҳорат, педагогик қобилият, педагогик техника, педагогик қобилият, педагогик ҳамкорлик, педагогик назокат, компетентлик, мулоқот қила олиш, идрок эта олиш қобилияти, шахс жўшқинлиги, ҳиссий турғунлик, ижодий қобилият

Педагогик маҳорат бўлажак педагогларга касб–кор малакалари ва моҳирлигини эгаллаш ва шахсий маҳоратни шакллантириш, ижодкорликни тарбиялаш, педагогик маҳоратнинг, кўникма, малакаларини қўлга киритиш учун, педагогик техника, педагогик қобилият, педагогик ҳамкорлик, педагогик назокатни эгаллаш тўғрисидаги соҳа бўлиб, қуйидаги вазифаларни ечиш кўзда тутилади:

1. Талаба-ёшларни педагогик маҳоратнинг назарий – методологик асослари билан қуроллантириш.

2. Бўлажак ўқитувчиларга педагогик маҳоратнинг педагогик техника, педагогик ҳамкорлик (мулоқот), педагогик назокат, педагогик қобилият, педагогик назокат таркибий қисмлари, педагогик жараёнда тарбиячи маҳорати, ўқув–тарбия жараёнини бошқаришда педагогик маҳорат,

педагогик одоб, педагогик ижод каби масалалари тўғрисидаги билимлар тизими бўйича тушунча бериш.

3. Педагогик маҳоратни мустақил эгаллашга эҳтиёж ва ҳавасни уйғотиш.

4. Эгалланган педагогик–психологик ва методик билимларини, кўникма ва малакаларга айлантириш учун ҳар бир талабада шахсий педагогик маҳоратни шакллантириш.

5. Ўқув–тарбия жараёнини ташкил этиш, бошқариш ва амалга оширишнинг назарий–амалий асослари билан талабаларни яқиндан таништириш.

6. Шифокорлик касбий маҳоратини такомиллаштириш мақсадида талабаларга шахсий–ижодий малака оширишнинг шакл, усул ва воситалари ҳақида тасаввурлар ҳосил қилиш.

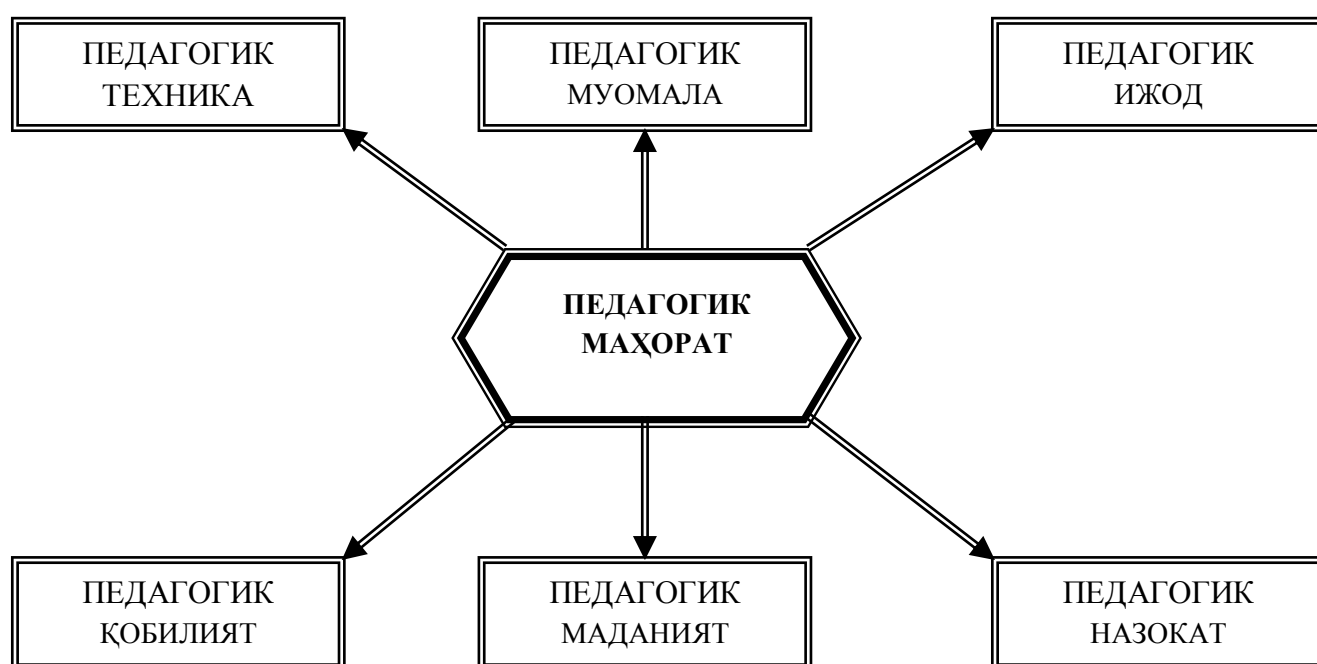
Бу мақсад ва вазифалар ўқитувчини замон билан ҳамнафас бўлиш, ёшларни тарбиялаш дарди билан яшаш ва келажакни аниқ кўришга ўргатади. Ҳар бир педагог шахсида жамиятнинг долзарб муаммоларини, мақсад ва вазифаларини тасаввур қилиш, уларни виждон элагидан ўтказиб, аниқ бажариш учун бор имконияти, билими, тажрибаларини ишга солишга йўллайди ҳамда ўз фаолиятига ижодий ёндошиш малакаларини ҳосил қилади.

Педагогик маҳорат – бу ўқитувчининг шундай **шахсий** (хайрихоҳлиги, инсонпарварлиги, меҳрибонлиги ва ҳ.к.) ва **касбий** (билимдонлиги, зукколиги, фидойилиги, ижодкорлиги, эрудицияси ва ҳ.к.) фазилатларини белгилайдиган хусусиятки, у ўз ўқув фанини чуқур ва атрофлича билишида, педагогик-психологик ва методик тайёргарлигида, талаба–ёшларни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришнинг оптимал йўллари излаб топиб, амалий фаолиятга қўллашида намоён бўлади.

Педагогик маҳорат – педагогик жараёнда таркиб топади. Педагогик жараён эса касбий ва шахсий тайёргарликни йўлга қўйиб, бўлажак

мутахассисни меҳнатга, ҳаётга тайёрлаш учун давлат, жамият, миллат ва келажак авлод олдида жавоб берадиган мутахассисларни тайёрлашга хизмат қилади. Шунинг учун, педагог шахсий ва касбий фазилатлар эгаси бўлиши лозим. Педагогнинг шахсий фазилатлари сирасига иймон–эътиқоди, дунёқараши, ижтимоий эҳтиёж ва фаоллиги, одоб–ахлоқи, фуқаролик бурчларини ҳис қилиши, маънавияти, дилкашлиги, талабчанлиги, қатъийлиги ва мақсадга интилиши, инсонпарварлиги, ҳуқуқий билимдонлиги ва ҳ.к.лар киради. Булар ўқитувчига касбий хусусиятларни ўзида тарбиялаб боришга кўмаклашади.

Педагогик маҳоратнинг таркибий қисмлари

Буларнинг барчаси хусусий моҳият-мазмун касб этсада, улар яхлит ҳолда шифокор-ўқитувчи(педагог)нинг касбий малакаларининг мазмунини ифодалайди.

Зеро, **педагогик техника** – ўқитиш, таъсир кўрсатиш, таълим тарбия олувчиларга ўз ҳис-туйғулари, билимлари, ахлоқий фазилатларини узатиш технологиясини ифодаласа, **педагогик муомала** – ўқитувчи касбий фаоллигининг бир кўриниши бўлиб, таълим – тарбияда шу жараён иштирокчиларининг ўзаро таъсир ва ҳамкорлигини акс эттиради.

Педагогик ижод – ўқитувчининг маҳорат пилапояларидан кўтарилишида яратувчанликни, ташаббускорликни, педагогик уддабуронликни ва тадбиркорликка элтувчи йўлни, бу йўлдаги қийинчиликлардан қўрқмасликни англатади. Ўз навбатида бу соҳада ўқитувчининг **педагогик қобилияти** ҳам муҳим аҳамият касб этади. Чунки у педагогик жараёнда ўқитувчининг ақлий, эмоциона-иродавий жиҳатларини, ташкилотчилигини, билимдонлигини ва уларнинг бир-бирига боғлиқлигини ҳамда яхлит бир бутунлик касб этишини ифодалайди.

Педагогик маданият ўқитувчилик бурчи, масъулияти, кадр-қиммати, виждони, ахлоқий эътиқодини назарда тутиб, ўқитувчининг талабчанлиги, адолати, комиллиги, ростгўйлиги, тўғрилигини англатади. Педагогик маҳорат тизимида **педагогик назокат (такт)** – ўқитувчининг педагогик мақсадга мувофиқ, фойдали, қимматли ҳаракатларининг ўлчови, меъёри ва таъсир воситасининг чегараси сифатида характерланади. Педагогик маҳоратнинг қайд қилинган таркибий қисмлари ўқитувчининг касбий хусусиятларини бойитади ва уни моҳирлик сари етаклайди ва ўқитувчида педагогик маҳорат малакаларининг таркиб топишига ёрдам беради. Аммо, ўз касбининг моҳир устоси бўлиш учун фақатгина уларга таяниб, иш тутиш кутилган натижани бермаслиги мумкин. Бунинг учун мунтазам равишда педагогик фикрлаш, педагогик ўйлаш, педагогик иш тутиш лозим бўлади. Бу деганимиз, ўз фаолиятини педагогик ҳодисаларни, вазиятларни таҳлил қилиш, уларнинг ҳар бир боғланиш жойларини англашга интилиш, кунлик натижаларни мустақил равишда таҳлил қилиши ва янги таълим-тарбияга доир ғояларни аввалгилари билан таққослай олишга одатланиши ҳам лозим бўлади. Асосий педагогик-психологик муаммоларни топа олиш уларни ҳал этишнинг энг қулай йўллари топиш устида ўйлаш ҳам керак.

Педагогик маҳорат тизимида унинг асосий компонентларидан ташқари **касбий хусусиятлар** ҳам мавжуд. Педагогнинг касбий хусусиятларига: *ўз касбини, талабаларни севиши, зийраклиги,*

ҳозиржавоблиги, вазминлиги, педагогик салоҳияти, тасаввури, иқтидори, ташкилотчилиги, чуқур ва кенг илмий савияси, касбӣ лаёқатлилиги, маънавий эҳтиёжи ва қизиқиши, интеллекти, янгиликни англай ва қўлай олиши, касбӣ маълумотни мунтазам оширишга интилиши ва бошқа фазилатлари киради.

Юқорида қайд этилган фикрларга асосланиб, касбӣ педагогик маҳоратни муайян тайёргарлик жараёнларидан иборат деб айтиш мумкин. Бу тайёргарликни шартли равишда қуйидаги йўналишларга бўлиш мумкин:

- 1) педагогнинг шахсий фазилатлар бўйича тайёргарлиги;
- 2) педагогнинг руҳий – педагогик тайёргарлиги;
- 3) педагогнинг ижтимоий – педагогик ва илмий – назарий тайёргарлиги;
- 4) педагогнинг махсус ва ихтисосга оид услубий тайёргарлиги.

Педагогик маҳорат – ўқитувчининг шахсий ва касбӣ сифатлари йиғиндиси ҳисобланиб, у педагогик–психологик, методик билимлар мажмуасидан иборат бўлади. Бунинг учун, аввало:

а) шифокорлик ихтисослиги бўйича замон, илм–фан, техника тараққиёти даражасида мукамал маълумотга эга бўлиши, ўз ўқув фанининг кесишадиган ўқув фанлари билан боғлиқлигини таъминлаш малакасига эга бўлиши;

б) ўқув-тарбия жараёнини аниқ ташкил қила олиш ва бунинг учун муайян педагогик – психологик, методик маълумотга эга бўлиши;

в) талабани, жамоани “кўра билиш”, уларнинг қизиқиши, интилишларини тушуна олиш ва талабалар фаолиятида учрайдиган қийинчиликларни тушуниш ва уларни ўз вақтида англай олиш, зукколик билан ҳар бир боланинг характер хусусияти, қобилияти, иродасини англай билиш ҳамда уларга тарбиявий таъсир кўрсатишнинг шакл, усул, воситаларидан хабардор бўлиш;

г) ўз шахсий сифатлари (маданияти, ташкилотчилик қobiliяти, бадий эҳтиёжи, диди ва ҳ.к.) ни такомиллаштириш малакасига эга бўлиш керак.

Мустақил Республикамизнинг ўқитувчиси “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да қайд этилганидек юксак маънавий-ахлоқий фазилат, ҳуққ маданияти ва миллий истиқлол мафқурасини мукаммал эгаллаши керак бўлади. Зеро, ўқитувчи-тарбиячи юксак маънавият, ахлоқ-одоб, ҳуққ маданиятига эга бўлсадагина, талабаларга инсоний нуқтаи-назардан меҳрибон, саховатли бўла олади, уни ҳамма ҳурмат қилади. Бунинг учун ақл-заковатли, саҳий, қатъий, иродали, кўнгли очиқ бўлиши, ўзига ва талабаларга нисбатан талабчан, меҳрибон ва хайрихоҳ, ўз шахсига танқидий нуқтаи назардан ёндаша оладиган бўлиши талаб этилади.

Хусусан, шахсий сифатлар тизимида: миллий мафқуравий онглилик, миллий одобилик, фаросат, нозик дидлик, ўз касбига садоқат ва виждонийлик, ташаббускорлик, болажонлик, талабчанлик, адолатпарварлик, педагогик одоб, тадбиркорлик, қатъийлик, ҳар қандай вазиятда ўзини идора қила олиш, миллатлараро мулоқот маданияти, кузатувчанлик, самимийлик, топқирлик, келажакка ишонч, ҳушмуомалалилик ва ҳ.к.лар каби фазилатлар мисолида ифодаланган бўлса, касбий сифатлар тизимида: педагогик зийраклик, Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўлининг моҳиятини, маънавий-ахлоқий янгилашнининг негизларини билиши, миллий тарбиянинг моҳияти ва мазмунини чуқур англаши, мукаммал илмий-назарий салоҳият, педагогик ижод, ўз фанининг тарбиявий имкониятларидан хабардорлик, педагогик билимларни такомиллаштиришга интилиш, Ўзбекистон ҳукуматининг ички ва ташқи сиёсатидан хабардорлик, ўзбек халқининг анъаналари, қадриятлари, урф-одатларини яхши англаш, сиёсат, тарих, маданият, маънавият, адабиёт ва санъат, ахлоқшунослик, диншунослик, ҳуқуқшунослик, ўлкашунослик, техникага оид маълумотлардан хабардорлик,

этнопедагогика, этнопсихологияга оид билимларга эга бўлиш ва ҳ.к. тарзида ўз ечимини топган.

Бўлажак шифокор-педагогларда қайд қилинган миллий педагогиканинг фаолиятга тайёрловчи юқоридаги шахсий ва касбий сифатларга эга қилиш, унинг педагогик маҳоратини таркиб топтиришдир. Бу кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури талабларини бажаришга амалий кўрсатмадир.

Педагогик маҳоратнинг шаклланишига таъсир қилувчи омиллар

“Педагогик маҳорат” – бу педагогик фаолиятни усталик билан бошқаришни ўргатувчи фандир. Шундай экан, касбий-педагогик моҳирлик

педагогик-психологик тайёргарликда, ўқитувчининг таълим, тарбия, маълумот тушунчаларининг моҳият-мазмунини, шахс психологиясини, унинг биологик шартланган хусусиятлари (нерв тизими, темперамент, лаёқат-қобилиятини, характерларини билиш жараёнлари (сезги, идрок, диққат, хотира, тафаккур, хаёл)ни, эмоционал иродавий хусусиятлар (ҳиссиёт, эмоция, иродалари)ни, ижтимоий йўналган хусусиятлари (эҳтиёж, кизиқиш)ни, орттирилган касбий хусусиятлар (билим, кўникма, малака, одатлар)ни ўрганиб, англаб олиш асосида шаклланиб боради. Педагогик маҳорат фани эса қайд этилган хусусиятларнинг ўз моҳиятидан келиб чиқиб уларни амалда қўллаш йўллариини ўргатади. Шу асосда таълим-тарбия жараёнини тўғри, аниқ ташкил қилиш, ўзлаштириш имкониятларидан аниқ фойдаланиш, шарт-шароитларини яратиш имкони туғилади.

Ушбу хулосалардан келиб чиқиб, педагогик маҳоратни шакллантиришда шифокор-ўқитувчи касбини тез ва осон эгаллаш йўлини англаш муҳим рол ўйнайди. Зеро, педагогик маҳорат бу мақсаднинг аниқлиги, субъект ва объект алоқасининг узвийлигини таъминловчи педагогик ҳосиладир. Шу ўринда эътироф этиш жоизки, унинг шаклланиши ва такомиллашуви, мураккаб ва ўзоқ давом этадиган жараён ҳисобланади. Бу жараён ўқитувчидан педагогик–психологик, назарий ва методик тайёргарликни чуқур эгаллаш билан бирга педагогик ахборотларни қунт билан мунтазам ўқиб боришни, мавжуд назарий-амалий педагогик ютуқлардан ўз фаолиятида ўринли фойдалана олишга ўрганишни талаб этади.

Педагогик маҳорат маълум зарурий маълумотларни эгаллаш орқали такомиллашади. Дарҳақиқат, педагогик маҳоратни такомиллаштириш учун, аввало ўқув предметининг илмий–назарий асослари билан қуролланиш, унинг методологиясини эгаллашни, таълим тарбиянинг давр талабидаги мақсад ва вазифаларини тушуниш ва англаш, компьютер саводхонлигига эга бўлиш, мустақил билим олиш фаолиятини аниқ режалаштира олиш,

педагогик таффакур эгаси бўлиб, педагогик техникани эгаллаш, ижтимоий фаоллик ва методик маданиятга эга бўлиш ҳамда бошқа маълумотлар керак бўлади. Педагогик фаолиятини бошлаётган ҳар бир ёш ўқитувчи, даставвал, ўз касбий маҳоратини шакллантириш ва такомиллаштириш устида ғамхўрлик қилиши, бу йўлда учрайдиган қийинчиликлардан қўрқмаслиги, саросимага тушмаслиги керак бўлади.

Шу ўринда эътироф этиб ўтиш жоизки, ҳозирги даврнинг ўқитувчиси ўз фаолияти жараёнида қуйидаги уч муҳим вазифани амалга оширишини талаб этади:

1. Ижтимоий буюртма сифатида таълим муассасаларида ўқув-тарбия ишларини ташкил этиш, амалга ошириш орқали, ақл-заковатли, билимдон, ишбилармон тадбиркорларни тайёрлаш ҳамда уларни давр техникаси ва унинг ишлаш технологияси билан яқиндан таништириш.

2. Таълим-тарбия ишларини амалга ошира бориб, ўқитувчи -тал-баларни илмий билимлар билан қуроллантириш, эгалланган билимлар асосида уларда амалий кўникма, малакалар ҳосил қилиш ва узлуксиз таълимга тайёрлаш.

3. Қўлга киритилган маълумотлар асосида талаба-ёшларда илмий дунёқарашни шакллантириш, маънавий-ахлоқий салоҳиятини юксалтириш, жамият учун эркин фикрловчи ва иродаси бақувват ёшларни тарбиялаб вояга етказиш, уларнинг ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини бошқариш малакаларини ҳосил қилиш, мустақил билим олишга ўргатиш, ғоявий-сиёсий эътиқодини ҳамда миллий-эстетик фазилатларини таркиб топтиришга эришиш.

Бу вазифаларни ҳал этиш ва ўқитувчининг педагогик маҳоратини такомиллаштириш учун билим, маҳорат, салоҳият талаб этилади. Педагогик маҳоратнинг тақомили эса фаолиятини қуйидаги йўналишларда йўлга қўйган ўқитувчининг бундай тайёргарликка эга бўлиши ва амалга ошишини тажриба кўрсатмоқда: Булар:

I. Ихтисослик фанининг илмий – назарий ва методологик асослари билан қуролланиш. Маълумки, шифокорлик соҳаси, ўқитиш муаммосига қараб илмий-назарий ва методологик асосга эга бўлади. Зеро, маълум йўналишнинг илмий-назарий ва методологик асоси билан қуролланиши ўқитувчига борликни, унинг тараққиёт қонуниятларини аниқ англаш ва талқин қилиш имконини беради. Чунончи, таълим-тарбия жараёни мана шу тараққиёт қонуниятларини англашга, тушуниб етишга қаратилган, мақсадга йўналтирилган ўқитувчи-талаба ҳамкорлигининг иборат мажмуадир. Бундай ҳамкорликда талабалар ўқитувчи раҳнамолигида борликдаги оддий ва мураккаб нарса-ҳодисаларнинг моҳият-мазмунини билишдан, мураккаб нарса ва ҳодиса, воқеа сир-асрорларини англашгача бўлган йўлни босиб ўтади. Табиат, жамият, тафаккур тараққиёти қонуниятларини ўзлаштириб уларга ўз муносабатини билдиради. Шу муносабат натижаси ўлароқ талаба - талабалар борликдаги нарса ва ҳодисаларнинг тузилишини, уларнинг алоқадорлигини, фарқини, бордан йўқ, йўқдан бор бўлмаслигини билиб оладилар, тасаввурлар ҳосил қиладилар. Шунга кўра асосий илмий ғоялар, давр концепцияси, қонуниятларни тўғри англаш, билиш оқибатида фаннинг бош йўналиши, методологияси эгалланади ва амалиётда қўлланилади. Бу давр тақозосидир.

II. Таълим–тарбиянинг ҳозирги босқичдаги мақсад ва вазифаларини тушуниб етиш ва уни амалга ошириш малакасига эга бўлиш. Ҳозирги даврнинг ўқитувчиси замон талаблари асосида таълим ва тарбиянинг мақсад, вазифаларини тўғри, аниқ тушунсадагина уни талабга мувофиқ амалга ошира олади. Бунинг учун ҳар бир ўқитувчи, аввало, “таълим”, “тарбия” тушунчаларининг моҳиятини, мазмунини, “таълим жараёни”, “тарбия жараёни”нинг механизмини, уларнинг объектив ва субъектив қонуниятларини билиши, амалий фаолиятда улардан ўринли фойдаланиш малакасига эга бўлиши талаб этилади.

Шунга кўра ўқитувчи, даставвал, таълим-тарбиянинг асосан ижтимоий, психологик, дидактик хусусиятларини, илмий–назарий асосларини мунтазам билиб боришга одатланмоғи, сўнгра эса, шахсий тажрибаларини давр талаблари асосида ташкил этиши, уларни педагогик-психологик назариялар билан таққослаши, илғор тажрибаларни ўрганиши, ўқитиш ва тарбиялаш ишларини ҳаёт билан, меҳнат билан, ишлаб чиқариш технологиялари билан боғлаш имкониятини кўлга киритишга ҳаракат қилиши даркор. Зеро, талабалар ҳозирги шароитда унумли меҳнат жараёнида тайёр бўлишлари шарт. Таълим муассасасиданок уларни ишлаб чиқаришнинг барча жабҳалари тамойилларидан воқиф қилмоқ лозим. Айти пайтда уларга оддий меҳнат қуроллари билан ишлай олиш малакасини бериши зарур.

III. Педагогик фаолиятни мустақил ташкил этиш. Ҳар бир ўқитувчи педагогик фаолиятга киришар экан, аввало, уни мустақил ташкил этиш, шахсий тажрибаларини яратиш малакасига эга бўлиши лозим. Шундагина, у маҳоратли касб эгаси бўла олади. Шунинг учун ўқитувчи, аввало, ўз ихтисослиги, касбий фаолияти устида мустақил ишлаши, билим олиши шахсий фаолиятини илмий-назарий, усулий-амалий йўналишларини мукаммал эгаллашга интиломоғи даркор. Мустақил ишлаш, ўз фаолиятини мустақил такомиллаштириб бориш ҳар бир ўқитувчи-мураббий олдида давр кўяётган талабдир. Бу ўз навбатида ўқитувчининг мустақил билим олишнинг комплекс малакаларига эга бўлишини, ўз-ўзини назорат қилишини, ўз фаолият натижаларини таҳлил қилиб, ўз фаолиятини баҳолашнинг реал кўникмаларини ўзига ҳосил қилиши зарурлигини кўрсатмоқда. Бу фақатгина педагогик фаолиятни мустақил ташкил этиш орқали амалга ошади.

IV. Педагогик жараёнга ижодкорлик нуқтаи назаридан ёндошиш. Ҳар бир ўқитувчи энг аввало, ўз педагогик фаолиятига тадқиқотчилик нуқтаи назарида кўриб, унга изланувчанлик асосида ёндошса, тадқиқотчилик малакаларига эга бўлса, шахсий тажрибасини педагогик ташхислар, тажрибалар асосида яратса, маҳоратга эриша олади. Чунки, бунда ўқитувчи

илғорликдан ижодкорликка ўтади ва кунлик иш фаолиятини таҳлил қилади, йўл қўйган нуқсон ва камчиликларини аниқлаб, уни тузатишни лойиҳалаштиради. Бунда ижодкорликнинг муҳим омиллари тафаккур ва фаолият, ирода ва қобилият изланиш ҳосиласи сифатида педагогик маҳоратни тарбиялашга кўмаклашади. Ўқитувчи ижодкор бўлган тақдирдагина таълим-тарбиявий ишларини ташкил этишнинг ноанъанавий йўлидан бора олади.

Амалий фаолиятнинг ижодкорлик даражасини талабаларни ўқитиш ва тарбиялашнинг мазмунан ва моҳиятан янги, самарали мажмуасини яратиш ташкил этади, у ишнинг самараси ҳамда истиқболини таъминлайди.

V. Таълимнинг тарбиявий имкониятларидан фойдалана олиш.

Ҳар бир фан ўқитувчиси ёш авлодга фан асосларини ўргатар экан, у, аввало, берилаётган маълумотлар асосида талабаларда илмий дунёқараш асосларини шакллантиради, уларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларини тарбиялайди, уларни меҳнат ва касбга йўллаб, ижтимоий фойдали фаолиятга тайёрлайди. Шунинг учун таълим ва тарбия яхлитлигини илмий жиҳатдан тушуниш, таълим ва тарбиянинг имкониятларидан ўринли ва мақсадли фойдаланиш орқали мумкин. Бу қолаверса, ҳар бир фан ўқитувчисининг олдидаги инсоний бурчи ва педагогиканинг умумий қонунидир. Таълимнинг тарбиявий имкониятидан фойдалана олиш, ўз навбатида, ўқитувчига педагогик ғояларни ҳаёт билан, ишлаб чиқариш ва фан билан, тараққиётнинг ижтимоий муносабатлари билан, ижтимоий онгни ижтимоий тараққиёт қонуниятлари билан боғлаш имконини беради. Фаннинг тарбиявий имкониятлари кенгайиб, таълим самарадорлиги ошади, шунинг учун педагогик маҳорат сари интилаётган ҳар бир ўқитувчи бунини чуқур ҳис қилиши, теран англай олиши ва ўз ўқув фани доирасидаги билимлар ёрдамида дарснинг тарбиявий мақсад, вазифа, йўл ҳамда воситаларини аниқ белгилаб, улардан ўринли фойдаланиш кўникмасини ўзида шакллантирган

бўлмоғи лозим. Бу педагогик маҳоратни такомиллаштиришнинг муҳим шартларидан биридир.

VI. Ўқитувчининг компьютер саводхонлиги. XXI аср компьютер, ахборот коммуникатив технологиялари асридир. Бу асрда ҳар бир ўқитувчи компьютер саводхонлигига эга бўлиши, давр техникаси ва унинг ишлаш технологиясидан хабардор бўлиши, ўқитиш жараёнига техника ва ахборот-коммуникатив технологияларини қўллай олиши талаб этилади. Бу эса ўз навбатида дарс самарадорлигини оширишга, ўқиш-ўқитиш сифатини таъминлашга хизмат қилувчи дидактик ҳодиса ҳисобланади. Бундан ташқари компьютер, ёрдамида олинган маълумотлар машғулот мазмунини бойитиш билан бирга ўқитувчининг илмий-назарий савиясини оширишга, саводхонлигини кўтаришга ёрдам кўрсатади, фанлараро интеграция йўлга қўйилади, ўқув топшириқларининг амалий йўналиши кучайтирилади, ўқитувчининг педагогик маҳорати такомиллашади.

VII. Ўз ишига, ўртоқларига, касбдошларига, таълим муассасаси раҳбарларига, талабаларга ижобий муносабатда бўлиш. Ўзаро ҳурмат, ёрдам, ҳамкорлик ва бир бирини аниқ ва тўғри тушуниш касбий маҳоратни эгаллашнинг муҳим шартларидан бири эканлигини тажриба кўрсатмоқда

VIII. Педагогик изланиш илмий услубий, амалий тайёргарликни режалаштириш, педагогика, методика фанлари соҳасида ижод қилиш.

IX. Дарсдан ва таълим муассасасидан ташқари ишларни ташкил этишнинг усул ва шаклларини мукаммал билиши, талабаларнинг бўш вақтларини қизиқарли ва мазмунли ўтказиш методикасини, уларни ижтимоий -фойдали ишларга жалб қилиш йўллари, талабаларда ҳавас, қизиқиш, ташаббускорликни тарбиялаш шакллари, ҳар тарафлама билиш ва амалда қўллаш учун муҳим омилдир.

Педагогик маҳоратни такомиллаштиришнинг қайд қилиб ўтилган йўналишлари, биринчи навбатда, ўқитувчи моҳирлигини оширишга ёрдам берса, иккинчидан ўқитувчининг таълим-тарбия ишларининг янги

педагогик ғоялар асосида ташкил қилишга ўз касбий малакасини юксалтиришга катта имкон беради. Чунончи, доимий машқ қилиш маҳоратни такомиллаштириш таълим-тарбияни яхшилаш учун нур устига, аъло нур бўлиб хизмат қилади

Педагогик фаолият ижтимоий ҳодиса сифатида жамият мафкураси билан боғлиқ ҳолда ёшларнинг ижтимоий онгининг ўсиши устида ғамхўрлик қилади, уларни ҳақиқий инсонпарвар, демократ, миллий истиқлол мафкураси ғояларини ҳимоя қилишга тайёрлаш учун хизмат қилади.

“Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” талабларидан келиб чиқиб, бугунги кунда педагогик фаолиятнинг ижтимоий ҳодиса сифатидаги мақсадини қуйидагилардан иборат бўлиши лозим деб айтиш мумкин:

- ❖ талаба–ёшларнинг ёш хусусиятларини инобатга олиб, узлуксиз билим олишга тайёрлаш;
- ❖ ижтимоий–иқтисодий ҳаёт қонуниятларидан келиб чиқиб талаба - ёшларни фанларнинг илмий-назарий асосларини эгаллашга йўналтириш;
- ❖ ҳар бир талаба-ёшнинг ўзига хослиги, индивидуаллигини инобатга олиб уларни фаол ижтимоий –сиёсий фаолиятга тайёрлаш;
- ❖ ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида талаба-ёшларнинг мустақиллиги, ташаббускорлиги, эркин фикр юритишни тўла йўлга қўйиш;
- ❖ ўқитишда таълим ва тарбиянинг бирлигини таъминлаган ҳолда талаба-ёшларда илмий дунёқараш, миллий мафкура асосларни тарбиялаш;
- ❖ ҳар бир машғулот, дарс мазмунида ватанпарварлик, инсонпарварлик, миллий ўзликни англаш руҳини сингдириш;
- ❖ талаба-ёшларнинг илмий билимлар, амалий кўникма ва малакалар билан қуролланганлигини назорат қилиш, баҳолаш ва таҳлил қилиш;
- ❖ ҳар бир машғулотда фанлааро интеграцияни йўлга қўйиш ва талаба-ёшларнинг барча фанларга бўлган қизиқиши, интилиши ҳамда эҳтиёжини тарбиялаш;

❖ ҳар бир дарсда илғор педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда, мавзуларнинг мантиқий боғлиқлиги, амалий-илмий йўналишини кучайтиришга эришиш ва ҳ.к.

Педагогик қобилиятлар педагогик маҳоратнинг асосий элементи ҳисобланади. Педагогик қобилият педагогик фаолият самарадорлигини белгилайдиган психик жараёнларнинг кечишини кўрсатади. Педагогик қобилиятлар таснифи бир қанча тадқиқотларда берилган. Шунга кўра, қобилиятларнинг олти асосий тури муҳим ҳисобланади:

1.Комуникативлик. Бу қобилият одамлар билан мулоқотга кириша олиш, уларга нисбатан хайрихоҳлик билан белгиланади.

2.Перцептив қобилиятлар. Бу касбий зийраклик, эмпатия, педагогик интуиция билан белгиланади.

3.Шахсий мувозанат- иродавий таъсир кўрсата олиш, мантиқий тўхтамга кела олиш қобилияти.

4.Ҳиссий мувозанат- ўзини бошқара олиш қобилияти.

5.Оптимистик - башорат қила олиш қобилияти.

6.Ижодкорлик қобилияти.

Касбий тайёргарлик суръати, бўлғуси педагог педагогик фаолият шакл ва усулларини қанчалик чуқур ва пухта эгаллаганлигига қараб унинг педагогик лаёқатини билиш мумкин.

Педагогик қобилиятларни текширишни **комуникативлик**дан, яъни мулоқотдан бошланган маъқул. Умуман бу қобилият ҳаммада ҳам бор, лекин у турли даражада намоён бўлади. Агар ўқитувчида комуникативлик даражаси паст бўлса, бу касбий фаолият муҳитининг бузилишига олиб келади, талаба билан ўзаро ҳамкорлик қилишга тўсиқинлик қилади. Комуникативлик фақат мулоқотга кириша олиш билан эмас, балки қурилган мулоқотдан қониқиш ҳисси билан ҳам белгиланади. Талабалар ва беморлар билан мулоқот жараёнида хайрихоҳлик ва қаноатланиш ишчанлик хусусиятини сақлашга, ижодий кайфиятни оширишга ёрдам беради.

Ўқитувчининг тил топа олиш қобилияти *перцептив қобилиятларнинг* ривожланишига ёрдам беради. Агар ўқитувчи озгина ташқи белгисидан ҳам ўқувчининг ички ҳис–туйғуларини англай олмаса, ҳақиқий диққатдан юзаки диққатини ажрата олмаса, хатти–ҳаракатларнинг мотивларини тушунмаса, қандай қилиб аниқ мақсадли бир қарорга келиши мумкин.

Кузатувчанлик қобилияти жуда мураккаб хусусият. У фақат эшита олиш ва кўра олиш билангина белгиланмайди. Кузатувчанлик қобилияти бизнинг диққатимиз қаратилган нарсага нисбатан ортиқ қизиқиш, ақлнинг интенсив фаолияти ва ахборотларни қайта ишлай олишида ҳам намоён бўлади. Биз нимани кўришни хоҳласак, ўшани кўрамиз, ҳақиқий қизиқувчанлик ана шундан бошланади. Кузатиш бу таҳлил, ана шу ердан идрок этилаётган ҳодисаларни тушуниш учун ўз-ўзимизга савол бера бошлаймиз.

Маҳоратли педагог бўлиш педагогик жараённинг кечишини, кутилган қийинчиликларни олдиндан англаш, *педагогик сезиш қобилиятига* эга бўлиш демакдир. Бундай қобилият, гарчи унинг шаклланиши қийин бўлсада, ривожлантирилиши мумкин.

Маҳоратли шифокор-педагогнинг инсонни тушуна олиш, яъни *шахсий динамизм қобилияти* билан ўзаро боғлиқдир. Динамизм ёки шахсий мувозанат – бу ишонтириш ва сингдира олиш қобилияти, турли хил таъсир кўрсата олишдаги ички энергиядир. Бундай қобилиятнинг ёрқин намунаси сифатида новатор-педагогларнинг фаолиятини мисол келтириш мумкин. Уларнинг дарслари ёрқин, позициялари ташаббускорлиги, сўзлари талаба онгига сингиб бора олади. Бу қобилият мазмунини ўрганишнинг ўзиёқ унга эга бўлиш йўлларини кўрсатади.

Шахсий мувозанат (динамизм) ҳиссий мувоазанат (яъни таъсир доираси, яхши педагогнинг тортиш майдони) қобилияти билан боғлиқдир.

Ўзини тута олиш ва ўзини бошқара олиш ҳиссий мувозанатни юзага келтиради, турли ҳолатда ўзини ва вазиятни бошқара олиш имконини беради.

Оптимистик башорат қила олиш қобилияти бошқа барча қобилиятлар билан биргаликда баркамол шахсни шакллантиришда, жамият учун фойдали кишиларни тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи талабага нисбатан ”ҳеч қачон...” деган иборани ишлатишга ҳаққи йўқ. Ўқитувчининг башорати талабани руҳлантириши, буюк ғояларга, бирор бир аниқ мақсадга йўналтириши керак.

Шунингдек, педагогик қобилиятнинг қуйидаги хусусиятлари ҳам мавжуд:

дидактик қобилият -материални танлаш, уни тушунарли, аниқ, ишончли баён этиш, тушунтириш, талабаларнинг билимга интилишини ривожлантириш

ташкилотчилик қобилияти-талабаларни бирлаштириш, уларни банд қилиш, вазифаларни тақсимлаш, бажарилган ишни баҳолаш.

суггестив қобилият-талабаларга руҳий ва эмоционал-иродавий таъсир кўрсатиш, уларни ўз имкониятларига ишонтира олиш.

коммуникатив қобилият-мулоқот ўрнатиш, талабаларга тўғри ёндошиш усулини топа олиш, улар билан педагогик мақсадда самарали ўзаро муносабатлар ўрнатиш.

академик қобилият-барча фанлар юзасидан муайян билимларга эга бўлиш.

перцептив қобилият-талабалар ҳолатини идрок қила олиш, тушуниш, уларнинг ички маънавий дунёсига кира олиш, педагогик интуиция ва эмпатия билан боғлиқ бўлган психологик кузатувчанлик.

нутқ қобилияти-ўқитувчи нутқининг жарангдор, ихчам, маъноли, таъсирчан, муайян ритм, темпга эга бўлиши

гностик қобилият- тадқиқотга лаёқатлилиқ, танланган соҳадаги илмий билимларни ўзлаштириш.

Педагогик қобилиятлар структурасига кирадиган ёрдамчи хислатлар ва хусусиятлардан бу аввало, ақл-идрокнинг муайян хислатлари: ҳозиржавоблик, танқид кўзи билан қараш, собитқадамлик ва бошқа бир қатор хислатлардир. Ўқитувчининг нутқи, нотиклик қобилиятининг мавжудлиги, сўз бойлиги ва ҳоказолар ҳам муҳим рол ўйнайди. Табиатида бир қадар артистлик қобилиятига эга бўлиш (хаёл, фантазия ишлата билиш) ҳам талабалар билан муомалада муваффақиятга эришишда муайян рол ўйнайди.

Педагогик қобилиятлар фақат педагогик фаолият самарали бўлишининг шартигина эмас, балки кўп жihatдан ўқитувчининг муваффақиятли ишлашининг натижаси ҳамдир. Шу муносабат билан ўқитувчининг ўзида педагогик қобилиятларнинг аниқ мақсадни кўзлаб таркиб топиши ва ривожланиши катта рол ўйнайди.

Савол ва топшириқлар:

1. Педагогик маҳоратнинг таркибий қисмларини изоҳланг.
2. Педагогик компетентликнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил

қилинг.

3.Педагогик фаолиятни ташкил қилишга қўйиладиган талаблар нималардан иборат?

4.Педагогик қобилият қандай намоён этилади?

5.Шифокор-педагог сифатида педагогик қобилиятингизни намоён қила олиш кўникмаларини шакллантиришингиз учун нималар қилишингиз керак?

Педагогик муомала маданияти. Педагогик муомала усуллари.

Т а я н ч и б о р а л а р :

Шахсни шакллантириш, коммуникатив қобилият, педагогик таъсир кўрсатиш, ишонтириш, педагогнинг ҳиссий хотиржамлиги, педагогик муомала, педагогик мулоқот усуллари.

Ўқитувчи шахсини шакллантириш муаммоси ҳар қайси кишилиқ жамиятининг эҳтиёжлари ва талабларидан келиб чиққан ҳолда ҳал қилинади. Шу боисдан ҳозирги даврда “Таълим тўғрисида”ги қонунлар, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да касб танлаш мотивлари, касбий тайёргарлик, касбий лаёқат ва касбий маҳорат билан чекланиб қолмасликни, балки бўлғуси педагогик кадрларда шахсиятга йўналганликни таркиб топтириш мутлақо зарурий шарт эканлиги таъкидланади. Республикамизда ўқитувчилик касбининг ўзига хос этнопсихологик фазилатлари, хислатлари, қобилиятлари иш услублари маҳоратга эришишнинг йўллари, шахслараро муомала маромлари юзасидан ҳар хил даврларда бир мунча илмий изланишлар олиб борилган.

Муомаланинг тарбияловчи имкониятларини рўёбга чиқариш кўп жиҳатдан ўқитувчининг шахсий сифатлари билан белгиланишини айтиб ўтиш керак. Педагогик муомаланинг тўғри танланган, педагогнинг бетакрор индивидуаллигига мувофиқ келувчи услуби қуйидаги вазифалар мажмуини ҳал қилишга ёрдам беради:

➤ *биринчидан*, педагогик таъсир кўрсатиш педагог шахси билан айна бир нарса бўлиб қолади, аудитория билан муомалада бўлиш жараёнининг ўзи соддалашади, у педагогнинг ўзи учун ёқимли, узвий бўлиб қолади;

➤ *иккинчидан*, талабалар билан ўзаро муносабатларни йўлга қўйиш жараёни анча енгиллашади;

➤ *учинчидан*, педагогик муомаланинг барча энг муҳим вазифаларининг, самарадорлиги ортади, шу билан бирга буларнинг ҳаммаси муомаланинг барча босқичларида педагогнинг ҳиссий хотиржамлигининг ижобий негизида рўй беради.

Талабаларда муомалаларнинг **индивидуал** услубини шакллантириш методикаси қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1. Талабалар муомаласи индивидуал услубининг ҳақиқий шахсий хусусиятларини ўрганиш ва уларни талабаларнинг англаб етиши. Талабаларнинг мустақил таҳлил қилиши, ўзаро ҳар томонлама тавсифномалари, ўқитувчиларнинг кузатишлари асосида амалга ошади.

2. Шахсий муомаладаги камчиликларни аниқлаш ва уларни барҳам топтириш юзасидан қилинадиган ишлар: уятчанликни, тортинчоқликни, муомала услубидаги салбий ҳолатларни енгил.

3. Педагог учун муомаланинг ҳиссий жиҳатдан қулай бўлган услубини ишлаб чиқишга доир топшириқлар ва уларни ўз-ўзини кузатиш маълумотлари билан таққослаш.

4. Муомалада ўз индивидуал услуби асосида педагогик муомала таркибий қисмларини эгаллаш (махсус машғулотларда) соҳасидаги ишлар.

5. Ўз муомала услубига мувофиқ равишда педагогик муомаладан иборат яхлит ҳодисани билиб олиш борасидаги ишлар ва муомала услубига аниқликлар киритиш (махсус клиник машғулотларда).

6. Ҳақиқий педагогик фаолият индивидуал услуб асосида талабалар билан муомала қилиш, бу услубни мустаҳкамлаш (беморларни кўрув амалиёти жараёнида).

Психологияда жамоа аъзолари билан мулоқотда бўлиш техникасини таҳлил қилган ҳолда ҳар хил раҳбарлик қилиш турлари ишлаб чиқилган. Ўқитувчи ҳам ўз таъсирини амалга оширувчи раҳбар ҳисобланади. Раҳбарликнинг асосан учта услуби учрайди.

Авторитар услуб.

Ўқитувчи ягона ҳамда гуруҳ фаолияти йўналишини аниқлайди, ким-ким билан ўтириш, ишлаш кераклигини кўрсатади, талабалар томонидан бўладиган ҳар қандай ташаббускорлик бўғилади, талабалар ҳар хил гумонлар дунёсида яшайди.

Демократик услуб.

Демократик услуб жамоатчилик фикрларига таянган ҳолда иш юритишда кўринади. Ўқитувчи фаолият мақсадларини ҳар бир талаба онгига етказишга ҳаракат қилади.

Либерал услуб.

Бу услуб-тартибсизлик бошбошдоқлик ва бепарволикдан иборат.

Ўқитувчи жамоа ҳаётига аралашмасликка ҳаракат қилади. Фаоллик кўрсатмайди. Саволлар номига кўриб чиқилади. Бу ерда обру ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас.

Педагогик мулоқот услуби.

Муносабат услуби ва талабаларга раҳбарлик қилиш жараёнидаги ўзаро таъсир характери биргаликда педагогик мулоқот услубини ташкил этади.

Булар қуйидагилар:

- ❖ Биргаликдаги ижодий фаолиятга, қизиқишга асосланган мулоқот.
- ❖ Дўстона муносабатга асосланган мулоқот.
- ❖ Мулоқот-масофа.
- ❖ Мулоқот-чўчиш.
- ❖ Мулоқот-ҳазил.

Педагогик такт мавжудлиги ўқитувчига ижодий ҳис–туйғуларга асосланган муомалани куришга, талабалар билан психологик алоқани ўрнатиш ва сақлаб туришга ёрдам беради.

Педагогик такт талабларига амал қилган ҳолда ўқитувчи ўзида муомаланинг демократик услубини шакллантириши, талабалар билан ўзаро муомала маданиятини эгаллаши мумкин.

Педагогик такт устида иш олиб борган тадқиқотчилар бу тушунчанинг ҳажми ва сифимини алоҳида таъкидлашади ҳамда унинг ягона аниқ таърифи йўқлигини айтишади. Педагогик такт моҳиятини очиб бериш мураккаблиги унинг умумий қабул қилинган ”такт” тушунчасига нисбатан ўзига хос хусусиятга эга эканлиги билан белгиланади.

Такт сўзи айнан таржима қилинганда ***”таъсир кўрсатиш”*** деган маънони билдиради. Бу ахлоқий категория бўлиб одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатни бошқариб туради. Инсонпарварлик принципларига таянган ҳолда хулқ–атвор тактикаси энг мураккаб зиддиятли ҳолатларда ҳам инсонга нисбатан ҳурматни сақлаб қолишни талаб этади. Хулқ–атвор тактикасига эга бўлиш, яъни тактикали бўлиш, ҳар бир инсонга нисбатан, айниқса,

ўқитувчига нисбатан қўйиладиган ахлоқий талабдир. **Педагогик такт** – ўқитувчининг касбий сифатларидан бири, маҳоратининг бир қисмидир. Педагогик такт умумий қабул қилинган такт тушунчасидан шуниси билан фарқ қилидики, у фақат ўқитувчининг шахсий сифати бўлибгина қолмай, балки талабага нисбатан тўғри муносабатни танлай олиши ҳамдир.

Педагогик такт – бу ўқитувчининг талабаларга нисбатан педагогик мақсадга йўналтирилган таъсири меъёри, самарали муомала услубини ўрната олиш қобилиятидир.

Таъсир кўрсатиш меъёри тарбия воситаларини қўллашда ҳам намоён бўлади. Худи тиббиётда дориларни қадоқлаш ва қабул қилиш миқдори, вақти аниқ белгилаб берилганидек, ўқитувчи сўзи ҳам, унинг иш усуллари ҳам, талабанинг энсасини қотирмайдиган, самарали ва салоҳиятли бўлиши керак. Маълум бир таъсир усулини меъёридан ошириб юбориш талабага тескари таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан *меъёридан ортиқ талабчанлик* – кулоқсизликка; *ҳаддан зиёд юмшоқлик* – қўполликка олиб келиши мумкин.

Ўзаро ҳурмат ва талабаларга нисбатан меҳр талабчанликни четлаб ўтмайди, аксинча уни қайд қилади. Ҳурмат ва талаб деалектик жиҳатдан ўзаро боғлиқ тушунчалардир. Талабанинг тарбияланганлик даражасига қараб ўқитувчи ўзининг уларга бўлган муносабати шаклини танлайди, (қизиқиш ва хайрихоҳлик ёки бефарқлик, самимийлик ёки ҳеч қандай ҳиссиётсиз қуруқ муносабат, юмшоқлик ёки қаттиққўллик ва ҳ.к.). Талабага нисбатан эътибор ва меҳрибонлик муносабатлар ифодаси уларнинг ёшига қараб ўзгартирилиши керак.

Педагогик такт талаба хулқ–атворининг мўътадиллигида намоён бўлади. У талабага ишонч билан қарашни кўзда тутди, ҳатто таваккал қилиб бўлса ҳам. Талабага ишончсизлик билан қарайдиган ва ўзининг шундай муносабатини ҳар бир қулай фурсатда билдириб турадиган ўқитувчи педагогик тактга эга эмас дейиш мумкин. Ўқитувчи **ишончи** талаба фаолияти учун туртки бўлиши керак. Бунда талаба ўзининг уринишлари ва

муваффақияти завқини тўйиши учун уни атайлаб кўпроқ мақташ, эришган ютуғи кичкини бўлса ҳам, бўрттириброк кўрсатиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўқитувчининг муомала маданияти, такти унинг талабалар билан биргаликдаги турли фаолияти кўринишларида намоён бўлади.

Дарсда педагогик такт. Талабаларнинг ўқитувчилар билан келишмовчиликлари таҳлили шуни кўрсатадики бунинг асосий сабаби ўқитувчининг талабаларга нисбатан кўпол муносабатларида намоён бўладиган тактсизлигидир. Баъзи ўқитувчиларнинг ноўрин танбехларни одатий, оддий танбех деб ҳисоблашади. Баъзан жаҳли чиқиб, жазавага тушган ўқитувчи бутун гуруҳ олдида талабани изза қилади. Кўпинча, мана шунга ўхшаш ҳолатлар натижасида келишмовчилик ва зиддиятлар келиб чиқади.

Такт ўқитувчига дарснинг ҳар бир босқичида зарур. Айниқса талабалар билимини текшириш ва баҳолаш жараёнида ўқитувчи ўз муомаласига эътибор бериши керак. Бу ўринда талабани эшита олиш қобилиятига қараб ўқитувчи такти намоён бўлади. Яъни талаба жавоблари мазмуни ва шаклини диққат билан кузатиш, сабр–тоқатли бўлиш шулар жумласидандир. Бунда, албатта, ”Нотўғри!”, “Ўтир, ҳеч нарсани билмайсан!” каби луқмалар ўринсиз ҳисобланади.

Барча талабалар диққат ва эътибор билан, муносабат билдириб этиша оладиган ўқитувчини яхши кўрадилар. Шунинг учун ҳам талаба жавоб бераётганда очик чехра билан маъқуллаб туриш, қўллаб – қувватлаш лозим. Талабанинг жавобини турли изоҳлар билан бўлиб туриш мақсадга мувофиқ эмас.

Талабалар билимини баҳолаш жараёни ҳам ўқитувчи тактининг намоён бўлиши учун муҳим босқич ҳисобланади. Баъзан баҳолаш жараёнида ўқитувчи баҳони шундай изоҳлайдики, гўё яхши баҳодан ҳам қониқмагандай: “Сен мени ҳайрон қолдирдинг. Сенга яхши баҳо қўйишга

мажбурман”. Ваҳолангки, бундай пайтда ўқитувчи бўш ўзлаштирадиган талабасининг яхши жавобидан чин дилдан қувониши унинг учун ҳақиқатда қайғуриши лозим. Ахир бу ҳам муомала санъатини белгилайди.

Педагогик такт ўқитувчи хулқ–атвори мўътадиллиги, яъни тактикани ҳам кўзда тутди. Чунки педагогнинг талабалари олдида турли ролларда намоён бўлиши ундан ҳар хил педагогик тактдан фойдаланишни талаб этади.

Дарсда, агар талабалар тайёрланмаган бўлсалар, аниқлик, жиддийлик, қатъийлик мазмунидаги муносабат, аудиториядан ташқари ишлар жараёнида эркинлик, самимийлик, очиқлик, (айниқса, яққа суҳбат, саёҳат жараёнида) мазмунидаги муносабат жуда муҳим. Шунинг учун ҳам муносабатнинг турли шакллари (йиғилиш, баҳс–мунозара, аудиториядан ташқари ишлар жараёнидаги муносабат) ўқитувчидан муомаланинг турли услубларидан фойдаланишни талаб этади.

Муомала тактикасини танлаш роли позициялардан фойдалана олиш кўникмаларига боғлиқ. Психолог олимлар шундай позицияларнинг 4 турини ажратадилар: ”юқоридан қуриш”, ”пастдан қуриш”, ”ёнма–ён қуриш”, ”бетарафлик позицияси”.

“Юқоридан қуриш” (муомалани) позициясидан ўқитувчи ўзининг мустақфиллигини ва бутун масъулиятни ўз зиммасига олганлигини намоёиш этади. Бу позиция ”ота – оналар” позицияси дейилади.

Муомалани **”пастдан қуриш”** эса тобе, бўйсунувчи, ўзига ишонмайдиган шахс позицияси ҳисобланади. Бу позиция ”болалар” позицияси дейилади.

“Ёнма–ён қуриш” позициясида хулқ–атвордаги хушмуомалалик, сиполик, вазият билан ҳисоблашиш, бошқаларнинг қизиқишларини тушуниши ва масъулиятни ўзаро бўлиши кўникмалари намоён бўлади. Бу ”катталар” позицияси дейилади.

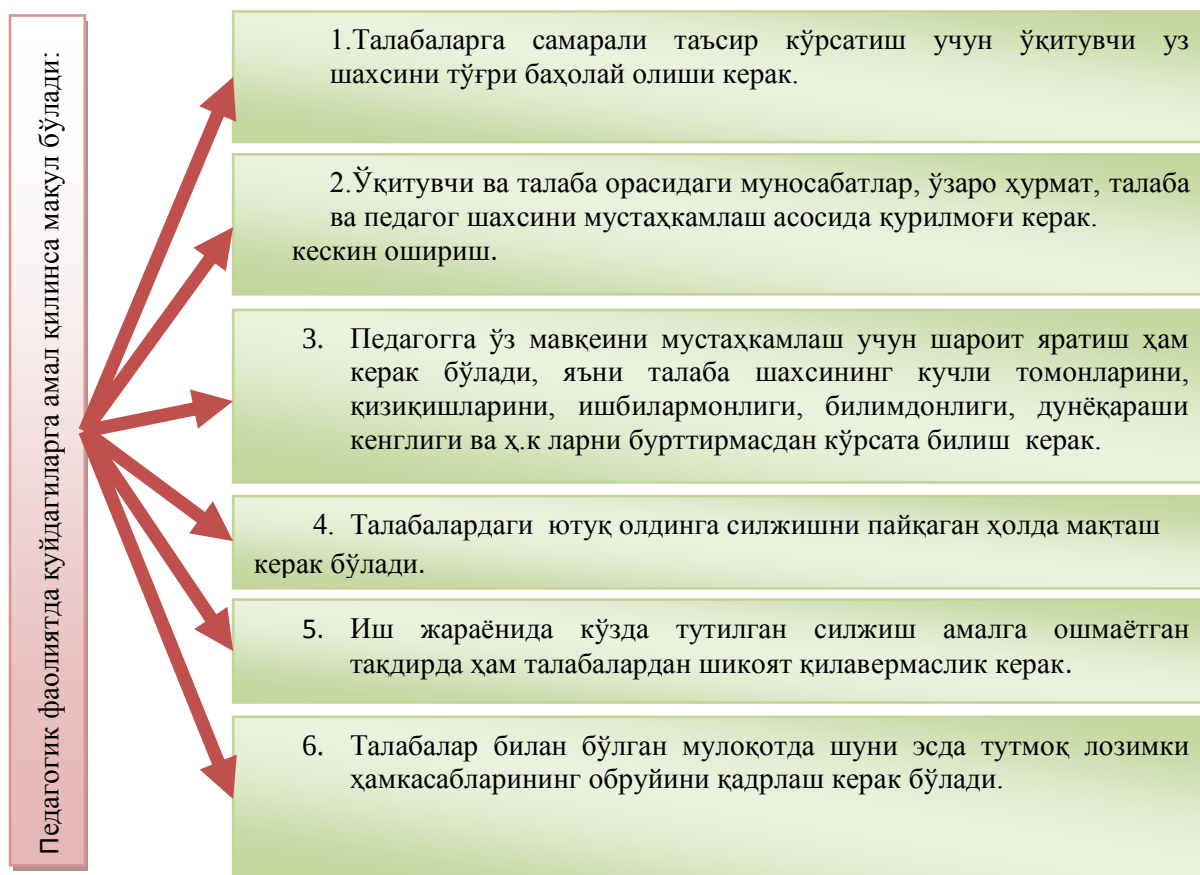
Вазиятга кўра ўқитувчи у ёки бу позицияни танлаши мумкин. Зеро, муомала икки томонлама жараён бўлганлигидан ўқитувчи бошқа кишининг ролига қараб ўз позициясини белгилайди, одатда педагогнинг, яъни ҳамкорликда иш юритаётган катта киши позицияси муомаланинг ишчан даражасини назарда тутди. Бу позиция талабада ўзаро ҳамкорлик жараёнидаги тенг ҳуқуқли шерикни лойиҳалаштиради. Бу позицияни амалга ошириш усули қуйидагича бўлиши мумкин: “Мен сен (сизлар) билан маслаҳатлашмоқчиман”, “Келинглار, биргаликда ўйлаб, масалани ҳал қиламиз”.

Ролли позициялар таҳлили шуни кўрсатадики, педагог учун талабалар билан **ўзаро ҳамкорлик қила олиш** кўникмасига эга бўлиш, педагогик тактга риоя қилиш, муомала тактикасини билиш жуда муҳим.

Педагогик такт талабада маҳорат билан бирга тарбияланади ва эгалланади. У – ўқитувчининг маънавий етуқлиги, махсус билими ва талабалар билан муомала қила олиш кўникмаларини ҳосил қилиш учун ўз устида тинимсиз иш олиб бориши натижасидир.

Одоб–ахлоқ асосларини билиш, қилмишларнинг ахлоқий моҳиятини кўра олиш қобилиятига эга бўлиш ва албатта, талабаларга таъсир ўтказа олиш воситаларини билиш, ҳам жуда муҳимдир. Бу билимлар бора–бора ўқитувчига қуйидаги малакларни:

- талабаларини севиш ва уларга ўз меҳрини кўрсата олиш;
- уларнинг хулқ–атворининг ички томонларини кузатиш ва кўра олиш;
- шароитга қараб йўл тутиш;
- таъсир ўтказишнинг мақсадли усуллари танлаш бу ўринда тарбиянинг айланиб ўтиш йўллари билиш: (“Ўзинг биласан, лекин мен сенга мана бундай йўл тутишни маслаҳат берардим”);
- талаба-ёшлар билан суҳбатлаша олиш кабиларни эгаллаши керак.

Тўғри муомала услубини шакллантиришда **сабр–тоқатлилиқ, ўзини бошқара олиш; адолатлилиқ, бошқаларнинг тажрибасига ижодий ёндашиш, педагогик техникани ривожлантириш** кабилар муҳим аҳамиятга эга. Бу ўринда ўқитувчи доимо талабасидаги инсонни ҳурмат қилиши ва ўз қадр–қимматини сақлаши керак.

Шуни билиш керакки, ўқитувчи ва талаба позициясининг мос келмаслигидан пайдо бўладиган зиддиятлар педагогик фаолиятда тез–тез учраб туради. Шунинг учун ҳам, айниқса ёш ўқитувчилар зиддиятли вазиятларда пайдо бўлган мураккаб ҳолатдан (педагогик мақсадга мувофиқ) чиқиш учун тажрибада синаб кўрилган хулқ–атвор қоидаларига риоя қилишлари керак.

1–қоида. Аввало зиддиятли ҳолатни бошқаришга ҳаракат қилиш, яъни ҳар иккала томонининг ҳиссий кескинлигини пасайтиришга интилиш.

Ортиқча жисмоний зўриқиши, мақсадсиз ҳатти–ҳаракатларни йўқотиш орқали ўқитувчи ўзининг ҳаяжонини енга олиши даркор. Мимика, гавда ҳолати, қўл ҳаракатлари фақат ички кайфиятни ифодагина қолмай, балки уни ўзгартиришга ҳам таъсир кўрсатади. Демак, ташқи хотиржамлик ва сабр–тоқат.

2-қоида. Ўзини тутиш билан шеригига таъсир кўрсатиш. Аффект ҳолатини йўқотишга келишмовчилик иштирокчисининг юзига жимгина караб туриш ва шу йўл билан унинг ҳолатини ўрганиб чиқиш жуда қўл келади.

3-қоида. Сухбатдошнинг хулқ–атвори мотивларини тушунишга ҳаракат қилиш. Вазиятни фикран таҳлил қила билиш орқали ҳиссий кўзғалиш пасайтирилади. Яхшиси бу қийин аҳволни тушунаётганлигини ифодалаш, (“Мен сенинг (Сизнинг) аҳволингизни тушуниб турибман ва ш.к.”) ёки ўзининг ҳолатини ифодалаш (“Мени ташвишлантиради”) керак. Демак, ҳатти–ҳаракатни дарҳол баҳолашга ўтманг, аввало юз берган ҳолатга ўз муносабатингизни билдиринг.

4 – қоида. Мақсадни уйғунлаштириш. Ўзини талаба билан боғлиқ турган нарсани мумкин қадар олдинроқ анлаб етиш. Биргаликдаги ҳатти–ҳаракатларнинг умумий нуқтасини кўриб, ”биз” деган позицияга ўтиш.

5 – қоида. Тўғри қарор қабул қилиш учун ўз позициясини ишонч билан мустаҳкамлаш. Ниҳоят, зиддиятни ҳал қила туриб, хаёлан унга қайтиш ва уни келтириб чиқарган сабаблар ҳақида ўйлаш, яна шундай зиддиятларнинг келиб чиқиши олдини олиш. Зеро, зиддиятларни ҳал этишдан кўра ундан доим қочиш афзалроқдир.

Дарс жараёнида ўқитувчи олдида муҳим вазифалар ётади: талабаларни дарсга жалб қила олиш, уларга ўзлари бажарган топшириқларнинг самарасини кўрсата билиш, комилликка ундаш ва ривожлантириш.

Педагогик ҳамкорлик анъанавий усуллардан фарқ қилган ҳолда ўқитувчи ва талаба биргаликдаги меҳнати орқали билим олишга жалб этишни кучайтиради. Педагогик ҳамкорликнинг моҳияти шундан иборатки у ижтимоий ҳаёт, тузум ўзгариши билан янгиланиб, такомиллашиб боради. Педагогик ҳамкорлик билим олишда талабаларни эркинлиги ва ўз ихтиёрига эга бўлиш қондасига таянади. Педагогик ҳамкорлик талабаларни олдиларига қўйган мақсадларига эришишга ўргатади. Уларни ўз устида ишлаш ва ўзини-ўзи таҳлил қилишларига ундайди. Педагогик ҳамкорлик жараёнида талаба ўзини синфнинг ажралмас бир қисми эканини ҳис қилади. Маҳоратли ўқитувчи, ҳар бир талаба дарсда ўз-ўзига топшириқ бера олишига, ўз баҳосини ўзи белгилашига эришади.

Педагогик ҳамкорликнинг бир қанча шакллари мавжуд: «ўқитувчи – талаба», «талаба–талаба», «ўқитувчи-ота-она», «ўқитувчи-ўқитувчи», «талаба-кафедра мудири» ва б. Улар ҳар бири ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, чуқур илмий асосда таҳлил этилган ҳолда амалга оширилса таълим жараёни самарадорлиги ортиб боради. Бу муносабатлар ичида «ўқитувчи –талаба», «талаба–талаба» муносабатлари энг асосийлари бўлиб, бу ҳамкорлик ҳам билим олишда, ҳам шахс сифатида шаклланишида талаба шахсига самарали таъсир кўрсатади.

Ишни энди бошлаётган ёш шифокор-педагоглар индивидуал муомала услубини шакллантириш устида мунтазам иш олиб бориши зарур.

Таълим бериш билан бирга талабалар билан ташкил қилинадиган тарбиявий жараённи ташкил этишда педагогик муомаланинг жиҳатлари муҳим рол ўйнайди, улар педагог билан талабаларнинг бевосита ўзаро ҳаракати билан боғлиқдир. Бу ўринда бир неча босқичлар ажратиб кўрсатилади.

Биринчи босқич – бу ўқитувчининг тарбиявий жараён вазиятидан хабардорлигидир, бу жараён ўзига педагогнинг хотирасида гуруҳ билан муомаланинг олдинги хусусиятларини тиклашни, муомала вазиятини қайд

этишни, уни ўзаро ҳаракатнинг олдинги вазияти билан, бу ҳаракатнинг илгари режалаштирилган андазаси билан тезда қиёслаб чиқишни, ўз муомала услубига аниқлик киритишни қамраб олади. Шунинг назарда тутиш керакки, бу босқич жуда тез кечади ва худди шу босқичда зарур сўз, оҳанг, ҳулқ-атвор вужудга келиши лозим.

Иккинчи босқич – педагогик муомаланинг самарали жараёни учун унинг шарт-шароитларини билиб олишнинг ўзи кифоя қилмайди. Талабалар билан ўзаро ҳаракатнинг бошланиши ўзаро фикр алмашишга доир яна бир муҳим вазифани ҳал қилиш билан муомала объектининг диққатини ўзига жалб қилиш билан боғлиқдир. Муомала объектининг, яъни талабанинг диққатини ўзига жалб қилиш деганда нимани англаш керак? Бунинг маъноси бўлажак ўзаро ҳаракатга, таълимнинг режалаштирилган усулларига, ташкилий шаклларига ижтимоий-психологик негизни асос қилиб олиш, дарсни ўтказиш учун зарур бўладиган талабалар диққатини жалб қилишдир. Кўпинча ёш педагоглар, талабалар ҳар доим ўқитувчига ўз диққатларини қаратишлари лозим, деб ҳисоблайдилар ва ўзаро фикр алмашишга доир бу муҳим вазифаларни собит қадамлик билан ҳал қилмайдилар.

Кўрсатиб ўтилган бевосита муомала босқичлари педагогик таъсир кўрсатишнинг нисбатан мустақил, ҳар бир кўринишида вақти-вақти билан такрорланиб туради, тарбиявий жараёни ташкил этганда уларни назарда тутиш керак бўлади.

Тарбиявий таъсир кўрсатишни ташкил этишда муомаланинг аҳамияти билан боғлиқ равишда педагогик муомала маданиятига, тарбиячининг дилкашлигига алоҳида талаблар қўйилади, дилкашлик унда касбкорлик фазилати сифатида намоён бўлади. Тарбиячи жамоа, гуруҳ ва индивидуал иш олиб бориш жараёнида одамлар билан муомала қила билиши, уни талабалар билан аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда ташкил эта олиши ва уларни бошқара билиши лозим. Касб-корга оид педагогик дилкашликнинг ёш ўқитувчи амал қиладиган қуйидаги мезонларини алоҳида ажратиб

кўрсатиш мумкин: талабалар билан турли соҳаларда мунтазам муомала қилишда барқарор эҳтиёжнинг мавжудлиги, муомаланинг барча босқичларида ҳиссий осойишталикнинг намоён бўлиши, ўзаро фикр алмашишга доир сифатлар, кўникмалар ва малакаларнинг мавжудлиги.

Мамлакатимизнинг ўқитувчиси қуйидаги томонлари билан кескин даражада ажралиб туриши лозим:

- ❖ мустақил республикаимизнинг талаблари ва эҳтиёжларига мос тушувчи юксак маънавий даражасидаги қарашлар, кучли ва барқарор эътиқод, буюк давлатимиз идеаллари, миллий ғоя ва истиқлол мафкурасига содиқлик, ватанпарварлик, фидоийлик туйғулари шаклланганлиги, жамоавийлик ҳиссини мукаммал акс эттирувчи, ижтимоий-сиёсий фаол шахс эканлиги;

- ❖ талабаларга, жамиятимизнинг барча аъзоларига ҳам оташ, ҳам самимий меҳр – муҳаббат, уларнинг ҳар қандай эҳтиёжлари, қизиқишлари, ҳатти-ҳаракатлари мотивлари, хулқ-атворларини тушуниш кўникмаси, малакаси ва уқувининг мавжудлиги;

- ❖ жамият ҳодисалари, ҳолатлари, табиат ва воқеликлари, борлиққа, шахслараро, гуруҳлараро, миллатлараро муносабатларига нисбатан педагогик кузатувчанлик, яъни перцептив (идроққа нисбатан сезгирлик) қобилиятга эгалиги;

- ❖ ҳаёт ва фаолиятнинг у ёки бу жабҳаларида одамларнинг ҳатти-ҳаракатлари, муносабатлари хусусиятларини оқилона тушуниш уларни идентификацияга, рефлексияга йўллашга қобиллиги;

- ❖ ғавқулотдаги вазиятларда, ўзгарувчан шарт–шароитларда омилкорлик билан мўлжал олиш, мақсад қўйиш, режа тузиш, бевосита назорат қилиш, бошқариш ва ўз-ўзини намоён этишга қобилиятлилиги;

- ❖ педагогик фаолиятда, жамоатчилик тизимида муваққат гуруҳий муносабатларда оммавий ҳаракатларда ташкилотчилик ва бошқарувчанлик қобилиятини эгалланганлиги;

❖ умумий қизиқиши кўламининг кенглиги, билишга оид қизиқишларнинг серқирралиги, илмий изланишларга лаёқатлилиги, муайян салоҳият, маҳорат даражаларига эришганлиги;

❖ муомала мароми, нутқ маданияти, мантиқан ихчам, маъноси кучли, таъсирчан фикр узатиш, таъсир ўтказиш уқуви билан қуролланганлиги;

Таклиф этилган бу тизимга таяниб иш кўриш педагогнинг касбкорга оид шахсий фазилати бўлган дилкашликни шакллантиришни тезлаштиради. Педагогик таъсир асосида талабаларнинг шахсий фазилатларини ривожлантириш ҳар бир педагогнинг касбий хусусияти ҳисобланади. Ҳар бир педагог ўзининг фаолияти билан талабаларида чуқур ижобий таъсир кўрсата олиши бугунги кун таълимининг энг муҳим вазифаси саналади.

Савол ва топшириқлар:

1. Мулоқот, мулоқот маҳорати, мулоқот маданияти, педагогик мулоқот тушунчаларининг моҳиятини сўзлаб беринг
2. Педагогик мулоқотнинг асосий вазифаларини таҳлил қилинг.
3. Коммуникатив қобилиятнинг хусусиятларини таҳлил қилинг.
4. Муомала одоби орқали талабага таъсир кўрсатиш ҳақида мисоллар келтиринг.
5. Педагогик одобнинг меъёрлари қандай бўлиши керак, деб ўйлайсиз?

Педагогик техника – педагогик маҳоратнинг таркибий қисми сифатида.

Т а я н ч и б о р а л а р :

Педагогик техника, мимика, пантомимика, ҳис-туйғу, таъсир кўрсатиш, эмпатия, имо–ишора, маъноли қараш, рағбатлантирувчи табассум, педагогик таъсир, самарали муомала, ҳолатни бошқариш, жиддийлик даражаси, ҳайрихоҳлик кайфиятини сақлаш, актёрлик маҳорати, психологик–педагогик техника.

Ҳозирги замон педагогик маҳорат тизимида педагогик техниканинг роли бекиёс деб қайд этади. Чунки у ўқитувчига *ўз гавдасини тута билиш* (мимика, пантомимика), *ҳис-туйғуларини* (эмоциясини) бошқара олиш, иштиёқ, қобилиятлар, нутқ техникасини эгаллаш ва уларни ўқув фаолиятида, ўқишдан ташқари ишлар жараёнида қўллаш йўлларини тушунтиришда дастурамал бўлиб хизмат кўрсатади.

Педагогик техника шундай касбий ва шахсий малакалар йиғиндисидирки, у ўқитувчининг педагогик фаолиятини йўлга қўйиш, талаба-ёшларга таъсир кўрсатиш, ташкил қилиш ва бошқаришда асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Педагогик техникани тўлиқ эгаллаш, унинг малакаларини ўзида шакллантириш таълим-тарбия самарадорлигини оширишга, талаба-ёшлар тарбияланганлигини юксалтиришга ва шу асосда педагогик маҳорат пиллапоялари сари кўтарилишга сабаб бўлади.

Ўқитувчининг педагогик фаолият маданияти тизимида педагогик маҳоратнинг таркибий қисмлари педагогик техника, педагогик одоб, педагогик мулоқот маданиятининг роли катта эканлиги эътироф этилган. Мазкур муаммони ҳам педагогик, ҳам психологик жиҳатдан илмий–назарий, услубий–ташкилий ҳамда амалий жиҳатдан тадқиқ қилган Ю.П.Гоноболин, Н.В.Кузьмина, А.Н.Шербаков, В.А.Селастенин, Л.И.Рувинский, В.Н.Кухарев, И.А.Зязюн Н.Н. Тарасевич, М.Г.Давлетшин, К.Зарипов С.Ражабова, Б.Хўжаев ва бошқалар ўқитувчининг касбий тайёргарлигида педагогик техниканинг муҳим аҳамият касб этишини алоҳида эътибор билан қайд қиладилар.

Л.И.Рувинский ўқитувчининг педагогик маҳорати тизимида педагогик техниканинг алоҳида аҳамиятга эга эканлигини қайд қилар экан, шундай ёзади: “Ўқитувчининг педагогик техникаси – бу шундай бир малакалар йиғиндисидирки, у педагогга тарбияланувчилар кўриб ва эшитиб турган

нарсалар орқали уларга ўз фикрлари ва қалбини етказиш имконини беради”.²

Н.Н. Тарасевич эса ўзининг “Педагогическая техника – как элемент» номли рисоласида педагогик техника тўғрисида фикр юритар экан, шундай дейди: **“Ўқитувчи фаолиятининг ички ва ташқи кўринишларини изоҳлайдиган усуллар, ҳиссиётлар, психик ҳолатлар йиғиндисидан иборат маҳорат –педагогик техникадир”**.³

Талабалар билиш фаолиятларини ташкил этиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатишда педагогик техника муҳим аҳамият касб этади. Чунки, у ўқитувчига ўз гавдасини тута билиш ҳис-туйғулари (эмоцияси) ни бошқара олиш, иштиёқ, қобилиятлар, нутқ техникасини эгаллаш ва уларни ўқув фаолиятида, ишлаш жараёнида қўллаш йўллариини ўргатади.

Шундай қилиб, педагогик техника маълум касбий ва шахсий малакалар йиғиндисидирки, у ўқитувчининг педагогик фаолияти жараёнида таъсир кўрсатиш, ўқув–тарбия ишларини ташкил қилиш ва бошқаришда етакчи омил бўлиб хизмат қилади.

Педагогик техника малакалари

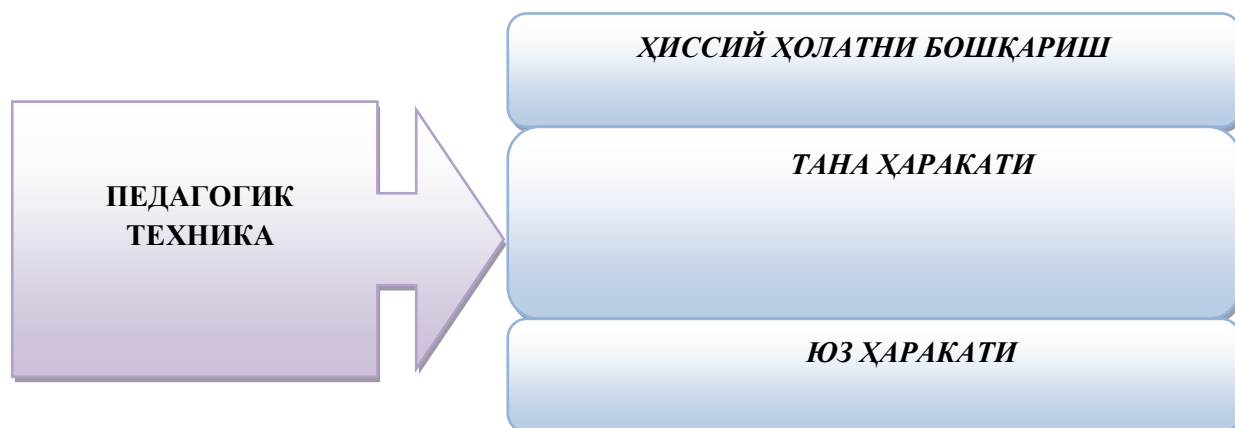
Педагогнинг шахсий-касбий малакалари	Педагогнинг касб-кор малакалари
1. Ўқитувчининг нутқ техникаси 2. Ўқитувчи фаолиятидаги мимик ва пантомимик ифодалар 3. Ўқитувчининг актёрлик ва	1. Гностик малакалар: - муҳим ва асосий масалани ажратиш; - ўқув материални тизимлаштириш; - қўшимча манбани аниқ белгилаш; - мавзуга доир дидактик материални танлай олиш; - далиллар келтира олиш. 2. Лойиҳаловчи малакалар:

² Тарбиявий иш методикаси. /Л.И. Рувинский тахрири остида.-Т.: “Ўқитувчи”,1990.

³ Основы педагогического мастерства.:Учебное пособие для пед. спец. учеб. заведений.-М.: Просвещение, 1989, с.15-16.

режиссёрлик малакалари 4. Ўқитувчининг ўз ҳиссиётини бошқара олиши	- ўқув маълумотини аниқ баён этишни режалаштира олиш; - савол-жавоб топшириқларини тўғри туза олиш; - изланиш характеридаги масалани туза олиш ва кузатиш, фаразларни қўя олиш. 3. Конструктив малакалар: - фикрни мустақил ифодалашга ўргата олиш; - жавобни асослаш ва далиллашга ўргата олиш; - назарий ва амалий маълумотни боғлашга ўргата олиш.
--	---

Жадвалда келтирилган педагогик техниканинг малакалари талабалар ўқув-билув фаолиятини ташкил этиш ва маълумотларни ўзлаштиришга аниқ йўллаш, топшириқларни аниқ қўллаш ва назорат қилиш, жамоа ва айрим шахслар билан ишчи муносабатда бўла олиш, саволлар қўя билиш, ўз кайфияти, ҳатти-ҳаракати, эмоциясини бошқара олиш каби усуллардан ўринли фойдаланишда амалий ёрдам кўрсатишидан далолат бермоқда. Чунончи, техника – усуллар йиғиндиси бўлгани каби, педагогик техника ҳам ўқишни ўргатиш, таъсир кўрсатиш, ўрганиш, муносабат билдиришнинг таълим ва тарбия усуллари йиғиндисидир.

Педагогнинг мимик ва пантомимик ифодаси. Ўқитувчининг педагогик техникаси тизимида мимик ва пантомимик ифодалари ҳам муҳим ўрин тутди. Педагогнинг мимик ва пантомимик ифодаси, ўқитувчининг имо-ишорасида, маъноли қарашларида, рағбатлантирувчи ёки кинояли табассумида намоён бўлади ва улар ўқитувчининг педагогик таъсир кўрсатишида, талабаларга машғулотларни таъсирчан, қизиқарли, самарали ва мазмунли ўтиш учун пухта замин тайёрлаб беради.

Мимика – бу ўз фикрларини, кайфияти, ҳолати, ҳиссиётини талабалар бажараётган ишдан розилиги ёки норизолигини билдириш мақсадида учун юз, қош, кўз мускулларини ҳаракатга келтира олиш санъатидир. Баъзан юзнинг ва нигоҳнинг ифодаси талабаларга катта тарбиявий таъсир кўрсатади. Мимик ҳаракатлар, ифодалар маълумотларнинг ҳиссий аҳамиятини кучайтириб, уларни чуқур ўзлаштириш учун имкон яратади. Талабалар ўқитувчига қараб унинг кайфиятини, муносабатини «ўқиб» оладилар.

Мимик ифодалар талабаларнинг ўқув кайфиятига ўзининг салбий таъсирини кўрсатмаслиги керак. Юз ифодасида, мимик белгиларида фақат дарс машғулотларига хос таъсирини кўрсата билиши талаб этилади. Бу ўқув-тарбия топшириқларини бажариш талабалар таълими ва тарбиясига ижобий йўналиш бера оладиган кўринишларни ифодалаши лозим.

Юз ифодаси, эса ўз навбатида нутқ ва муносабат характерида мос бўлиши керак. У ишонч, маъқуллаш, таъқиқлаш, норозилик, қувонч, фахрланиш, қизиқувчанлик, бефарқлик, иккиланиш каби хусусиятларда ифодаланиши мумкин. Мимик ифоданинг асосий детали сифатида қайд қилинганидек қош, кўз, юз кўриниши ва мускуллари иштирок этади. Кўз, қош, юз талаба- талабалар жавобидан қониқиш, хурсанд бўлиш, фахрланиш ёки эътироф, норозилик, қониқмаслик, хафа бўлиш ва бошқа белгиларни ифодаласа, таълим олувчилар диққатини бўлмасдан, бошқаларга ҳалақит бермасдан таълим-тарбия ишларини олиб бориш муваффақиятли кечади. Шунинг ҳам алоҳида эътироф этиш жоизки, мимик ифодалар намоёиш

қилинаётган пайтда ўқитувчининг нигоҳи талабаларга ёки айрим талабаларга қаратилган бўлиши зарур. Доскага, эшикка, деразага, кўргазма қурулларга ёки деворга нигоҳ ташлаб мимик ифодаларни намоёиш қилишдан қочиш лозим.

Пантомимика— бу гавда, қўл, оёқ ҳаракатидир. Ўқитувчи дарсда ўқув маълумотларини баён қилар экан, гавда ҳолати орқали маълумотларнинг образини чизади, талабалар бундан завқланадилар, ички ҳис-туйғулари, уларнинг ташқи ҳиссиётлари билан қўшилиб бутун борлиқ маълумотлар мазмунини ўзлаштиришга қаратилади. Гавдани рост тутиб юра билиш, фикрларини аниқ ва тўлиқ баён қила туриб қўл, бошни турли ҳаракатларга келтириш ўқитувчининг ўз билимига, кучига ишончини англатади. Шунинг ҳам унутмаслик керакки, ўқитувчи талабалар олдида ўзини тутат билса, ҳаракатларини тартибга келтира олса, ўқув-тарбия жараёни самарали бўлади. Маърузада оёқлар 12-15 см. Орқалиқда бир оёқ сал олдинга сурилган ҳолда туриш бу ўқитувчининг фанини мукаммал бўлиши, уни тушунтира олишига ишорадир. Ўқитувчининг ишоралари маъноли бўлиб, у орқича ҳаракатлардан холи бўлмоғи даркор. Масалан, кераксиз ҳолларда қўллари билан имо-ишоралар қилиш, бошини уёқ-буёққа ташлаш, оёқларини кериб ўтириш ва ҳ.к. Бундай ҳолатлар талабаларнинг ғашини келтиради ва ўқув фанига, ўқитувчига нисбатан ҳурматсизлик ҳис-туйғуларини уйғотади.

Ўқитувчи аудиторияда юрган пайтида фақат олдин ва орқага қараб юриши тавсия этилади. Чунки, агар у ён томонларга, яъни, у ёндан, бу ёнга юрса талабалар фикри бўлинади ва улар тез чарчаб қоладилар. Олд томонга юраётганида, ўқитувчи энг муҳим воқеаларни баён қилиши лозим, чунки бунда талабалар ўқитувчининг бутун диққатлари билан эшитаётган бўладилар. Юзи талабаларга тескари ҳолда юраётганда унча аҳамиятга молик бўлмаган фикрларни айтиш, далиллар келтириш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки, бу вақтда талаба-талабалар бир оз эркин ҳолатда ўзларини ҳис қилаётган бўладилар.

Ўз ҳиссиётини бошқара олиш малакаси. Ўқитувчининг педагогик техникаси тизимида ўз хатти-ҳаракати, ҳиссиётини идора қилиши ва руҳий (психик) ҳолатини бошқара олиши таълим-тарбия жараёни учун муҳим аҳамият касб этади. Ўқитувчи таъсир кўрсатиш вақтида (дарсда, дарсдан ташқари машғулотлар пайтида, тарбиявий ишлар жараёнида) ўз ҳиссиётини бошқара олиши, жиддий бўлиши, умидбахшлик, ҳайрихоҳлик кайфиятда бўла олиши ҳам педагогик техника тизимининг муҳим элементидир. Буюк рус педагоги А.С.Макаренко айтганидек: **“Тарбиячи ташкил этишни, юришни, ҳазиллашишни, қувноқ ёки жаҳлдор бўлишни билиши лозим. У ўзини шундай тутиши керакки, унинг ҳар бир ҳаракати тарбияласин ва ўқитсин”**. Бундай малакага эга бўлган педагог ўз-ўзини назорат қила олади, педагогик фаолияти давомида соғлом асаб тизимини ўзида тарбиялай олади, асабийлашишдан, ҳиссий ва ақлий зўриқишлардан ўзини асрайди.

Ўз хатти-ҳаракати, ҳиссий ҳолатини назорат қилишда педагог, аввало, ўзида қуйидагиларни шакллантириши лозим:

- ҳайрихоҳлик ва оптимизм руҳида бўлиш;
- ўз ҳулқини назорат қилиш, (мускул зўриқишини, ҳаракатини, нутқ темпини, нафас олишини тартибга солиш);
- фаолиятни дам олдириш, яъни лирик, мусиқавий, юмористик, жисмоний дақиқаларни яратиш;
- ўз-ўзига салбий таъсир кўрсатишнинг олдини олиш ва ҳ. к.

Ўқитиш самарадорлигини ошириш ва ижобий тарбиявий таъсир кўрсатиш учун ўқитувчи педагогик техникаси тизимидан ўрин олган яна бир малака – бу ўқитувчининг **актёрлик ва режиссёрлик малакасидир**. Маълум мавзулар, образлар, касаллик белгиларни аниқлашда, беморлардан маълумотларини сўраш, талабалар фаолиятини ташкил этишда ўқитувчига режиссёрлик малакалари зарур. Бу малакалар ўқитувчига ёшлар билан муомала қилишда талабаларнинг ақл-идроқкина эмас, балки уларнинг ҳис-

туйғуларига таъсир кўрсатиш, уларга оламга нисбатан ҳиссий-қадриятли муносабатда бўлиш тажрибасини ўзлаштиришга ёрдамлашади.

Ўқитувчида педагогик техника кўникмаларини қанчалик мукаммал тарбияланган бўлса, у ёшларни ўқитиш, тарбиялаш ва уларни шахс сифатида камол топтириш соҳасида муваффақиятга эришади.

Педагогик таълимотнинг таъкидлашича, юқорида қайд қилиб ва таснифлаб ўтилган педагогик техника малакалари якка ҳолда эмас, яхлит тарзда қўлланилса, кутилган мақсадга эришилади. Масалан, нутқ техникаси, ҳис-туйғу, мимик, пантомимик малакалар билан боғлиқликда амалга оширилса бунда сўз, гап оҳанги, қараш, имо-ишора билан тўлдирилади ва кутилмаган педагогик вазиятда осойишталик билан фикр юритиш, ҳолатини эркин таҳлил қилишга муваффақ бўлинади. Бу хусусиятлар педагогнинг индивидуал психик, физиологик фазилатлари асосида таркиб топади. Индивидуал педагогик техника ўқитувчининг ёши, жинси, мижози, феъл-атвори, сиҳат-саломатлиги ва анатомик-физиологик хусусиятига боғлиқ ҳолда ривожланиб боради.

Шифокор-ўқитувчи ўзида шахсий-касбий малакаларни тарбиялаши, уларнинг мазмунини мукаммал ўзлаштириши талаб этилади. Бу педагогик техникани эгаллашнинг муҳим шарти бўлиб, у ўқитувчини педагогик маҳорат сари етаклайди.

Педагогик маҳорат тизимида педагогик техниканинг яна бир малакалар тизими шаклланганки, уларсиз ўқув-тарбия жараёнини куриш, амалга ошириш ўқитиш ва, тарбиялаш самарадорлигини ошириш мушкул. Бу малакалар педагогик назария ва амалиётда **касб-кор малакалари** номини олган. Тажрибанинг кўрсатишига касб-корлик малакалари таълим олувчиларнинг ўқиш-ўрганиш жараёнидаги фаоллигини оширишга, машғулотларда талабалар учун жонли, ишчан муҳитни яратишга, ахборотларни ўқитувчи томонидан жонли, таъсирчан баён этиш микромуҳитни яратишда, информацияларни талабалар томонидан ўзлаштиришни аниқ прогноз қилишга кўмаклашади. Педагогика фанлари доктори, профессор Н.В. Кухаревнинг ёзишича бу малакалар конструктив-моделлаштирувчи (конструктив-лотинча “конструктис” сўзидан олинган бўлиб-қуриш, тузиш деган маънони билдиради), малакалар бўлиб, улар гностик, лойиҳаловчи, конструктив малакалардан таркиб топган.⁴

I. Гностик малакалар:

1. Ўқув материалидан муҳимини, асосийларини ажратиш.
2. Ўқув маълумотларини тизимлаштириш.
3. Ўқув қўлланмасига қўшимча манбалар (тушунтириш, жавоб бериш жараёни учун) танлаш.
4. Ўқув предметида доир кўрсатма қуролларни мустақил тайёрлаш ва бу ишга талабаларни кенг жалб қилиш (ўқув материалининг мантиқий таркибини тушунсин: кўрсатмали қурол тайёрлаш йўллари эгалласин ва ҳ.к.)
5. Баён қилинган далилларга муносабат билдирган ҳолда мантиқий боғланган матн тузиш; асослаш учун қўшимча маълумотлар келтириш, таққослаш йўли билан маълумотнинг мазмунини очиқ бериш; хулоса чиқариш, далил келтириш ва воқеа ҳодисаларга шахсий муносабат билдириш.

⁴ Кухарев Н.В. На путях к профессиональному совершенству. -М.,»Просвещение»,1990

II. Лойиҳаловчи малакалар:

1. Янги маълумотларни ўрганиш билан боғлиқ саволларни ифодалаш ва уларга жавоб излаш режасини тузиш.
2. Билиш характеридаги масалани мустақил ифодалаш ва уни исботлаш услубини топиш.
3. Изланиш характеридаги масалани ҳал қилиш жараёнида оддий тадқиқот ишларини олиб бориш: кузатиш, фаразни илгари суриш, умумлаштиришни амалга ошириш ва ҳ.к.

III. Конструктив малакалар:

1. Кўрсатмали воситаларда саволларни мустақил ифодалаш ва талабаларни бу саволларга жавобларни асослашга ундаш.
2. Ўрганилган маълумотнинг амалий таркибига доир малакаларни мустақил ифодалаш ва уларни ҳал қилиш.

Бу касб-корлик малакалар ўқитувчининг ўқув ва махсус фанлар бўйича билимлари, педагогик маҳоратни эгаллашга интилиши, ўз касбига қизиқиши, бурч ва маъсулиятни ҳис қилиши асосида эгалланади. Улар ёшларни ўқитиш, тарбиялаш, ташкил қилиш, тарғибот қилиш, мустақил билим олиш ишларига амалий ёрдам беради.

Ўқитувчининг касб-кор малакалари шахсий-касбий малакаларини инобатга олган ҳолда, ўзаро боғлиқлик ва яхлитликда қўлланилади. Шунда ўқитувчи педагогик техникасининг шаклланиши ва такомиллашуви учун шароит яратилади. Бу малакалар ҳамкорликда ва ҳамоҳангликда таълим-тарбия ишларини яхшилаш, талабаларнинг билимдонлиги, касбий тайёргарлигини юксалтириш, ҳамда баркамол инсон шахсини тўлақонли қилиб тарбиялаш учун имкон туғдиради.

Педагогик техникани эгаллаш учун аввало, ўқитувчи ўз фанини, ўқитадиган предметини, педагогика (тарбияшунослик), психология (руҳшунослик), методика фанларини давр тараққиёти даражасида билиши, мунтазам равишда илғор тажрибаларни ўрганиб бориши, касбий-педагогик

жихатдан ўз-ўзини тарбиялаши зарур бўлади. Чунки, педагогик техника индивидуал шахсий хусусиятга эга. Ҳар бир ўқитувчи, ҳар бир педагог ўзининг касбий-педагогик фаолият йўналиши ва касбий лабораториясига эгадир. Бу йўналиш ва лаборатория ўқитувчига мустақил фикр юритиш, мустақил билим олиш, ўз фаолиятини мустақил таҳлил қилиб, ўз-ўзига баҳо беришга ундайди. Моҳир ўқитувчига хос бўлган бу малакалар ўқитувчи – тарбиячини касбий идеаллик сари етаклайди. Педагогик техникани эгаллашнинг биринчи йўли шудир.

Педагогик техникани эгаллашнинг иккинчи йўли ўқитувчининг ташкилий – методик малакаларни эгаллаши билан боғлиқ. Бу малакалар зарур фанлар бўйича маърузалар тинглаш, ахборот–коммуникатив технологиялар, жаҳон ҳамжиҳатлигидаги маълумотлардан хабардорликни ва махсус адабиётларни ўқишни тақозо қилади. Ташкилий-методик малакалар айтилган йўл-йўриқлар, кўрсатмаларни ўзининг индивидуал касбий тажрибасида синаб, кўникма ҳосил қилган тақдирда мақсадга мувофиқ бўлади. Ташкилий-методик малакаларнинг индивидуал хусусиятлари, жамоа ва гуруҳ бўлиб ишлаш, ўқиш, фаолият кўрсатиш асосида қурилгани маъқул. Чунки, гуруҳ ёки жамоа бўлиб ўқиш, ишлаш ҳар бир педагогга ўзини бошқалар кўзи билан кўришни, фаолиятидаги нуқсонларни сеза билишни, муомала ва ҳуқ-атворнинг янги шакллари излаб топиш ва синаш имконини беради. Бу эса ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини тарбиялаш учун асос бўлади ва педагогик ғояларнинг янги усуллари текшириб кўриш, назарий масалаларни ҳал қилиш учун тажриба майдони бўлиб хизмат қилади. Демак, ташкилий-методик малакаларни эгаллашда гуруҳ, жамоа фаолияти, мустақил ишлаш машғулоти педагогик техника асосларини эгаллаш учун имкон беради.

Педагогик техникани эгаллашнинг учинчи йўли – бу ҳар бир педагогнинг индивидуал-шахсий дастурини ишлаб чиқиш билан боғлиқ. Бундай дастурни тузишдан олдин педагогик техника малакалари

шаклланганлигининг бошланғич даражасини аниқлаб олиш зарур. Яъни педагогнинг дастлабки ўқув-тарбия ишларидаги натижа, ўқитувчининг нутқ маданиятининг тўғри ёки нотўғри ташкил этилганлиги, мимик ва пантомимик аниқликлар ва ҳ. к. Бунда дастлабки тажрибанинг натижаси яхши бўлса, келажакда педагогик техникани эгаллаш анча осон кечади. Чунки, индивидуал дастур кўникма ва малакалар фаолият давомида ривожлантирилади, педагогик техника малакаларининг етишмайдиган механизмлари тўлдирилади. Шунинг учун бу дастур маълум машқлар ёки машқлар мажмуидан иборат бўлади.

Шуни назардан чиқармаслик лозимки, педагогик жараёнда педагогнинг умумий маданияти, маънавий ва эстетик дунёқараши ҳам муҳим ўрин тутди. Агар ўқитувчининг нутқи қашшоқ, сўзларни талаффуз қилиш қобиляти паст, эстетик жиҳатдан оми, жаҳлдор бўлар бўлмасга ҳиссиётга эрк берадиган бўлса тарбияланувчиларнинг эътиқодига, ақл- идрокига салбий таъсир кўрсатади. Демак, ўқитувчи ўзидаги ана шу нуқсонларни қайта тарбиялашга тўғри келади. Бу ***педагогик техникани эгаллашнинг тўртинчи йўлидир.***

Шундай қилиб, педагогик техника, унинг шахсий-касбий, касб-кор малакалари, уни эгаллаш йўлларида хабарсизлик ёки уларга эътиборсизлик, шунингдек педагогик фаолият жарёнида уларнинг мавқеига етарли баҳо бермаслик шунингдек, педагогик техника малакаларини танқидий, ҳар бир педагогнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олмай иш юритиш педагогик маҳоратни эгаллашга салбий таъсир кўрсатади ва ўқув-тарбия ишидаги нуқсонларнинг кўпайишига олиб келади.

Педагогик техникани эгаллашнинг асосий йўллари мутахассис раҳбарлигидаги машғулотлар (педагогик техникани ўрганиш) ва мустақил ишлаш (касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш)дан иборат. Педагогик техника малакаларининг индивидуал-шахсий кўринишда эканлигини ҳисобга олиб, педагогик техникани эгаллашда ва уни такомиллаштиришда касбий

жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш, яъни бўлажак ўқитувчи талабанинг ўзида моҳир педагог шахсий фазилатларини ва касбий малакаларини шакллантиришга қаратилган фаолият етакчи рол ўйнайди, деб айтиш мумкин. Касбий идеал сари интилаётган ҳар бир ўқитувчига бу ҳаракатда ҳам педагогик техникани эгаллаш муҳим омил бўлиб қолаверади.

Ташкилий-методик жиҳатдан ташкил этиладиган педагогик техникани эгаллаш машғулотлари индивидуал, гуруҳ ёки кетма-кетликда ўтказилиши ҳам мумкин. Масалан, зарур билимлар маърузаларда ёки тегишли адабиётни (хусусан, муайян қўлланмани) мустақил ўқиш орқали эгалланади. Автоматлаштиришга доир айрим оддий ҳаракатлар (турли артикуляция, фонетик нафас олиш усуллари, релаксация усуллари ва шу кабилар) кетма-кет кўрсатилиши даркор. Тегишли кўникмаларни шакллантириш, индивидуал ишлаш-дастлаб ўқитувчининг назорати ва раҳбарлигида, кейин эса мустақил ишлаш орқали амалга оширилади.

Педагогик техника малакаларини шакллантиришда гуруҳий иш олиб бориш алоҳида аҳамиятга эга. Педагогик техникани эгалашга доир машғулотларининг ушбу шаклини батафсилроқ очиб бериш мақсадга мувофиқдир. Гуруҳий фаолиятда шахснинг ўз-ўзини билиши ва ўз-ўзини тарбиялаш лабораторияси, педагогик вазифаларни ҳал қилишнинг янги усуллари текшириб кўриладиган, назарий масалалар муҳокама қилинадиган тажриба майдони учун шарт-шароитлар яратилади.

Психологлар педагогик техникани гуруҳ бўлиб ўргатиш, раҳбарларнинг тажриба ишида бундай гуруҳларнинг энг қулай миқдори 10-14 кишидан иборат бўлиши керак, деб таъкидлайдилар. Қатнашчиларнинг худди шундай миқдори уларнинг ҳар бирига бошқа кишилар билан бирга ишлашнинг индивидуал психологик муаммоларини тўлиқ равишда аниқлаб, ҳал этиш, рефлексия ва эмпатия даражасини жиддий ошириш, педагогик фаҳм-фаросатни ривожлантириш, бошқаларга таъсир этиш воситаларини кенгайтириш имконини беради.

Шу нарсa муҳимки, гуруҳ қатнашчилари, бўлажак педагоглар касбий жиҳатдан бирга ишлаш малакаларини эгаллашга фаол интилишлари, ўз-ўзини билиш ва касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш бўйича мукаммал иш олиб боришга психологик жиҳатдан тайёр бўлишлари керак.

Барча ҳолларда, чунончи ҳам индивидуал, ҳам гуруҳий машғулотлар бошланишидан олдин педагогик техникани эгаллашнинг индивидуал дастури тузиб чиқилиши мақсадга мувофиқ. Нафас олиш ва овознинг табиий йўлга қўйилиши, тўғри талаффуз, саводли, ифодали нутқ, мимик ва пантомимик аниқлик ва бошқалардан иборат бўлиши мумкин. Бундай кўникмаларнинг мавжудлиги педагогик техника малакаларини шакллантиришни анча осонлаштиради. Шунга қарамасдан барча ҳолларда ана шу кўникмаларни тегишли малакалар таркибига киритиш юзасидан муайян иш олиб борилса мақсадга мувофиқ бўлади. Бунда педагогик техника малакаларини шакллантиришни бошланғич даражасига қараб уни эгаллашнинг индивидуал дастури етишмайдиган малакаларни шакллантиришга қаратилган айрим машқларни ёки уларнинг тўлиқ мажмуини ишлаб чиқиш мумкин бўлади.

Педагогик техника шакллантириш ва такомиллаштириш тўғрисида айтиб ўтилган фикрларга эътибор қилмаслик, шунингдек педагогик фаолиятда уларнинг мазмунига етарли баҳо бермаслик педагогик техникани эгаллашни қийинлаштиради ва бунинг оқибатида индивидуал педагогик техникани танқидий таҳлил қилиш уни такомиллаштириш юзасидан аниқ мақсадга қаратилган ишнинг йўқлигидан далолат беради.

Олий ўқув юртидаги касбий тайёргарлик жараёнида педагогик техникани эгаллаш бўлажак ўқитувчига ўзининг касб йўналишининг бошланишидаёқ кўпгина хатолардан ҳоли бўлишда, талаба талабаларга таълим-тарбия беришнинг юксак самарадорлигига эришишда ёрдам беради.

Савол ва топшириқлар:

1. Таълим-тарбия жараёнида педагогик техниканинг аҳамияти қандай?

2. Ўқув машҳулотида мимика ва пантомимиканинг ўрни нималардан иборат?

3. Нима учун ўқитувчи актёр бўлиши керак?

4. Педагогик техникани эгаллаш учун нималар қилиш зарур?

Нутқ техникаси

Т а я н ч и б о р а л а р :

Нутқ маданияти, нутқ темпи, дикция, ишонтириш усули, нутқни тўғри талаффуз қилиш, таъсирчан нутқ, овоз диапазони, товуш ҳажми, тембр, товуш гўзаллиги, овоз дикцияси, мантиқий ва психологик пауза, нутқ ифодалилиги, нутқ суръати, ўзаро ҳамкорлик.

Ўқитувчи педагогик техникасининг муҳим малакаларидан бири унинг **нутқ техникасидир**. Маълумки, инсонлар ҳаётида нутқ катта аҳамиятга эга. Буни барча билади ва у ҳар бир кишига алоқа учун зарур. Нутқ кишиларнинг бир-бирларига таъсир этишнинг қудратли воситаси сифатида инсонни ишонтириши, меҳнатга, ғалабага чорлаши, ёмон йўлдан қайтариши, қувонтириши ёки жаҳлини чиқариш ва ҳатто ўлдириши ҳам мумкин.

Ўқитувчи фаолиятида ҳам нутқ жуда муҳим аҳамият касб этиб, у таълимий-тарбиявий функцияларни бажаради. Талабалар ўқитувчи нутқи орқали билим, фикр, ишончга эга бўладилар. Муайян ҳис-туйғуларни тушуниб, ўз фаолиятларини шу нутқда баён эттирганлари асосида ташкил этадилар. Нутқнинг физиологик асослари И.П.Павлов томонидан изоҳлаб берилганлиги сабабли ҳам биз сезгиларимиз, идрокимиз ва тасаввуримизни атрофимиздаги ташқи дунёнинг биринчи сигналлари деб биламиз; нутқ ва тафаккур эса, иккинчи сигнал системасини ташкил этади. Сўз воқеликдаги нарсалар ва ҳодисаларни идрок қилиш, улар тўғрисида тасаввурлар ҳосил қилишдан иборат бўлган бевосита сигналларнинг сигналидир.

“Инсонда, - деб ёзади И.П.Павлов, - талаффуз этиладиган, эшитиладиган ва кўринадиган сўз сифатида иккинчи даражали сигналлар

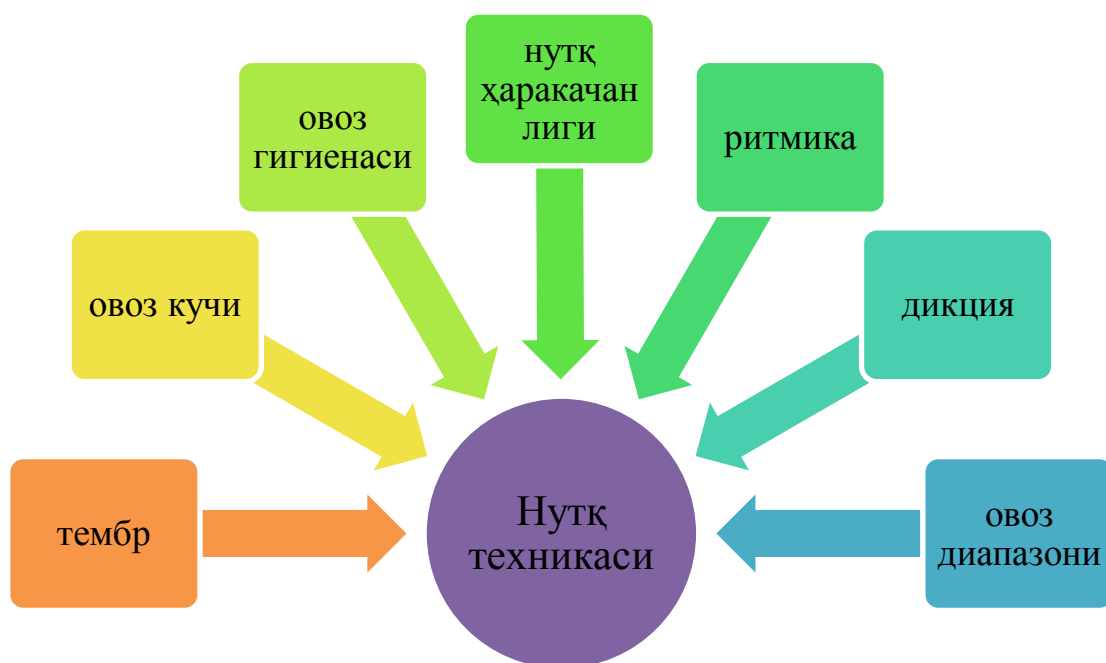
пайдо бўлди, тараккий этди ва такомиллашди. Бу янги сигналлар системаси бориб-бориб инсонлар ташқи ва ўз ички дунёсидан бевосита қабул қиладиган, бутун таассуротларни белгилайдиган бўлиб қолди...”

Биламизки, ўзгаларга қаратилган нутқ оғзаки ва ёзма бўлиши мумкин. Нутқнинг бу иккала кўриниши бир-бирига узвий боғлиқ бўлиб, бири иккинчисини тўлдиради. Баъзан оғзаки нутқни яхши ўзлаштира олган одам ўз фикрини ёзма нутқда ёмон баён этиши ёки аксинча ёзма нутқни яхши эгаллаган одам фикрини оғзаки нутқда аниқ баён эта олмаслиги ҳам мумкин. Ўқитувчининг нутқи талабаларга маълумотларни қандай тарзда ўргатиши билан характерланади, шунинг учун у бошқа нутқлар каби тузилавермайди. Аммо, фақат педагогга хос нутқгина муайян белгиларга эга бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам ҳар бир одам нутқининг ўзига хос хусусиятлари бўлади.

Ўқитувчиларнинг талабаларга ўқув материалларини тушунтириши, улар билан суҳбатлар олиб боришига қараб қуйидаги хусусиятларни кўрсатиш мумкин:

Ўқув материалларини идрок қилишда ўқитувчининг нутқи асосий рол ўйнайди. Олимларнинг фикрича, ўқув материалнинг 1/2 фоизи ўқитувчи нутқининг тўғри талаффуз қилиши орқали идрок қилинади ва ўзлаштирилади. Талабалар ўқитувчининг фикрларини, нутқини ниҳоятда кузатувчанлик билан кузатадилар. Мабодо, ўқитувчи сўзларни нотўғри талаффуз этса, талабалар унинг устидан кулиб, масхара қилиб юрадилар. Аммо, паст оҳангда гапирадиган ўқитувчининг дарси эса, талабалар учун ҳамма вақт зерикарли бўлади. Ниҳоятда баланд гапириш, оддий суҳбат чоғида қичқириб сўзлашиш, талабаларни чарчатади ва бездиради. Талабаларнинг бундай ўқитувчи таълимидан кўнгиллари совийди. Шунинг учун ўқитувчи саводли гапириши, ўз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён қилиши, фикр ва ҳис-туйғуларини сўзида аниқ ифодалаш малакаларига эга бўлиши лозим.

Чиройли, саводли, таъсирчан гапирувчи ўқитувчиларнинг фикрлари талабалар онгига тез етиб боради ва ўқув материалларини ўзлаштириб олишига катта имконият яратади, талаба-талабалар бундай ўқитувчилар дарсларини тоқатсизлик билан кутадилар. Дарҳақиқат, сухандонлар Қодир Маҳсумов, Мирзоҳид Раҳимов, Ўктам Жобиров, Н.Қамбарова, Ш.Қаюмов, Т.Исроилов, В.А.Кирилов, В.Левитанларнинг халқ қалбидан ўрин олганликларининг боиси ҳам шунда. Шунинг учун, ўқитувчилар ўз нутқлари устида тинмай ишлашлари, сўзларининг чиройли, маъноли, таъсирчан бўлиши устида машқ қилишлари, овоз диапозонлари, кучи, тембри, ҳаракатчанлиги, дикциясини доимо тарбиялаб боришлари лозим.

Овоз диапозони деганда товуш ҳажми тушунилади. Унинг чегараси баланд ёки паст, гапириши товишнинг тез ёки секинлиги билан белгиланади. Диапозоннинг қисқариши товушнинг паст тонлилигига олиб келади. Паст оҳангда сўзлашиш идрокни бўшаштиради ва сусайтиради.

Тембр-товушнинг гўзаллиги, тиниқлиги ва чиройлилигидир. Ўқитувчи товуш диапозонини, унинг тембри билан боғлаб ишлатса, гаплари

чиройли, аниқ, майин, жозибали чиқиб, тингловчиларни ўзига тортади, оқибатда ўқув материаллари талабалар томонидан яхши идрок қилинади.

Ўқитувчининг *овоз дикцияси* эса нутқида сўзлари аниқ, тўғри, эшитарли ва тушунарли баён қилиши билан ифодаланади. Тўғри овоз дикциясига эга бўлган ўқитувчи сўзларни аниқ, тўғри ва ифодали баён қилади. Ифодали гапиришда тил, лаб, кичик тилча, пастки жағ иштирок этади. Ўқитувчи ифодали гапириши, сўзларни талаффуз қилиши учун юқоридаги органларни доимо машқ қилдириши лозим.

Ўқитувчининг нутқи муайян мазмунга эга бўлганлиги сабабли талабаларнинг ҳис-туйғуларни уйғотибгина қолмай, балки уни тўғри ифодалаш, сўзларни аниқ, бурро талаффуз қилиши билан ҳам таъсирчан бўлади. Лекин энг муҳими, баён этиладиган маълумотга ўқитувчининг ўзи яхши қизиқиши ва унинг ўзида ҳам самимий ҳис-туйғу ҳосил бўлиши керак.

Айрим ўқитувчиларда эса нутқ анча оҳиста, таъсирсиз, кам ифодали, қатъий изчилликка риоя қилинмаган ҳолда, далилсиз ва мантиқсиз бўлади. Бундай нутқда баён қилинган ўқув маълумоти талабалар томонидан паст ва бўш ўзлаштирилади, унинг тарбиявий таъсири ҳам суст бўлади.

Талабага материалларни аниқ, тўғри, тушунарли, ифодали баён қилишда овоз ритми ҳам муҳим аҳамият кашф этади. Олимларнинг кузатишларича, руслар бир дақиқада 120, инглизлар 120 дан 150 гача, французлар 110 сўзни талаффуз қиларканлар. Ўқитувчи нутқини лўнда, аниқ, пухта, чиройли баён этса, у тингловчиларга шунча тушунарли бўлади ва улар хотирасида узоқ сақланади.

Шундай қилиб, педагогик техникада нутқ малакалари муҳим аҳамият касб этар экан, ўқитувчи доимо гапириш темпи, ритми, дикцияси, овоз кучи, диапозони, ҳаракатчанлиги устида машқ қилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

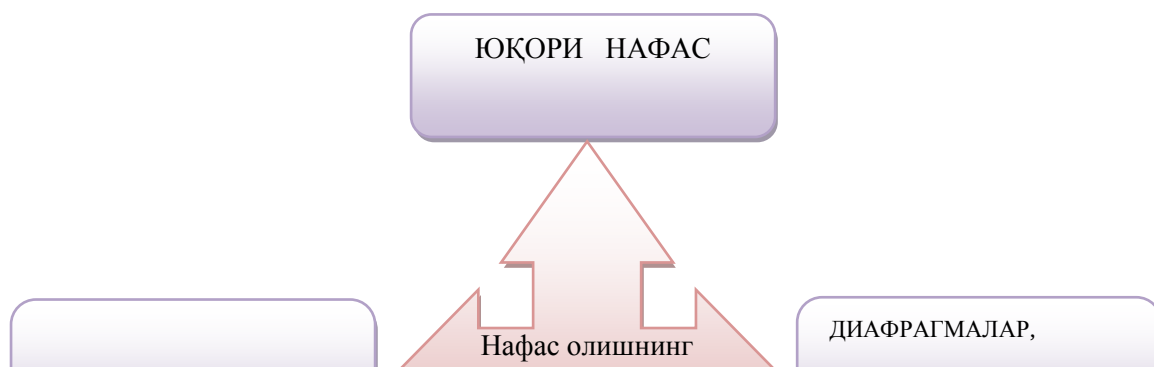
Ўқитувчи нутқини идрок этиш ва тушуниш тинглаш жараёни билан боғлиқ бўлиб, бу жараён, олимларининг ҳисоб китобига кўра, ўқув вақтининг $\frac{1}{4}$ ёки $\frac{1}{2}$ қисмга тенг бўлар экан. Шунинг учун ҳам, маълумки, талабалар

томонидан ўқув материалнинг тўғри идрок этилиши талаба нутқининг мукамаллигига боғлиқ.

Баъзилар, овоз ҳам, унинг тембри ҳам киши учун фақат табиат инъоми бўлади, деб ҳисоблашади. Аммо замонавий экспериментал физиологиянинг таъкидлашича, товушнинг сифатини тубдан яхшилаш мумкин. Ушбу йўналишда инсон ўз-ўзини такомиллаштиришнинг мисли кўринмаган натижаларига эришганлиги ҳақида тарих ҳам гувоҳлик беради. Демосфен ҳақида, эҳтимол, ҳамма эшитган бўлса керак. У ўзидаги жисмоний нуқсонларни бартараф этиб, Қадимги Грециянинг буюк сиёсий арбобига айланган. Шу тариқа 20 ёшли Маяковский ҳам одамлар одида туриб нутқ сўзлашга ўзини тайёрлаган. У оғзига кичик қайроқчаларни солиб сершовқин Риони дарёси бўйида нутқ сўзлаб, машқ қилган.

Бугунги кунда нутқ техникасини эгаллаш бўйича қатор машқлар тизими ишлаб чиқилган бўлиб, улар театр педагогикаси тажрибасига асосланган ва улар нутқ нафаси, овоз ва талаффузга оид кўникмалар мажмуидан иборат. Улар ўқитувчига ўз нутқи мазмунининг бутун бойлигини етказиш имконини беради.

Нафас. Нафас организмнинг тириклигини таъминлаб, физиологик вазифани бажаради. Шунингдек, у нутқнинг энергия манбаи ҳам саналади. Нутқ нафаси **фонацион** (грекча *phono* – товуш) нафас деб ҳам аталади. Кундалик ҳаётда нутқимиз диалогик характерда бўлганилиги учун нутқ нафасида ўқитувчи ўқув материални тушунтириши ёки маъруза қилиш пайтида кўп вақт ўзи гапиришига тўғри келаганлиги учун, агар нутқ нафаси машқ қилдирилмаган бўлса, юрак уриши тезлашиши, қизариб кетиши ёки нафас тикилиб қолиш мумкин.

Нафас жараёнида иштирок этадиган мускулларга кўра нутк нафасининг 4 хил тури ажратилади.

➤ Юзаки нафас елкани ва кўкрак қафасининг юқори қисмини кўтариб туширадиган мускуллар ёрдамида амалга оширилади. Бу заиф, юзаки нафас бўлиб, унда ўпканинг фақат юқори қисми иштирок этади.

➤ Кўкрак нафаси қовурғалараро мускуллар ёрдамида амалга оширилади. Бунда кўкрак қафаси энига кенгаяди. Диафрагма ҳаракати заиф бўлганлиги учун чиқарилаётган нафаснинг кучи ҳам заиф бўлади.

➤ Диафрагма нафаси кўкрак қафасининг бўйламасига кенгайиши ҳисобига амалга оширилади. Натижада диафрагма қисқаради, лекин қовурғалараро мускуллар қисқариши унчалик фаол бўлмайди.

➤ Диафрагма–қовурға нафаси кўкрак қафасининг ҳам энига, ҳам бўйига кенгайиши натижасида амалга оширилади. Натижада диафрагма, қовурғалараро ва қорин мускуллари қисқаради. Бу нафас энг тўғри нутк нафаси саналади.

Диафрагма–қовурға нафаси механизмини кўриб чиқамиз. Диафрагма қисқари, пастга қараб эгилади. Ва ички органларни босади юқори натижада қориннинг қисми туртиб чиқади, кўкрак қафаси бўйига кенгаяди, ўпка кенгайиб, ҳавога тўлади.

Нафас чиқарилаётганда диафрагма бўшашиб, юқорига кўтарилади, кўкрак қафаси энига қисқара бошлайди. Кўкрак қафасининг умумий ҳажми қисқаради, унга нисабатан босим кучаяди ва ҳаво ташқарига чиқади.

Фонацион нафас ёки овоз нафаси оддий нафаснинг фарқи қуйидагича:

Оддий нафасда нафас олиш ва чиқариш бурун орқали амалга оширилади ва бир маромда бўлади. Бундай нафас кетма-кетлиги нафас олиш, нафас чиқариш, пауза.

Гапириш учун оддий физиологик нафас олиш етарли эмас. Нутқ ва ўқиш учун миқдордаги ҳаво талаб этилади, шунингдек, уни тежаб ишлатиш керак бўлади. Нутқ нафасида нафас чиқариш нафас олишга нисбатан узунроқ бўлади. Қисқа нафас олишдан сўнг пауза (қорин мускулларини таранглаштириш учун), кейин эса овозли нафас чиқариш амалга оширилади.

Нутқ товушлари нафас чиқарилаётганда ҳосил қилинади. Шунинг учун ҳам уни тўғри қуриш нутқ нафасини ва овозини ташкил қилиш учун муҳим аҳамиятга эга. Диафрагма, қорин ва қовурғалараро мускулларни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш учун қатор машқлар мавжуд. Масалан: Чалқанча ётиб, бурун орқали чуқур нафас олинади. Бунда сиз ўпканинг ҳаво билан тўпланганлигини, қорин мускуллари ва пастки қовурғалар ҳаракатга келганлигини сезасиз. Худди шу машқни тик турган ҳолда ҳам бажариб кўриш керак. Бунда ҳаво ўпканинг пастки қисмида қолишига, кўкрак қафасининг юқори қисмига кўтарилмаслигига эътибор бериш керак. Ҳавони ҳар доим пастга қараб йўналтириш лозим.

Ўз устида мустақил ишлаш орқали ўқитувчи нутқ нафаси тизимини такомиллаштириш мумкин.

Овоз техникаси. Ўқитувчилар орасида шундайлари ҳам борки, уларнинг овозлари табиатан тўғри қурилган. Лекин бундай ҳолатлар кам учрайди. Яхши овоз ҳам, агар махсус машқлар қўллаб турилмаса, йиллар давомида бузилиши, эскириши мумкин. Умуман, айтиш мумикинки, ҳар бир кишида кучли, эгилувчан, жарангдор бўлиши мумкин бўлган ўзига хос овоз мавжуд.

Овоз нафас олиш жараёнида ҳавонинг кекирдак орқали ўтиб, товуш пайчаларининг чўзилиши ва қисқариши натижасида ҳосил бўлади. Ўқитувчи овозининг ўзига хос томонлари нимада? Аввало **овоз кучи**. У нутқ

аппаратидаги барча органларнинг фаол ишлашига боғлиқ. Чиқарилаётган хавонинг нутқ органларига нисбатан босими қанча кучли бўлса, овоз кучи ҳам шунча юқори бўлади.

Овоз парвози- овоз эшитилишининг муҳим шарти саналади. Бу ибора орқали мутахассислар овозни масафога узата олиш ва уни бошқариб туриш кўникмаларини аниқлайдилар.

Овознинг эгилувчанлиги ва ҳаракатчанлиги ҳам муҳим сифатлардан биридир. Бу ўринда нутқ мазмунига кўра овозни осонгина ўзгартира олиш кўникмалари тушунилади. **Баландлик** – овознинг тон даражасидир. Инсон овоз баландлиги жиҳатдан бемалол икки актавагача ўзгариши мумкин, бироқ одатий нутқ жараёнида биз фақат уч беш ноталар билангина чекланамиз холос.

Диапазон – бу овоз ҳажми ёки кенглиги бўлиб, унинг чегараси энг паст ва энг юқори тон билан белгиланади. Овоз диапазонининг қотиб қолиши монотонликнинг пайдо бўлишига олиб келади. Овознинг бир хилда янграши идрокни ўтмаслаштиради ва уйқу чақиради.

Яхши қурилган овозга бўёқдор тембр бойлиги ҳам хос бўлади. **Тембр** – бу овознинг ранги, ёрқинлиги, шунингдек, унинг мулойимлиги, илиқлиги ва индивидуаллигидир. Янграётган овозда ҳар доим асосий ва қўшимча тонлар мавжуд бўлади. Ана шу қўшимча тонлар (обертонлар) қанча кўп бўлса, овоз шунча ёрқин, бўёқдор ва ширали бўлади. Овознинг дастлабки тембри резонаторлар ёрдамида ўзгартирилиши мумкин. Резонаторларнинг икки асосий тури ажратилади: юқори (бош) ва пастки (кўкрак). Бош чаноғи бурун ва оғиз бўшлиғи юқори, яъни бош резонаторга киради. Пастки (кўкрак) резонаторларини қўлни кўкрак қафаси устига қўйиб (гапирганда) ҳис этиш мумкин. Демак, бош ва кўкрак резонатор сезгилари ёрдамида товуш пайчалари иши шундай ташкил этиладики, кекирдакда пайдо бўладиган овознинг дастлабки тембри бош ва кўкрак резонаторларида резонанс пайдо этиладиган қўшимча тон (обертон)га эга бўлади. Овознинг бу барча

хусусиятлари махсус машқлар ёрдамида ҳосил қилинади. Овоз тарбияси – индивидуал ва кўп меҳнат талаб этадиган жараён. У қатъий индивидуал методикани, шунингдек, тажрибали мутахассислар томонидан назорат қилиб боришни талаб этади. Овозни онгли равишда машқ қилдириш натижасида унинг тембрини ўзгартириш, ёқимсиз бўёқларни бартараф этиш умумий тонни пасайтириш мумкин.

Шу ўринда ўқитувчи **овози гигиенаси** ҳақида ҳам муҳим аҳамиятга эга. Махсус тадқиқотлар шуни кўрсатадики, овоз билан боғлиқ касб эгаларида овоз апаратининг касалланиши эҳтимоли юқорироқ бўлар экан. Ўқитувчиларда бу кўрсаткич 40.2% ни ташкил этади. **Овоз сифатининг бузилиши сабаблари** турлича. Уларнинг асосий тўрт хили ажратилади: *кундалик овоз сарфлаш даражасининг юқоридаги, овоз апаратини ишлатишдаги уқувсизлик, гигиена қоидаларига риоя қилмаслик, овоз органларининг туғма заифлиги.*

Овозни зўриқтириш натижасида бузилиши, асосан, ўқитувчи иш вақтининг ярмидан ортиқроқ қисмида фақат ўзи, яна дарс вақтида одатдагидан баландроқ овоз билан гапиришидандир. Овоз интенсивлигининг ошиб бориши синф шовқинини босиш заруратидан келиб чиқади. Одатда аудитория шовқини ўртача 55-72 децибелни ташкил этса, соғлом овоз интенсивлиги 65-74 децибелгача бўлади. Овозни зўриқтириш нутқ апаратидан фойдаланишдаги уқувсизлик билан боғлиқ бўлганда, бу ҳолат талабалар билан саломлашишдаёқ намоён бўлади. Бунда ўқитувчи қисқа нафас чиқариш жараёнида, яъни ўпкада қолган ҳаво қолдиғи билан гапирди. Агар нутқ етарли нафас таянчига эга бўлмаса, чиқарилаётган нафас қисқа бўлади, натижада ўқитувчи тез-тез нафас олиб туришига тўғри келади. Бундай ҳолатда ўқитувчи оғзидан нафас олганлиги учун тозаланмаган, намланмаган ҳавони ютади, бу эса томоқ ва хиқилдоқнинг шиллиқ қаватини қуритади ва ачиштиради ҳамда суринкали товуш хирилашига олиб келади.

Ана шундай касб касаликлари олдини олиш учун овоз гигиенаси билан шуғулланиш, таълим муассасаида ишлашнинг муайян шароитларига риоя қилиш керак. Иш куни якунлангандан сўнг ўқитувчи 2-3 соат мобайнида узоқ гапиришдан ўзини тийиши керак. Зарур бўлганда паст овозда гапириб, қиска иборалар билан чегараланиши талаб этилади.

Дарс жадвалини тузаётганда ишни инобатга олиш керакки, иш стажы 10 йилгача бўлган ўқитувчиларда овоз аппарати 3-4 соатда чарчайди ва фақат 1 соатдан кейин ўз ҳолига қайтиши мумкин. Юқори иш стажига эга бўлган ўқитувчиларда бу ҳолат 2-3 соатда рўй бериши мумкин. Улар 2 соатгача овозларига дам беришлари керак бўлади.

Юқори нафас йўллариининг соғлом бўлишига, асаб тизимини ва овқатланиш тартибига алоҳида эътибор бериш керак овоз аппарати ўткир, ачиштирувчи таомларга нисбатан сезгир бўлади. Ўта совуқ ёки ўта иссиқ, аччиқ таомлар, алкоголь ичимликлар, чекиш оғиз ва томоқ шиллиқ қаватининг қизаришига олиб келади.

Қуйидаги маслаҳатлар ҳам фойдадан ҳоли эмас:

- ❖ нутқни монотонлиги ҳам нутқ аппарати мушакларини чарчатиб қўяди, чунки бундай нутқда фақат бир гуруҳ мушаклар иштирок этади, шунинг учун нутқ қанчалик ифодали бўлса, овоз шунчалик соғлом бўлади;

- ❖ бўр қипиқларидан ҳосил бўлган чанг ҳам овозни емиради, шунинг учун доска артадиган латта доим намланган бўлиши керак;

- ❖ овоз билан ишлагандан сўнг совуқ кунларда тез юриш ҳам мумкин эмас, чунки тез юрганда нафас олиш тезлашади ва чуқурлашади, натижада кўп совуқ ҳаво нафас йўлидан ўтади.

Дикция. Ўқитувчи учун талаффузнинг аниқ бўлиши муҳим касбий сифат бўлиб, ўқитувчи нутқининг талабалар томонидан тўғри қабул қилинишига хизмат қилади. Дикция – бу сўз, бўғин ва товушларни тўғри, аниқ ва тушунарли талаффуз қилиш демакдир.

Талаффузнинг аниқлиги нутқ аъзолари, яъни лаблар, тил, жағлар, тиш, қаттиқ ва юмшоқ танглай, кекирдақ, хиқилдоқ, овоз пайчаларининг уйғун ва изчил фаолиятига боғлиқ. Нутқ товушларини ҳосил қилишда тил, лаблар, юмшоқ танглай, кичик тилча, пастки жағ фаол иштирок этади. Шунинг учун ҳам уларни машқ қилдириш мумкин.

Дикцияни ривожлантириш аввало артикуляцияга – нутқ органларининг ҳаракатига боғлиқ. Бунинг учун махсус артикуляцион гимнастикадан фойдаланиш керак. Бу гимнастикага, биринчидан, нутқ аппаратини машқ қилдириш, иккинчидан, ҳар бир унли ва ундош товушларни тўғри талаффуз қилишга қаратилган машқлар киради.

Табиийки, нутқда аллақачон илдиз отган нотўғри талаффуз малакаларини тезда йўқотиб бўлмайди. Бунинг учун қаттиқ меҳнат қилиш, сабр-матонат билан мунтазам машқ қилиб бориш керак.

Ритмика. Алоҳида сўз, бўғин ва ибораларни талаффуз этишдаги тезлик, давомийлик нутқни ритмик ва меъёрий ташкил этиш билан биргаликда нутқ темпоритмини белгилайди. Бу нутқнинг муҳим элементи саналади. Бинобарин, нутқнинг ифодалилиги ва паузалар ўз-ўзидан сўз билан биргаликда тингловчига эмоционал таъсир этиш кучига эга бўлади.

Нутқ суръати ўқитувчининг индивидуал хусусиятларига, нутқ мазмуни ва мулоқот вазиятига боғлиқ. Тажрибалар шуни кўрсатадики, нутқнинг оптимал суръати ўзбек тилида 100 дан 110 гача, рус тилида 120 тага яқин, инглизларда 120 дан 150 тагача сўздан иборат. Алоҳида сўзларни талаффуз қилиши доимийлиги фақат сўзнинг узунлигига эмас, балки шу сўзнинг муайян контекстадаги аҳамиятга ҳам боғлиқ. *“Қуруқ сўз худди галвирдан нўхат эланиб тушгандай чиқади, маъноли сўз эса худди ртут билан тўлдирилган пуфакка ўхшаб секин айланади”* (К.С.Станиславский). Сўз, матн қанчалик муҳим бўлса, нутқ шунча секин бўлади.

Ўқув материалининг муҳим ва мураккаб қисмини ўқитувчи секин суръатда баён этади, кейин эса тезроқ гапириши мумкин. У ёки бу хулосани,

аниқликни, қонидани, принципни, қонунни шакллантириш керак бўлганида нутқ, албатта, секинлашади. Шунингдек, талабалардаги таъсирланиш даражасини ҳам инобатга олиш лозим. Талаба қанчалик таъсирланган бўлса, ўқитувчи шунча секин ва паст гапиришга тўғри келади.

Нутқ ифодалилигини ошириш учун мантикий ва психологик паузалардан моҳирона фойдаланиш талаб этилади. Мантикий пауза нутқ саводлилигини, психологик пауза нутқ жонлилигини таъминлайди. Пауза, нутқ суръати ва муסיқавийлиги биргаликда нутқ оҳангдорлиги, ифодалилигини белгилайди. Бир маромдаги монотон нутқ зерикишга, диққат ва қизиқишнинг пасайишига олиб келади. Академик И.П.Павлов зерикишни “очиқ кўзда ухлаш” деб атаган эди. Ўқитувчи нутқи табиийлиги, образлилиги, муסיқавийлилиги билан тингловчини жалб этиш керак.

Ўқитувчи нутқининг ифодавий бойлигини оширишга қаратилган махсус машқлар ҳам бор.

Демак, ўз нутқий имкониятларимизни холис баҳолаб олганимиздан сўнг, мунтазам равишда ўз устимизда машқ қилишимизга тўғри келади: нафасни кура олиш, тўғри талаффуз, темпоритм (нутқ суръати)ни ишлаб чиқиш, товуш пайчаларини чини қтириш. Ўқитувчининг овози ёрқин, ширали, жарангдор, аниқ, диққатни тортувчи, мушоҳадага, фаолиятга чорловчи бўлиши, аллаламаслиги керак. Аммо ўқитувчининг педагогик фаолияти чуқур фуқаролик фидойилик, халқпарварлик ҳисси билан йўғрилмаган бўлса, техникани ҳар қанча мукамал эгаллаган бўлса ҳам, унинг нутқи ва хулқ-атворида сохтагарлик, носамимийлик акс этиб туради. Шунинг учун педагогик техникада ички ҳақиқат муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги глобаллашув шароитда низолар (иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий, ахлоқий, маданий ва ҳоказо) ва уларнинг йўналиши дунё миқёси тобора кенг қамровли характерга эга бўлмоқда. Ривожланиш, фан-техника тараққиёти, экологик, тиббий ва тарбиявий муаммолар низоли ҳолатларни тобора кучайтирмоқда. Барча низолар ичида **педагогик низолар**

энг мураккаб ва долзарб муаммо касб этмоқда. Унинг келиб чиқиш сабаб ва оқибатлари шахс тарбияси ва маданияти билан боғлиқ бўлиб, бу борада педагог олимлар, тажрибали ўқитувчилар, тарбиячилар, ота-оналар, маҳалла фаоллари ҳамкорлигида истиқболли ишларни амалга оширишлари лозим.

Ўқитувчилар ва тарбиячилар билан олиб борилган тадқиқотга оид изланишларимиз педагогик низоларнинг беш тури фарқ қилишини кўрсатди, яъни жумладан низоларнинг асосий манбаларидан бири ўқитувчининг ўзи эканлиги ҳақидаги тўхтамга келинди.

Биринчи тур низолари. Ўқитувчининг ўз касбига қизиқмаслиги, тасодифан касбга кириб келиб қолганлиги, билимининг саёзлиги, педагогик назокат ва одобнинг етишмаслиги, қўполлиги, эҳтиётсизлиги, талаба ва ота-оналар билан муомала қилишни билмаслиги, талабанинг қалбига йўл топа олмаслиги, талабани тинглаш маданиятининг етишмаслиги, касбий педагогик масъулиятни етишмаслиги ва шу каби ҳолатларда ўқитувчини педагогик фаолият билан бемалол шуғулланиб юриши уни низоли вазиятлар ўчоғига (манбаига) айланишига олиб келади. Ўқитувчи буни билган ҳолда жараёнининг субъектига айланиб боради.

Ўқитувчилик даврида бундай ўқитувчиларнинг касб танлови мотиви шунчаки “ота-она ёки биронта яқин кишисининг тавсиясига кўра, магистратурани тамомлаб кафедрага ишга жойлашиб олиш” асос бўлиб хизмат қилади. Айнан шундай “ўқитувчилар” ҳисобига низоли ҳолатлар вужудга келади ва низолар қулай экологик вазиятда учраб, ўта бошлайди. Бундай шароитда кафедра таълим-тарбия ишида тасодифий инсонларнинг бўлишига йўл йўл қўймаслиги унинг олдини олиши лозим.

Иккинчи тур низолар барча жамоадан учраши мумкин бўлгани каби, ўқитувчилар жамоасида ҳам “қалами ўткир ёзувчилар”, йўқ жойда муаммо ясовчи жанжалкашлар ҳисобига вужудга келади. Сохта обрў кетидан қувган бундай “илғор ўқитувчилар” ўзларининг шикоятлари ва дўқ-пўписалари билан жамоадаги соғлом муҳитни бузиш асосида низоли вазиятларнинг

туғилишига сабабчи бўлади. Бундай ўқитувчилар талабалар ва ота-оналар билан ҳам чиқиша олмайди. Шикоятлар асосини кўпроқ тўхтам, ҳар хил бўхтон ва ёлғон фактлар ташкил этади. Ҳатто бундай фактлар мазмунида талаба фаолияти, ота-она ва жамоатчилик вакилларининг номлари ҳам тилга олиб ўтилиши мумкин.

Учинчи тур низолар ҳеч ким билан иши йўқ, ҳеч кимга қўшилмайдиган ходимлар ҳисобига вужудга келади. Булар ўзларини кўриб кўрмасликка, эшитиб эшитмасликка, била туриб билмасликка олишади. Бир оғиз огоҳ, танбеҳ ёки жўяли маслаҳатдан, ўзларини тийишади. Ҳатто шахсий ҳақ-ҳуқуқлари учун ҳам курашмайди. “Сабрнинг таги олтин” деб юраверишади. Ижтимоий пассив шахслар жамият учун иллат ҳисобланади. Айниқса педагогик фаолиятда оз сонда учрасада бундай шахслар тасадифий ҳисобланади. Чунки педагогик низоларнинг етилиши ва газзак олишида педагогик эътиборсизлик ҳам сабаб бўлади.

Тўртинчи тур низолар уруш ва меҳнат фахрийлари, кекса, касалманд, ҳомиладор, ҳимояга муҳтож, ногирон ва нафақадаги ходимларнинг ҳақ-ҳуқуқларини поймол қилиниши ёки уларга эътиборсизлик ҳамда беписандлик билан қаралиш оқибатида келиб чиқади.

Бешинчи турдаги низоларни аслида қўштирноқ ичига олиб айтиши лозим. Бу турга кирувчилар ўз касбини севган, фидои инсонлар бўлиб, адолатсизлик, ҳақсизликни ошкора айтувчилар ҳисобланади. Шундай бўлсада, бундай шахслар ҳам кимларгадир ёқмаслиги, кимларнингдир ҳамиятига қаттиқ таъсир қилиши билиниб туради. Бундай шароитда ҳам муайян низоли ҳолатлар вужудга келиши мумкин. Аслида ҳақ йўлида ошкора гапирувчи, ўзининг фикрини билдирувчи инсонлар жамоа назаридан четда қолмайди.

Педагогик низолар яққол кўзга ташланиб турадиган жамоада ёш, энди педагогик фаолиятга кириб келаётган мутахассисларга ишлаш анча қийин кечади. Тажрибасиз ўқитувчилар бундай шароитда ўзларини ҳимоясиз

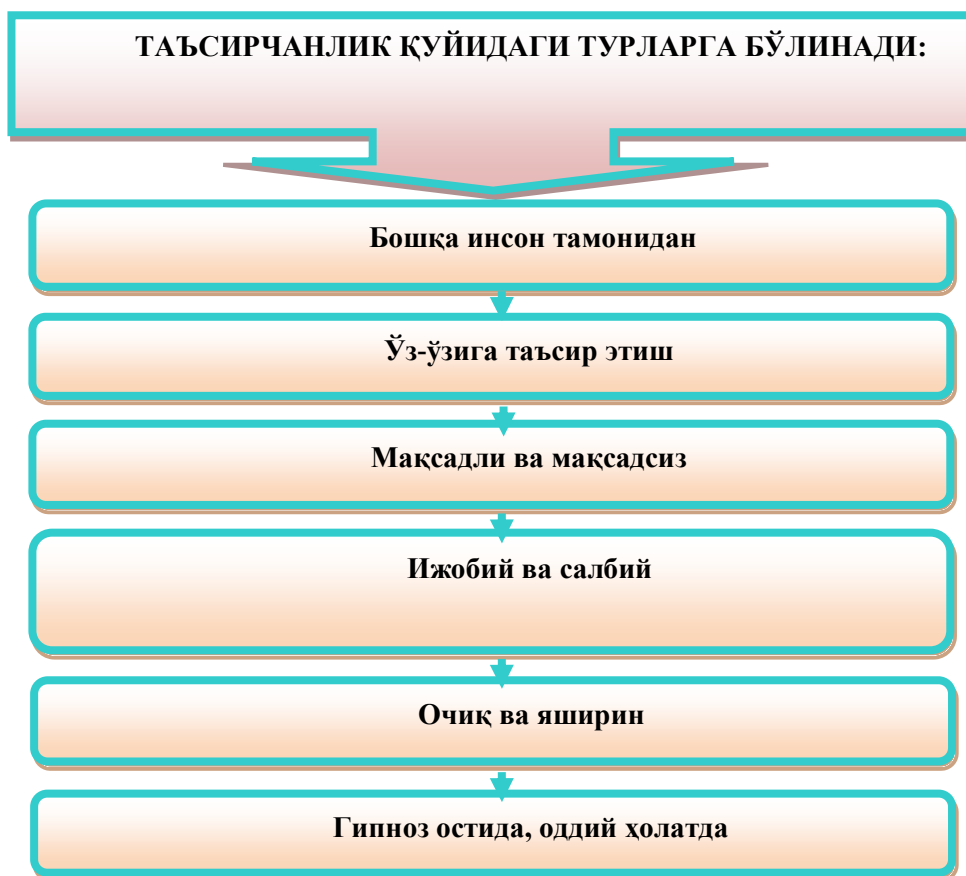
сезадилар. Психология тилида айтганда ижтимоий мослашув (адаптация) жараёни қисқа ва самарали бўлиши учун раҳбарият тегишли шарт-шароит ва методик ёрдам кўрсатиб бориши лозим. Кафедра аъзолари томонидан ёш мутахассисга бўлган эътиборсизлик, лоқайдлик, ижодий ҳамда соғлом-руҳий муҳитнинг йўқлиги энди иш бошлаган кадрни педагогик фаолиятдан совишга, амал оқибат иш ўрнини ўзгартириб кетишига олиб келиши мумкин.

Жамоани бир ёқадан бош чиқармаслиги, руҳий-педагогик ва маънавий-ахлоқий муҳитнинг суғлиги таълим-тарбия сифати ва самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади. Жамоада меҳнат ва ижро интизомининг тез-тез бузилиб туриши, раҳбар билан ходим ўртасида тузилган шартномани амал қилмаслиги, ўзаро ҳурмат ва ишонч руҳининг йўқлиги давомат ҳамда талабалар билим савияси ва айниқса тартиб-интизомни сусайиб кетишига туртки бўлади. Албатта бундай кўнгилсиз ҳолат талабалар, ота-оналар ва кенг жамоатчиликнинг норозиликсизлигига олиб келади.

Педагогик низоли жамоада ишини тубдан янгилаш, кафедра мудирини ёки олий таълим раҳбариятини шахсларнинг ўз ўрнида қолиш ёки қолмаслиги масаласи зудлик билан ҳал этилмоғи лозим.

Оз сонда бўлсада педагогик низоларга бой таълим муассасалари ҳали-ҳануз учраб туради-ки, бундай жамоада меҳнатни илмий ташкил этиш, раҳбарлик қобилиятига эга бўлган фидои мутахассисларни ўз ўринга қўйиш долзарб педагогик вазифа ҳисобланади.

Маълумки, “ўқитувчи-талаба” ва “талаба-талаба” муносабати ҳар бир ёш даврига қараб ўзгариб боради. Талабанинг улғайиб бораётгани шахслараро муносабат масаласига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Талабани оилада, институтда, маҳалла ва ноформал гуруҳлар билан бўладиган муносабати масаласини ҳар бир ўқитувчи, ота-она билмоғи лозим. Бундай шароитда ўзаро ҳамкорликка асосланган **педагогик таъсир** ўз самарасини бермай қолмайди.

Талабани дарсларни сабабсиз қолдириши, бўш вақтида бемаъни ишлар билан шуғулланишига йўл қўймаслик лозим. Айрим ўқитувчилар таълим шароитида ўзларига ролли муносабатларни сунъий муҳитни шакллантириб олганликлари кўзга ташланиб туради. “Талаба институтда бўлсагина унинг билим олишига масъулмиз, уни сутка давомида қўриқлаш бизнинг вазифамизга кирмайди” дейишади. Бундай педагогик талабларга тўғри келмайдиган фикрлар ҳам маълум маънода низоли ҳолатларни келтириб чиқаради. Ота-она, таълим муассасасининг ҳамкорлиги масаласи юқорида таъкидланганидек, бугун ҳар қачонгидан ҳам долзарб бўлиб қолмоқда. **Ўзаро ҳамкорлик** муносабатларининг бир-бирига, яъни талаба ва устозга ҳурмати, ишончи ҳам қизиқишини оширади. Тарбия жараёнига хос кризисли вазиятларнинг олди олинади. Бундай шароитда ўқитувчи талабани ўзгартирмайди, балки ўз-ўзини тарбиялаб ўзгариш учун қулай шарт-шароитлар яратади, тарбиявий таъсир кўрсатади. Педагогик жараён икки

томонлама бўлиб, “ўқитувчи-талаба” муносабатида қайта алоқа ўрнатилмаса, тарбиявий таъсирнинг самараси бўлмайди.

Ўқитувчи ва талаба ҳар хил ижтимоий мавқедаги шахслар бўлиб, “ўқитувчи-талаба”нинг таълим-тарбиявий муносабатига хос **низолар, муаммоли вазиятлар** турлича содир бўлиши мумкин. Булар:

- Ўқитувчининг ҳаддан ташқари қаттиққўллиги ва талабчанлигига кўра;
- Талабанинг авторитар муносабатига кўра;
- Муаммоли вазиятларни тўғри ҳал эта олмаслигига кўра;
- Талабанинг қалбига йўл топа олмаслиги ва унинг ўрнига ўзини кўйиб кўра олмаслигига кўра;
- Талаб ва ижронинг уйғун бўлмаслигига кўра;
- Ибрат ва намунанинг суствлигига кўра;
- Ўқитувчининг қўпол муомаласи ва кўрслигига кўра;
- Талабани адолатсиз жазоланишига кўра;
- Ўқитувчининг шу даргоҳда ўқиётган фарзандлари ва қариндошлари билан талабалар ўртасида вужудга келадиган муаммоли вазиятларга кўра ва ҳоказо.

Педагогик низолар ва уларни бартараф этиш технологияси бўйича куйидаги **илмий-амалий тавсиялар** таклиф этилади.

1. Педагогик низолар ечимида ҳар бир жамоанинг ўзига хос хусусияти ва шарт-шароити ўрганилмоғи мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

2. “Педагогик низо” ва “муаммоли вазият”нинг психологик-педагогик моҳияти илмий асослаб кўрсатилиши талаб этилади.

3. Педагогик низо педагогик таҳлил ва педагогик танқиднинг моҳияти билан қиёсланиб ўзининг илмий-амалий ечимини топиши лозим.

4. “Муаммоли вазиятлар” ва “педагогик низо”лар тизим ҳолига келтирилиб, моделлаштирилиши ва уларни ишлаб чиқилмоғи талаб этилади.

5. Ўқитувчилар жамоасида инсонпарварлик, ўзаро ҳурмат, ўзаро ёрдам, меҳнатини илмий асосда ташкил этилиши, касб бурчи ва масъулиятини дилдан ҳис этиш каби тамойилларга асосланилган соғлом ижодий ва рақобат муҳити шакллангандагина педагогик низоларнинг олди олинган бўлади.

Педагогик маҳорат ўқитувчи касбий хусусиятларининг юксак даражада шаклланганлигининг кўриниши бўлиб, билимдонлик, инсонпарварлик, касбий қобилиятларнинг ривожланганлиги, педагогик техника ва мулоқот маданиятларини ўз ичига олади. Бу сифатлар ҳар бир бўлажак ўқитувчида шаклланиб бориши аниқланади.

Савол ва топшириқлар

1. Ўқитувчининг нутқ маданиятига қандай талаблар қўйилади?
2. Гўзал нутқ соҳиби бўлиш учун нималар қилиш керак, деб ўйлайсиз?
3. Нутқ техникасининг хусусиятларини таҳлил қилинг.
4. “Низо” ва унинг мазмунини тушунтириб беринг.
5. “Педагогик низо” тушунчасини асосланг.
6. “Муаммоли вазият” ва “Педагогик низонинг мазмун-моҳиятидаги фарқ ва ўхшашлик қирраларни тушунтиринг.
7. Низо турлари ва уларни олдини олиш чора-тадбирларини айтиб беринг
8. Педагогик низолар ва уларни бартараф этиш учун нималар қилиш керак?
9. Ёш педагог сифатида жамоа эътирофига сазовар бўлиш учун нима қилиш мумкин деб ўйлайсиз?

ГЛОССАРИЙ

Agreement – талаба билан иккала олий таълим муассасининг ECTS координаталари орасида тайёрлаш мазмуни, ўқиш тартиби ва муддатлари,

аттестация тадбирлари, ўқув режаларидаги фарқни бартараф этиш тартиблари ҳақида ўзаро келишувларини англатади.

Credits-host – университетда (қабул қилган университет) муваффақиятли ўтилган барча фанлар Post-университетда (талабани бошқа ОТМга жўнатган университет) ҳисобга олиниши зарур.

Transferancy – бу ECTS (European Credit Transfer System) тизимида хоҳлаган шахс ёки ташкилотнинг тўсиқсиз киришига шарт –шароит яратиш.

Авторитар технология – ўқув жараёнда педагог ягона субъект сифатид намоён бўлади, талабалар эса фақатгина «объект» вазифасини бажаради.

Адаптация – таълим жараёнини талаба шахсига, турар жойи шароити, молиявий шароити, психологик ва физиологик хусусиятларига мослаштириш.

Адаптация (кўникиш) - Шахс ёки гуруҳнинг ижтимоий муҳит билан ўзаро таъсир этиш, мослашиш жараёни.

Акмеология - Катталарнинг ўз-ўзини мустақил ривожланиши, мустақил билим эгаллаши, касбни такомиллаштириш ҳақидаги фан.

Акселерация – Ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар таъсирида боланинг интеллектуал ва жисмоний ривожланишининг тезланиши.

Ақлий тарбия -Талабаларнинг онги ва тафаккурини билимлар, онгли кўникмалар ҳамда малакалар билан бойитиш. Ақлий кучлар: сезгилар, руҳий жараёнлар, иқтидорлар, билувчанлик мақсадлари, дунёқараш ва фаолият озодлигини шакллантириш.

Ақллилик –Бирор ишни бажаришда шошма – шошарлик қилишдан сақловчи қувват.

Анъаналар - Жамият ҳаёти турли соҳаларининг, моддий ва маънавий фаолият шакллариининг, кишилар ўртасидаги алоқалар ва муносабатларнинг авлоддан-авлодга ўтиши, аجدодлар ҳаёти, белгилари ва хусусиятларининг такрорланиш тарзи.

Аудирование - Нутқни оғзаки қабул қилиш ва тушуниш, сўзлашув, ёзув, ўқиш билан бир қаторда нутқ фаолиятининг бир тури.

Афсона - Форс сўзидан олинган бўлиб, фантастика, сеҳр-жоду ҳамда ҳаётий уйдирмалар асос бўлган насрий ҳикоялар.

Ахлоқий тарбия –Талабаларда умуминсоний, ахлоқий тамойилларига содиқ бўлиш, жамият ахлоқий талаблари ва меъёрларини ҳисобга олган ҳолда ўз хатти-ҳаракатларини танлай олиш маҳорати, ахлоқий тафаккур тизимини шакллантириш.

Бакалавриат – ўрта махсус касб-ҳунар таълими негизида олий таълим йўналишларидан бири бўйича фундаментал билимлар берадиган, ўқиш муддати тўрт йилдан кам бўлмаган танияч олий таълим.

Баҳолаш – ўрганилган материални конкрет мақсад учун баҳолаш кўникмасини англатади.

Билим – бир бутунликни ташкил қилувчи қисмлар орасидаги уларнинг ички заруриятидан келиб чиққан боғлиқликдир. Билим кишидан кишига маълумот (ахборот) орқали ўтади.

Билим –Талабалар томонидан мустақил ҳаётда, фаолиятда, жумладан ишлаб чиқаришда ижтимоий муносабатда зарур бўлган фан асосларининг қонунлари, омиллари ва тушунчаларини ўзлаштириш натижалари.

Билиш – ўрганилган материални конкрет фактордан бошлаб бутун бир назариягача эсда сақлаш ва қайта тиклашни англатади.

Билиш қобилияти – Фаннинг тегишли соҳаларига оид қобилиятдир.

Бошқариш – жараёни режалштирилган маромда амалга ошириш, ўқитиш мақсадларига эришиш дастурини рўёбга чиқариш учун хизмат қилади.

Ватанпарварлик – Кишининг ўзи туғилиб ўсган, камол топган жой, замин, ўлкага бўлган меҳр муҳаббати, муносабатларини ифода этадиган ижтимоий ва маънавий – ахлоқий хислатлари, фазилатларидир.

Восита –Маълум ўқитиш усулини муваффақиятли амалга оширмоқ учун зарур бўлган ёрдамчи ўқув материаллари – асбоб, қурол ва бошқа шу кабилардан фойдаланишдир.

Глобал - Тўлиқ, умумий, универсал.

Гностик фаолият – Педагогик фаолиятнинг натижаларини текшириш ва баҳолаш, унинг кечиши ва самарадорлигини таҳлил қилиш.

Давлат таълим стандартлари – меъёрий ҳужжат бўлиб, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим мазмунига ҳамда сифатига қўйиладиган талабларни белгилайди.

Дастур – ўқув предметининг мазмуни, уни таҳсил олувчилар томонидан ўзлаштирилишининг энг мақбул усуллари, тартиби, ахборот манбаларини ўзида мужассамлаштирувчи меъёрий ҳужжатдир.

Дидактика – грекча didaskien сўзидан олинган бўлиб, ўқитаман, ўқишни ўргатаман маъноларини англатади. Дидактика – бу ўқитиш назариясидир. Дидактика ўқитиш жараёнининг шакллари, методлари, тамойиллари, мазмуни, вазифаси ва мақсадларини ишлаб чиқади.

Дискуссия - Ўқув жараёнининг таркибий қисмларидан бири; муҳокама, баҳс юритиш.

Жазолаш - Бу тарбияланувчининг ҳатти – ҳаракати ва фаолиятига салбий баҳо беришдир.

Жамоа - Инсонпарварлик ва жавобгарлик маъсулиятларига боғлиқлиги билан характерланадиган муносабатлар ҳамда ҳамкорликдаги ижтимоий, ижобий фаолиятга асосланган кишиларнинг умумийлигидир.

Идентификацияланган ўқув мақсад – талабалар хатти-ҳаракатлари орқали ифодаланган режалаштирилган ўқув натижаларини тўла ташхислаш ва ўқитишни қайта такрорланиш имконият яратиш учун, ўқув мақсадлари шундан аниқ қўйилиши керакки, унга эришилганлигини иккиланмасдан аниқлаш мумкин бўлсин.

Идрок –Борлиқни одам онгида акс этишидир

Ижодий изланиш – педагог бошчилигида қўйилган муаммолар, масалаларни ечишнинг йўллари фаол излашни ташкил этиш усули, фикрлаш жараёни продуктив (унумли) характерга эга бўлади.

Ижодкор шахс – Фаолият натижасида, янгиликлар яратишга интилувчан ва имконияти бор шахс.

Иқтисодий маданият – Жамият аъзоларининг иқтисодий ҳаётдаги оммавий ижодий иштирокининг, уларнинг иқтисодий билимлари, хўжалик юритишдаги маҳорати ва малакаси, иқтисодий фикрлаши ва тафаккури ривожланганлигининг сифат тавсифи.

Илмий билимлар – Воқеликнинг ҳаққоний инъикосидир

Имитацион ўйинлар – бўлим, цех, корхона ташкилотнинг фаолияти-имитация қилинади. Имитацион ўйинлар сценарияси, ҳодиса сюжетида ташқари, имитация қилинадиган жараён ва объектлар таркиби ва аҳамияти ҳақидаги тавсилотларни ўз ичига олади.

Индивидуал ёндашиш – бу педагогик тамойилга кўра, педагогик жараёнда педагогнинг талабалар билан ўзаро муносабати, уларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қурилади ва бутун гуруҳ ҳамда ҳар бир алоҳида талабанинг ривожини учун психологик-педагогик муҳит яратилади.

Индивидуал ўқитиш – бу ўқув жараёнини ташкил этишнинг шакли бўлиб, бунда педагог ва талаба яккама-якка ўзаро таъсир кўрсатадилар, талаба ўқув воситалари (китоблар, компьютер ва ҳ.к) ёрдамида узлуксиз мустақил таълим олади.

Индивидуаллаштирилган ўқитиш – бундай ўқув жараёнини ташкил этишда индивидуал ёндашиш асосида ўқитиш йўллари, усуллари, суръати танланади ва турли ўқув-услубий психологик-педагогик ҳамда ташкилий бошқарув тадбирлари орқали таъминланади.

Индивидуаллаштирилган ўқитиш технологияси – бунда ўқув жараёнини ташкил этишда индивидуал ёндашиш ва ўқитишнинг индивидуал шакли устувор ҳисобланади.

Инсон камолоти – Бу инсоннинг ҳаёт йўли давомида ривожланишининг ўзига хос шакли бўлиб, махсус олиб бориладиган тарбиявий таъсир натижаси ҳисобланади.

Инсонпарварлик - (“инсон” – арабча; “парвар”- форс-тожикча; “лик”- ўзбекча – кишига ғамхўрлик, гуманизм) – одамзоднинг қадри, унинг эркинлиги, қобилиятлари ҳар томонлама намоён бўлиши учун курашиш, инсоннинг бахт-саодати, тенг ҳуқуқлилиги, адолатли ҳаётини таъмин этишга интилиш, инсонийликнинг барча тамойиллари юзага чиқишига шарт-шароитлар яратиш маъносини англатади.

Интизом –Мақсадга эришишда, қилинаётган ишларда керагича ва маслаҳатга мувофиқ тартибли равишда бажариладиган ҳатти –ҳаракат.

Ирсийлик - Боланинг шаклан ўзига хосликларини белгилаб берувчи анатомик, физиологик, психологик, ташкилий жиҳатлари, қобилиятлари ва иқтидорларини ривожлантиришга йўналтирилган, талабаларга ота-оналари томонидан ўтадиган ирсий белгилардир.

Ислом дини - (арабча “аслама” – худога ўзини топшириш, итоат, бўйсунуш);

Ислоҳот – Ислоҳ қилиш, тубдан ўзгартириш, қайтадан куриш, янгидан ташкил қилиш.

Истиқбол – Таъсир кўрсатишнинг жуда таъсирчан усули бўлиб, у кишининг ҳатти-ҳаракатлари, олдига мақсадлар қўйиш йўли билан таъминлайди ва интилувчанликни ривожлантиришга ёрдам беради.

Истиқлол – (арабча “истиқлол”- кўтарилиш, қаддини ростлаш, ўсиш, юқори жойга эришиш) – ҳар бир инсон, жамоа, давлат, миллатнинг ривожланиши учун зарур эркинлик шароити.

Ихтисос - Инсоннинг ҳосил қилган билимлари ва амалий кўникмаларининг мажмуи. Кишига турмушининг моддий ва маънавий соҳасида муайян ишни бажариш имкониятини беради.

Ишлаб чиқариш амалиёти – касбий тайёргарликнинг якуний босқичини тасвирлайди ва ўқитишнинг сўнгги ойларида ўтказилади.

Касб – Муайян билим ва маҳорат талаб этадиган меҳнат фаолият тури. Унга умумий ёки махсус маълумотлар ҳамда амалий тажриба йўли билан эришилади.

Компьютерлаштирилган ўқитиш технологияси – бу компьютердан фойдаланишга асосланган ўқитишдир.

Креатив –Ижодий.

Кредит – (European Credit Transfer System (ECTS) синовдан ўтди (зачёт), маълум бир курсни ўқув юртида ўтганлиги ҳақида гувоҳнома маъносини англатади.

Критерий (мезон) – Бирор ҳодисага баҳо бериш учун ёки бирор нарсани туркумлаш (классификация қилиш) учун зарур белги; баҳолаш ва фикрлаш учун ўлчов.

Кузатиш –Ўрганиш лозим бўлган педагогик ҳодисани маълум мақсад нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда кузатувчи кузатиш баённомасини олиб боради. Кузатиш объектига оид бўлган аниқ далилли материал тайёрланади. Кузатиш белгиланган аниқ режа асосида олиб борилади

Кузатувчанлик қобилияти - Талабанинг, тарбияланувчининг ички дунёсига кира олиш қобилияти, талаба шахсини ва унинг вақтинчалик руҳий ҳолатларини жуда яхши тушуна билиш билан боғлиқ бўлган психологик кузатувчанликдир.

Кўникма – бирор шахснинг муайян фаолиятини муваффақиятли бажариши учун шарт-шароитлар яратиб берувчи, ташқаридан кузатиш мумкин бўлган ҳаракатлари ва реакциялари тушунилади.

Кўникма - Малаканинг таркибий қисми бўлиб, ҳаракатнинг айрим қисмларини ниҳоятда тез, аниқ ва мақсадга мувофиқ равишда ўз-ўзидан бажарилиш қобилиятини ифодалайди ва талабаларда кўп марта такрорланадиган машқлар натижасида юзага келади.

Маданий мерос - Авлодлар томонидан яратилган амалий тажриба, ахлоқий, илмий, тафаккурий, диний ва руҳий қарашлар, халқ маданияти ва ижоди каби моддий ҳамда маънавий бойликлар мажмуи.

Малака – онгли равишда амалга оширилган фаолиятнинг таркибий қисмига кирувчи автоматик тарзда бажариладиган кўникмалар.

Малака – Онгли равишда бажариладиган ишнинг бир хил меҳнати, кўп марта такрорланадиган, автоматлашиб кетган таркибий элементидир.

Масофавий ўқитиш – бу масофадан туриб ўқитиш, қайсики ўқув машғулотларининг барчаси ёки кўп қисми телекоммуникацион ва замонавий ахборотлаштириш технологиялар асосида олиб борилади.

Маҳорат - Турли малакалардан ишончли, ижодий равишда фойдаланиш ҳамда касбий малакалар ривожланишининг юқори даражаси ва касбий таълимнинг мутлоқ мақсадидир. Маҳорат – бу мураккаб ишни тез, аниқ бажаришнинг енгиллиги, меҳнатнинг юқори сифати ва барқарор ритми учун кафолат берувчи ишончилиқдир.

Машғулот ўтказишнинг фаол шакллари – Талаба ва ўқитувчи фаолиятининг ўзаро таъсир этишини муҳокама қилишига мўлжалланган таълим жараёнини ташкил этиш шакллари.

Маълумот - Ўқитиш жараёни ва унинг натижаси ҳисобланиб, талабада билим, иқтидор ва кўникмаларнинг ўзлаштирилганлиги, билиш қобилиятининг ўсганлиги ва улар асосида илмий дунёқараш, шахсий сифатлари шаклланганлиги, уларнинг ижобий кучлари ва қобилиятларини қай даражада ривожланганлигини англатади. У икки маънода ишлатилиб, иккиси ҳам педагогикага тегишли:

Маънавият – Арабча “маънавият” – маънолар мажмуи, “маъно” ёки “маънавиятун”, “маънавий ғоя” сўзларидан олинган бўлиб, “руҳий ҳолат” деган маънони англатади. Кишиларнинг фалсафий, ҳуқуқий, илмий, бадий, диний тасаввурлар, тушунчалари яқин ва улар бир-бирларини тақозо этадилар.

Методология – метод ва логия ибораларининг бирлигида билим фаолияти усули, тузилиши воситалари ва мантикий тартибюи ҳақидаги таълимот маъносини англатади.

Мимика - Ўз фикри кайфияти, сезгисини юз мускуллари ҳаракати орқали акс эттириш санъати.

Модул – бу фаннинг фундаментал тушунчасини тақдим этади: муайян жараёни ёки қонуни бўлими, муайян катта мавзуси, ўзаро боғлиқ тушунчалар гуруҳи.

Модулли ўқитиш – халқаро тушунча – модул билан боғлиқ бўлиб («модуль», латинча *modulus*), унинг битта маъноси фаолият кўрсата оладиган ўзаро чабарчас боғлиқ элементлардан иборат бўлган тугунни билдиради.

Муаммо –Илмий билишни ривожлантириш зарурлигини ифодалашнинг субъектив шаклидир. У муаммоли вазиятнинг, яъни жамият ривожланиши жараёнида билиш ва билмаслик ўртасида объектив равишда вужудга келадиган зиддият.

Муаммоли вазият – Талабанинг маълум психик ҳолатидир. Бундай ҳолат маълум топшириқни бажариш жараёнида зиддиятни англаш туфайли вужудга келади.

Муомала -Яхшиликка сабаб бўлган ишларда майинлик, ширинсўзлик, ёқимтойлик асосидаги муносабат.

Нутқ қобилияти –Нутқ ёрдамида, шунингдек, имо – ишора воситасида ўз фикр ва туйғуларини аниқ ва равшан ифодалаш қобилияти

Операцион ўйинлар – тегишли иш жараёни, уларни бажариш шарт-шароитини моделлаштирадилар. Улар маълум бир ўзига хос операцияларни: - масалалар ечиш, маълум бир усулни ўзлаштиришга ёрдам берадилар.

Пантомимика -Гавда, қўл, оёқ ҳаракати.

Педагогик аксиология –Таълим, тарбия ва шахс ривожланишидаги (педагогик) қадриятларни ўрганадиган педагогика бўлими.

Педагогик жараён –Маълум бир мақсадга йўналтирилган, катталарнинг педагогик фаолияти таъсирида ташкилий шакллантирилган ва мазмунан бойитилган ҳамда тарбиянинг йўналтирувчи ва олиб борувчи раҳбарлик роли натижасида боланинг ўз-ўзини тараққий эттиришидир.

Педагогик қарама –қаршиликлар –Педагогик амалиёт жараёнида вужудга келадиган, эскирган педагогик кўрсатмалар, қарашлар, қонуниятлар ва педагогик жараённинг тарбиявий самарадорлигини пасайтирадиган, шахсни шакллантириш тизимлари билан вужудга келган номувофиқликдир.

Педагогик тажриба –Ўқитувчи томонидан педагогиканинг тамойиллари ва амалий қонунларини ижодий фаол равишда ўзлаштириш ҳамда реал шароитларни, талабаларнинг жамоаси, шахснинг ўзига хосликларини ҳисобга олган ҳолда амалиётга тадбиқ этишидир.

Педагогик таксономия – (грек сўзлари «taxis» - тартиб билан жойлаштириш ва «nomos» - қонундан келиб чиққан) – ўқув мақсадларининг тоифаларга ва кетма-кетлик даражаларга таснифлаб, ўқув фани бўйича мақсадларининг аниқ тизимни тузиш.

Педагогик техника – Ўқитувчининг ўқув фаолиятида ўқитишдан ташқари зарур бўлган, умумий педагогик малакалар мажмуидан ташкил топади.

Педагогик ўйин – бу фаолият тури вазиятлар шароитида, ўқитишни аниқ мақсад қилиб қўйган жамоатчилик тажрибасини қайта тиклаш ва ўзлаштиришга қаратилган бўлиб, ўз-ўзини бошқаришни такомиллаштиради ва педагогик натижаларни рўёбга чиқаради.

Педагогика – юнонча сўз бўлиб, «болани етаклаш» маъносини билдиради.

Педагогик-технологик харита – педагогик технологиянинг қайта такрорланадиган ўқитиш циклини ташкил этувчи ҳужжатларидан биридир.

Продуктив ўзлаштириш даражаси – бунда талаба олган билимининг ноанъанавий масалаларни ечишда мустақил фикр юритиши талаб қилинади.

Психодрама ва социодрама – бу 176оли ўйинга, ишбилармонлик театрига ўхшаган бўлиб, фақат бу ерда социал-психологик масалалар ечилади. Бундай масалалар жумласига жамоадаги вазиятни ҳис кила олиш, бошқа кишини руҳий ҳолатини тўғри баҳолаш ва уни ўзгартира олиш, у билан унумли мулоқотга кира олиш киради.

Репродуктив – ушбу тест топшириқларида синалувчидан олдин ўрганилган тартиб асосида мустақил иш бажариш талаб этилади. Улардан олдинги ёдланган алгоритмлар, қоидаларни эслаш талаб этилади.

Ролли ўйинлар – маълум бир шахснинг вазифа ва мажбуриятларини бажаришдаги руҳий ҳолатлари хатти-ҳаракати ишланади, роллар мажбурий мазмуни.

Синтез – элементлардан, бўлимлардан янгиликка эга бўлган яхлитликни яратиш кўникмасини англатади.

Сўров, сўроқ – Фақат ўзлаштирилган маълумотларни тиклабгина эмас, балки уни исботлаб ва тушунтириб беришдан иборат.

Суҳбат – Педагогик мулоқот усулларида бири; у эвристик, индивидуал, ахборот, мустаҳкамлаш усулларида фарқ қилади.

Табақалаштирилган ўқитиш – ўқув жараёнини ташкил этишни бу шакли умумий дидактика тизимида асосланган бўлиб, махсус ташкил этирилган талабаларнинг гомоген гуруҳларида, ўқув жараёнини махсуслаштиришни таъминлайди.

Тарбия - Кенг қамровли тушунча бўлиб, авлоддан-авлодга ижтимоий тарихий тажрибаларни етказиш борасидаги фаолият, шахс шаклланишига узлуксиз, мақсадга мувофиқ, изчил таъсир этиш орқали мустақил ҳаракатга, ишлаб чиқариш, фойдали, унумли меҳнатга тайёрлашдир. Тарбия таълимсиз амалга ошмайди. Таълим беришдан мақсад,

унинг изидан тарбия беришдир, яъни таълим орқали эгалланган билимларни амалиётда қўллай олишга ўргатилади.

Таҳлил – бу тоифа ўрганилган материал таркибини бўлакларга бўлиб, унинг тузилмасини яққол кўрсатиш кўникмаларини англатади.

Таълим – билим бериш, малака ва кўникма ҳосил қилиш жараёни, кишини ҳаётга тайёрлашнинг асосий воситасидир.

Таълим - Инсоният тажрибасининг маълум томонларини, яъни ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги талабларига мувофиқ даражада билимларни тарбияга эга бўлишларини таъминлайдиган фан, техника, ахлоқ, маданият ва санъатни ўзлаштиришга қаратилган махсус, уюштирилган фаолият, ўқитиш ва ўқишдир. Таълим турлари кўп: ахлоқ-одоб таълими, табиий билимлар бўйича таълим, техник таълим, касб-ҳунар таълими, сиёсий таълим ва ҳоказо.

Таълим ахбороти – муайян фаолияттури, ихтисосини амалга оширишда қўллаши учун, таълим олувчига бериш керак бўлган билимдир.

Таълим технологияси – бу таълимий ахборотларни манбадан истеъмолчига узатишда қўлланиладиган дидактик услублар мажмуасидир.

Тест – Аниқ педагогик тадқиқот учун ишлатиладиган сўровнома, синалаётган талабанинг психологик ва интеллектуал тавсифи, унинг билим, тушуниш, уддалаш, кўникмаларини ўлчашга имконият берувчи стандартлаштирилган топшириқлар.

Технология – юнонча сўз – «техно» - санъат ва «логос» - ўрганиш. Материаллар ёки ярим фабрикатларни олиш, ишлов бериши ва қайта ишлаш усуллари ишлаб чиқувчи ва такомиллаштирувчи илмийфандир.

Технология- Ашё ёки ярим хомашёни тайёр маҳсулотга айлантириш учун ҳолати, шакли, хоссаси, хусусиятларини ўзгартириш усуллари мажмуаси.

Тушуниш – унинг кўрсаткичи, материални бир шаклдан бошқа шаклга ўтказилиши бўлиши мумкин материални интерпретацияси ёки ҳодиса ва воқеаларнинг келажагини оқибатлар башорат қилиш.

Тушунтира олиш қобилияти – Ўқув материални талабаларга тушунарли тилда баён эта олиш, талабаларда мустақил равишда фаол фикрлашга қизиқиш уйғотиш қобилиятидир

Тушунтириш-кўргазмали ёндашув –ўқитувчилар машғулоти давомида ўқув услубий адабиётлардаги кўргазмали воситалар орқали «тайёр» ҳолда билим оладилар.

Умумпедагогик тайёргарлик –Педагогик категориялар ва методологик асослар ҳақидаги билимларни шакллантириш, психологик-педагогик сезгирлик, кузатувчанлик, педагогик ва ўзини тута олиш, боладан ҳамда ёшлардан ёшига кўра ривожланишидан, асосий қонуниятлари ҳақидаги билимларни, талабалардан индивидуал ўзига хосликлари, педагогик ишлар билан қизиқувчанлигини шакллантиришдир.

Услуб –Маълум ўқув материалларини ўтишда қўлланилаётган асосий ўқитиш усули билан бирга иккинчи бор ўқитиш усулининг айрим элементларидан фойдаланиб иш кўришдир.

Шахс -Ижтимоий ва шахслараро муносабатларнинг маҳсули, онгли фаолиятнинг субъекти бўлмиш индивиддир. Шахсга таалукли бўлган энг муҳим тасниф – унинг жамиятдаги мураккаб ижтимоий муносабатларга бевосита алоқадорлик, ижтимоий фаолиятга нисбатан ҳам объект, ҳам субъект бўлишлиқдир.

Шахсни ҳар томонлама камолга етиши – Маълум бир реал тарихий шарт-шароитларда амалга ошириш мумкин бўлган қобилиятлар ва иқтидорларнинг, унинг моҳиятини ташкил этадиган ҳамма кучларнинг тўлиқ ва батамом ривожланишидир.

Ўз-ўзини англаш – Субъект (шахс) томонидан объектив, реал, ҳаётий ҳақиқатни акс эттириш, унинг субъектив қиёфаси, образини яратиш

ва ўз ҳатти-ҳаракатлари ҳамда фаолиятини ўз-ўзидан бошқарувини ўзида намоён этадиган, ўзини бошқалар билан таққослаш имконини берувчи онг шакли

Ўқитиш –Ўқитувчи ва талабанинг биргаликдаги фаолияти ва бу жараёнда талабаларнинг маълумот олиши, ўқув, кўникма ва малакасини эгаллаши, тарбияланиб, ривожланиб бориши назарда тутилади

Ўқитиш методлари – ўқитиш мақсадга эришиш учун, таълим олувчиларнинг фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш, ўқитувчи ва талаба муносабатлари ҳақида назарий тушунча берувчи дидактик категория тушунилади.

Ўқиш -Талабанинг кишилар тажрибасидан билиб олган қонуниятларни ўзида акс эттиришдир.

Ўргатувчи модуль – ўқитишнинг муайян модуль бирлиги бўйича мазмуни, талабанинг ўқув ҳаракатларини бошқариш тизими, муайян мазмун бўйича билимлар назорати тизими ва услубий ишланмалар мазмунидан иборатдир.

Ўргатувчи модуль – ўқитишнинг муайян модуль бирлиги бўйича мазмуни, талабанинг ўқув ҳаракатларини бошқариш тизими, муайян мазмун бўйича билимлар назорати тизими ва услубий ишланмалар мазмунидан иборатдир.

Қадриятлар – Инсон ва инсонлар учун аҳамиятли бўлган эркинлик, тинчлик, ижтимоий тенглик, ҳақиқат, маърифат, гўзаллик, яхшиликдан иборат ҳолатлар йиғиндиси. Борлиқ ва жамият, нарсалар, воқеалар, ҳодисалар, инсон ҳаёти, моддий ва маънавий бойликларнинг аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган тушунча.

Қонуният – Бу барқарор, зарурий, у ёки бу ҳодисалар ва жараёнлар ўртасидаги мутаносиблик ва муҳим алоқа.

Қўллаш – ўрганилган материални конкрет шаритларда ва янги вазиятларда қўллаш кўникмаларини англатади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 1992
2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. -Т.: Ўзбекистон, 1997

3. Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. - Т.: Ўзбекистон, 1997.

4. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. 2017, 104 бет, Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигининг “O‘zbekiston” нашриёт матбаа ижодий уйи.

5. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. 2017, 488 бет, Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигининг “O‘zbekiston” нашриёт матбаа ижодий уйи.

6. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамыз. 2016, 56 бет, Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигининг “O‘zbekiston” нашриёт матбаа ижодий уйи.

7. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат.- Т.: Фан, 2006.

8. Йўлдошев Ж.Ғ., Хасанов С. Педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма.- Тошкент.: Иқтисод-Молия, 2009.-652 бет.

9. Омонов Ҳ.Т., Хўжаев Н., Мадъярова С.А., Эшчанов Э.У. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. Магистратура мутахассисликлари учун дарслик. – Тошкент.: Иқтисод-Молия, 2009. – 240 б.

10. Тажиев М., Зиямухамедов В., Ўрақова М. Педагогик технология ва педагогик маҳорат фанининг ўқув маъғулотларини лойиҳалаш. (Педагогик технология миллий моделининг амалиётга татбиғи)/ Ўқув қўлланма/ - Т.: “Тафаккур-Бўстони”, 2012, - 224 б.

11. Зиямухамедов Б. Педагогик маҳорат асослари. –Т.: “Турон-Иқбол”, 2006. -223 б.

12. Холиқов А.А. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма – Т.: “Иқтисод-Молия”, 2010.

13. Беспалко В.П. Педагогика и прогрессивные технология обучения. - М., 1995.

14.Вилсон Г., Макклафлин К. Язык жестов – путь к успеху – СПб: Издательство «ПИТЕР», 2000г.

15.Ишмухамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. -Тошкент, 2006.

16.Ишмухамедов Р., Абдукодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Истеъдод” жамғармаси. Тошкент, 2008.

17.Кларин В.М. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта.- М.: «Знание», 1989.

18.Кларин М.В. Инновационные модели учебного процесса в современной зарубежной педагогике. – М., 1994.

19.Количенко А.К. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей.- СПб .: КАРО, 2005.-268с.

20.Мудрик А.В. Учитель, мастерство и вдохновение. М. 1996.

Интернет сайтлар:

1. www.pedagog.Uz
2. www.Ziyonet.Uz
3. www.edg.com
4. www.tsure.com
5. www.rspu.edu.ru-Hmiversity/pLiNishpednauka.
6. www.ihrar/.ru. www.rereret.us.ru /pedagogika.htm.
7. [www.info@ minzdrav.uz](mailto:info@minzdrav.uz)
8. www.info@tma.uz

М У Н Д А Р И Ж А

Сўз боши	4
1-мавзу. Педагогик технологиянинг тадқиқот объекти, предмети, мақсади ва вазифалари	7
2-мавзу. Педагогик технологиянинг методологик ва назарий асослари	21
3-мавзу. Ўқув жараёнини лойиҳалаш ва режалаштириш	31
4-мавзу. Таълим жараёнини педагогик технология асосида ташкил қилишда қўлланиладиган замонавий таълим методлари	41
5-мавзу. Интерактив таълим методлари	75
6-мавзу. Баркамол ёш авлод фазилатларини шакллантиришда миллий инновацион педагогик технологиянинг ўрни	94
7-мавзу. Педагогик маҳорат ва унинг ўқитувчи фаолиятида тутган ўрни.	104
8-мавзу. Педагогик такт ва педагогик одоб.	122
9-мавзу. Ўқитувчининг касбий фаолиятида педагогик техниканинг аҳамияти	136
10-мавзу. Нутқ техникаси ва нотиқлик маданияти	150
Глоссарий	168
Адабиётлар	182

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	4
Тема 1. Предмет, цели и задачи, объект исследования педагогической технологии.	7
Тема 2. Методологические и теоретические основы педагогической технологии.	21
Тема 3. Проектирование и планирование учебного процесса.	31
Тема 4. Современные образовательные методы, применяемые при организации учебного процесса на основе педагогической технологии.	41
Тема 5. Интерактивные образовательные методы.	75
Тема 6. Роль национальных педагогических технологий в формировании качеств молодого поколения.	94
Тема 7. Педагогическое мастерство и его роль в деятельности учителя.	104
Тема 8. Педагогический такт.	122
Тема 9. Роль педагогической техники в профессиональной деятельности учителя.	136
Тема 10. Техника речи и ораторская культура.	150
Глоссарий	168
Литература	182

CONTENT

Preface	4
Topic 1. Investigative object, subject and tasks of pedagogical technology	7
Topic 2. Theoretical and methodological basis of pedagogical technology	21
Topic 3. Planning and projecting of teaching process	31
Topic 4. Modern educational methods which are used in organizing educational process on the basis of pedagogical technologies	41
Topic 5. Interactive educational methods	75
Topic 6. The role of national innovative pedagogical technology in formation of qualities of youth	94
Topic 7. Pedagogical mastery and its role in teachers career	104
Topic 8. Pedagogical tact and pedagogical ethics	122
Topic 9. Importance of pedagogical technique in the professional activity of a teacher	136
Topic 10. Speaking technique and oratory culture	150
Glossary	168
Literature	182